

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

1982 ANAYASASI BAĞLAMINDA LAİKLİK İLKESİNİN DİN VE VİCDAN

HÜRRİYETİ İLE İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Serpil SARAL

KASIM 2009

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

1982 ANAYASASI BAĞLAMINDA LAİKLİK İLKESİNİN DİN VE VİCDAN

HÜRRİYETİ İLE İLİŞKİSİ

Serpil SARAL

Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü’nce

Bilim Uzmanı (Kamu Yönetimi)

Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez’dir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 22.10.2009

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 19.11.2009

Tezin Danışmanı : Doç. Dr. Yusuf Şevki HAKYEMEZ

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Adil ŞAHİN

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Ahmet H. TOPAL

Enstitü Müdürü : Doç. Dr. Haydar AKYAZI

Kasım – 2009

TRABZON

0. SUNUŞ

00. Önsöz

Laikliğin 1982 Anayasasındaki durumu ve din ve vicdan hürriyeti ile ilişkisini ele aldığımız bu çalışmada, konuyu olabildiğince ortaya koymaya çalıştık. Ancak, özellikle laikliğin, din hürriyeti ile ilgili boyutunda doktrinde farklı görüşlerin olması, birbirinden zıt fikirlerin çokluğu zaman zaman sonuca varmamızı zorlaştırdı. Anayasa Mahkemesi kararları, Türkiye'deki laikliğin nasıl anlaşıldığını ve laiklikle neyin amaçlandığını belirginleştirmemizde bize yardımcı oldu.

Çalışmada öncelikle laikliğe genel mahiyette bir giriş yapılarak laiklik kavramının ne olduğu açıklanmaya çalışıldı. Laikliğin dünyadaki uygulamaları, 1982 Anayasası öncesindeki durumu ele alınarak konuya açıklık getirildi. Daha sonra ise 1982 Anayasası'ndaki hükümlerle ve ortaya atılan görüşlerle konu ayrıntılandırılmaya çalışıldı.

Son olarak tezi hazırlama aşamasında bilgi ve tecrübesiyle bana yol gösteren değerli hocam Doç. Dr. Yusuf Şevki Hakyemez'e ve hayatım boyunca her türlü destekleriyle yanımda olan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Trabzon, 2009

Serpil SARAL

01. İçindekiler

0. SUNUŞ.....	III
00. Önsöz.....	III
01. İçindekiler.....	IV
02. Özet.....	VI
03. Summary.....	VII
04. Kısaltmalar Listesi.....	VIII
GİRİŞ.....	1-4

BİRİNCİ BÖLÜM

1. LAİKLİK KAVRAMI VE TÜRKİYE’DEKİ TARİHSEL GELİŞİMİ.....	5-31
10. Kavramsal Çerçeve.....	5
100. Tanım.....	5
101. Felsefi Boyut.....	8
11. Laikliğin Bazı Ülkelerdeki Uygulamaları.....	10
110. Fransa’da Laiklik.....	12
111. Almanya’da Laiklik.....	14
112. İngiltere’de Laiklik.....	15
113. Amerika Birleşik Devletleri’nde Laiklik.....	16
12. İslamiyet ve Laiklik İlişkisi.....	18
13. Osmanlı Devletinde Laikliğin Tarihsel Süreci.....	21
130. Tanzimat Öncesi Dönem.....	22
131. Tanzimat Sonrası Dönem.....	23

14. Cumhuriyet Dönemi Anayasalarında Laikliğin Tarihsel Süreci.....	25
140. 1921. Anayasası.....	26
141. 1924 Anayasası.....	27
142. 1961 Anayasası.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1982 ANAYASASINDAKİ LAİKLİĞİN DİN VE VİCDAN HÜRRİYETİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	32-82
20. Anayasa'nın Başlangıç ve Genel Esaslar Kısmında Laiklik İlkesi.....	33
200. "Başlangıç" Kısmında Laiklik İlkesi.....	33
201. Cumhuriyetin Niteliklerinde Laiklik İlkesi.....	34
202. Devletin Temel Amaç ve Görevlerinde Laiklik İlkesi.....	37
203. Egemenlik Düzenlemesi ve Laiklik İlkesi.....	39
204. Kanun Önünde Eşitlik Düzenlemesi ve Laiklik İlkesi.....	40
21. Din ve Vicdan Özgürlüğü Açısından Laiklik İlkesi.....	42
210. Din Hürriyeti.....	42
2100. İnanç Hürriyeti.....	43
2101. İbadet Hürriyeti.....	54
211. Din ve Devlet İşlerinin Ayrılığı İlkesi.....	55
2110. Devletin Resmi Dininin Olmaması.....	55
2111. Devlet Bütün Dinler Karşısında Tarafsız Olması.....	57
2112. Devlet Bütün Din Mensuplarına Eşit Davranması.....	63
2113. Din Kurumları ile Devlet Kurumları Birbirinden Ayrı Olması.....	67
2114. Din Kurallarının Hukuk Kurallarının Temelini Oluşturmaması.....	73
22. Siyasal Parti Özgürlüğü ve Laiklik.....	74
3. SONUÇ.....	83-86
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	87-94

ÖZGEÇMİŞ

02. Özet

En sık kullandığımız tanımıyla din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olan laiklik, sık sık gündeme gelen bir meseledir. Laikliğin, hukuk kurallarının saptanmasında dinin etkili olmaması, devlet yönetiminde dini esaslara bağlı kalınmaması, devletin tüm din ve mezhepler karşısında eşit davranması gibi ilkeleri herkes tarafından genel kabul görmüştür. Fakat uygulamada, her devlet kendi özel koşullarına bağlı olarak laikliği farklı benimsemiştir. Çalışmada, laikliğin ülkemizde geçirdiği aşamalar Osmanlı devletinden başlayarak ve anayasalar incelenerek anlatılmıştır. 1937 yılından sonra anayasa metinlerine giren laiklik ilkesi demokratik devletin gereği olarak her zaman önemli olmuştur. Türkiye'ye özel laiklik uygulaması, ülkemizin özel şartlarından, özellikle toplum ve devlet yapımızdan etkilenmiştir. Bu yüzden ülkemizde laiklik ilkesinin hayata geçirilişi Batı'dan farklı bir çizgide yürütülmüştür. Doktrinde, laikliğin uygulanması her zaman tartışma konusu olsa da, son sözü, yargı organlarının söylediği görüşüne ulaşılmıştır.

Çalışmada ilk olarak, laikliğin kavramsal çerçevesi üzerinde durulmuş, tanımı ve felsefi boyutu ele alınmıştır. Ayrıca diğer devletlerdeki uygulamalarına bakılmış, Osmanlı devletinden başlayarak, 1961 Anayasasının sonuna kadar laikliğin gelişim aşamaları irdelenmiştir. Laikliğin 1982 Anayasasındaki durumunu ele aldığımız ikinci bölümde ise, Anayasada laikliğin nerelerde söz edildiğine bakılarak ağırlıklı olarak din ve vicdan hürriyeti, din-devlet ayrılığı ilkesi üzerinde durulmuş ve konu bu yönüyle açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Anayasa Mahkemesi'nin laiklikle ilgili verdiği kararlar üzerinde durularak, konunun anlaşılması ve bir sonuca ulaşılması sağlanmıştır.

03. Summary

Secularism, as we most often define as the dissociation of religious and state matters, is a matter which frequently come into question. That religion is not influential in determining the laws, the state does not adhere to religious basis in governing the country, and it is in equal distance to all religions and denominations are principles of secularism which are generally accepted. However, each state adopts secularism in different ways practically according to their own conditions. This study explains the stages of secularism in our country beginning from the Ottoman Empire analysing the constitutions. The principle of secularism, which first took place in the constitution in 1937, has always been vital in terms of democratic state. The practice of secularism which is unique to Turkey has been affected by the special conditions and especially social and political structures of our country. For this reason, secularism has been applied in a different way from the western countries in our country. Although the practice of secularism has always been a debatable subject in terms of doctrines, it has been concluded that it is the judicial powers who takes the last decision.

In this study, first of all, conceptual frames of secularism are discussed and its definition and philosophical dimensions are dealt with. Furthermore, the practices of other countries are discussed, the developmental stages of secularism are analyzed beginning from The Ottoman Empire to the end of the Constitution of 1961. In the second part of the study, in which we deal with the condition of secularism in the constitution of 1982, freedom of religion and conscience, separation of religion and state are discussed by examining the parts of the constitution where the secularism takes place and the subject is tried to be explained in this dimensions. Moreover, it is provided to understand the topic and come to a conclusion by giving point to decisions of the Supreme Court related to the secularism.

04. Kısaltmalar Listesi

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AY	: Anayasa
AYM	: Anayasa Mahkemesi
Bkz.	: Bakınız
CMUK	: Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
E.	: Esas No
Ed.	: Editör
K.	: Karar No
K.T	: Kanun Tarihi
md	: Madde
Nr	: Numara
s.	: sayfa
SPK	: Siyasi Partiler Kanunu
T.	: Tarih
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

Türkiye’de ilk kez 1937 yılında Anayasaya giren laiklik ilkesi, Türkçeye Fransızcadaki “laic” ya da “laigue” sıfatından geçmiştir. Akli düşünce ile dini düşüncenin birbirinden ayrılması olarak kabul edilen laiklik kavramı, siyasal alanda ise, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, birbirine karışmamaları anlamına gelmektedir. Laik devlet ilkesi ise, devletin dini inanç ve ibadetlere karışmamasını, bunları engellememesini, din ve inançlar karşısında tarafsız olmasını gerektirir. Laik devlet, bir taraftan din ve devlet ayrılığını gerekli kılarken; diğer taraftan da din ve vicdan özgürlüğünün güvence altına alınmasına olanak verir.

Laikliğin uygulanması, her ülkede farklı biçimde kendini gösterirken, kimi zaman da aynı ülke içerisinde, ülkenin koşulları sebebiyle değişik zamanlarda da farklı bir anlam kazanabilmektedir. Laiklik genelde, Batı ülkelerinde, devletin hiçbir dini temsil etmemesi, devlet ve din ayırımının kesinlikle uygulanması, devletin tüm inananlar karşısında tarafsız bir tutum sergilemesi biçiminde olmuştur. İslamiyet’i benimsemiş olan toplumlarda ise, din ve devleti kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün olmamaktadır. Çünkü İslamiyet’in özünde din ve devlet birbirleri ile yakından ilintilidir. Toplumsal ve dünyevi ilişkileri, ayrıntılı olarak kurallara bağlayan bir dinin dünyevi alanlardan uzaklaştırılarak, bireylerin vicdanlarına itilmesi kolay değildir. Bu açıdan çoğunluğu Müslüman olan ülkemizde, laikliğin kabul edilmesi, hayata geçirilmesi tarihsel açıdan bir takım zorlukları ve tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Türkiye’deki laiklik uygulaması klasik Batı modelinden ayrı ve kendine özgü bir gelişim göstermiştir. Laikliğin tarihsel sürecine baktığımızda ise, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasına varıncaya kadar laiklik ne ortaya atılmış, ne de resmi olarak anayasalarda yer almıştır. Osmanlı devletinde, başlangıçta daha çok padişahlar tarafından konulan hukuk kuralları geçerli iken, sonradan teokratik devlet niteliğinin arttığı görülmüştür. Halifelik sıfatının Osmanlı hanedanına geçmesiyle, halifelik padişah sıfatıyla birlikte kullanılmış ve

devlet yönetiminde dinin etkisi artmıştır. Ancak, devletin resmi dini olan İslamiyet üstün tutulmuşsa da, diğer dinlere karşı hoşgörü her zaman olmuştur. Osmanlı padişahları yayınladıkları fermanlarla ve kanunnamelerle Müslüman olmayan halkın dini inançlarını güvence altına almışlardır.

1839 Tanzimat Fermanı'yla birlikte Osmanlı devletinde laik sistem oluşturulmaya başlanmıştır. Bu tarihten sonra hukuk sisteminde ilk ayrılıklar ortaya çıkarak, kanunların ilahi olduğu anlayışı terk edilmiştir. Tanzimat Fermanı'ndan sonra laik temelli yasaların çıkarılmasına hız verilmiş, fakat ikili yapı uzun bir süre devam etmiştir.

Türkiye'de laikliğin siyasi ve hukuki anlamda kurumsallaşması esas itibarıyla Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiş olmakla beraber, Osmanlı devletinden alınan miras da belli açılardan etkili olmuştur. Türkiye'deki ulusal devlet ve Cumhuriyet dönemindeki laiklik atılımları ise, eskileri çok aşan bir sıçrayış niteliği kazanmıştı. Bir yandan bağımsızlık savaşı, diğer yandan ise halife unvanlı sultanın tutumu, Türk devletinin laik egemen anlayışa dayanması için zemin hazırladı. Kurtuluş Savaşının ve yeni rejimin önderi olan Mustafa Kemal Atatürk'ün ileriye dönük fikirleriyle laikleşme hız kazandı. 1924 Anayasasına 1928'de yapılan değişiklikle birlikte devletin dininin İslam olduğunu belirten hükmün Anayasa'dan çıkarılması, laiklik alanında belki de atılan en önemli gelişme olmuştur. Şapka ve Kıyafet Devrimi, Türk Medeni Kanunu'nun yürürlüğe girmesi, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, kadınlara milletvekili seçme ve seçilme haklarının verilmesi gibi düzenlemeler laikliğe geçişte hızlandırıcı rol oynamıştır. 1961 Anayasasında ise, laiklik Cumhuriyet'in temel nitelikleri arasında sayılarak, laik devlet düzenine geçişte önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Ayrıca 1961 Anayasasında temel hak ve özgürlüklere daha geniş yer verilmiş ve hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması teminat altına alınmıştır.

1982 Anayasasında ise laiklik ilkesi Cumhuriyet'in temel nitelikleri arasında sayılmış ve Cumhuriyet'in değiştirilemez niteliklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu ilke Anayasanın 2. maddesinde "devletin nitelikleri" arasında yer almakla beraber, aynı zamanda pek çok Anayasa hükmünün de konusunu oluşturmuştur. Türkiye'de laiklik aslında batı modelinden ayrılmaktadır. Ülkemizde devlet dışında özerk bir din örgütlenmesine izin verilmemiştir. Anayasanın laiklikle ilgili hükümleri de bu biçimde

şekillenmiştir. Gerek İslam dininin kendine has özellikleri, gerekse Türkiye'nin tarihsel koşulları, dinsel hizmetlerin tümüyle bağımsız olmasına olanak vermemiştir. Bu nedenle merkezi idare içinde yer alan ve din işlerini yürütmekle görevli Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığı her zaman tartışma konusu olmuş ve bu durum laikliği zayıflatıcı bir tutum olarak algılanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, laiklik kavramının ne ifade ettiği ele alınmıştır. Bu bölümde, laikliğin farklı tanımları üzerinde durulurken felsefi boyuttaki anlamı ve laik devlet kavramı üzerinde durulmuştur. Laikliğin dünyadaki uygulamalarına bakılırken İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki laikliğin neyi ifade ettiği, anayasalarda yer alıp almadığı irdelenmiştir. Daha sonra ise, sık sık tartışmalara sebep olan İslamiyette laikliğin gelişim yönü ve laikliğin var olup olmadığı sorusuna yanıt aranmıştır. Bu bölümde ayrıca 1982 Anayasası dönemine gelene kadar, Osmanlı devletinden başlayarak laikliğin var olup olmadığı ya da hangi konularda kendini ağırlıklı olarak hissettirdiği din ve vicdan hürriyetlerine bakılarak anlaşılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise, ilk bölümde anlamaya çalıştığımız laiklik kavramı, 1982 Anayasasında özellikle din ve vicdan özgürlüğü kapsamında ele alınmıştır. Burada, ülkemizde laikliğin tam olarak uygulanıp uygulanmadığı sorularına, ilgili Anayasa maddelerine dayanarak cevap verilmeye çalışılmıştır. Doktrinde farklı görüşlerin olması sebebiyle bu görüşlere yer verilerek konu aydınlatılmaya çalışılmış ve Anayasa Mahkemesi'nin laiklik ile ilgili verdiği kararlarda, laikliğin neleri içerdiği, nasıl benimsendiği, din ve vicdan hürriyeti ile neleri güvence altına aldığına bakılarak laiklik değerlendirilmiştir. Ayrıca siyasal parti özgürlükleri çerçevesinde laiklik kavramı irdelenerek, laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle kapatılan partilere yer verilmiştir.

Bu çalışmada, laikliğin evrensel ilkeleri ele alınarak Türkiye'deki durumuna bakılmış, laikliğin din ve vicdan hürriyeti için gerekli bir ilke olduğu sonucuna ulaşmak amaçlanmıştır. Laikliğin evrensel ilkeleri olarak kabul ettiğimiz, devletin resmi dininin olmaması, devletin bütün dinler karşısında tarafsız olması ve bütün din mensuplarına eşit davranması, din kurumları ile devlet kurumlarının birbirinden ayrılması ve hukuk kurallarının din kurallarına uymak zorunda olmayışı ilkeleri incelenerek, Türkiye'deki

laikliğin hangi boyutta ve nasıl algılandığı, sorunlarının ne olduğu ortaya konulmuştur. 1982 Anayasası irdelenerek, Anayasanın ilgili hangi hükümlerinde laikliğin önemine vurgu yapıldığı irdelenmiş ve Anayasa Mahkemesi kararları da yol gösterici olmuştur. Bu kararlardan hareketle, Anayasa Mahkemesinin laiklik anlayışı ve bu anlayıştan hareketle ne kadar tutarlı kararlar verip vermediği, mahkeme sonuçlarına bakılarak incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. LAİKLİK KAVRAMI VE TÜRKİYE'DEKİ TARİHSEL GELİŞİMİ

10. Kavramsal Çerçeve

100. Tanım

Laiklik kelimesi Fransızca'dan Türkçe'ye geçmiştir. Kelimenin kökü Latince “Laicus” dan ve Yunanca “Laikos”dan gelmektedir.¹ Eski Yunanda halk, filozoflar, aropagos denilen hâkimler, askerler ve bir de din işlerinden haberdar olan, hangi ilaha hangi gün bayram yapılacağını, ona ne gibi kurbanlar kesileceğini bilen rahipler olarak sınıflara ayrılırdı.² Bunların dışında kalan ve din işleri hakkında pek fazla bilgisi olmayan halk sınıfına da “laikos” denirdi. Hıristiyan Avrupa'da din işleriyle uğraşan kilise adamlarına “clerici”, rahip olmayanlara da “laici” denirdi.³ Laik kimse, halktan olmayan, başka bir ifadeyle, ruhban olmayan demektir.⁴ Laikos terimi metinlerde 13. yüzyıldan itibaren görülmüş ve kavramsal içeriği bu tarihten itibaren doldurulmaya başlanmıştır.⁵

¹ Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.85; Ali Fuad Başgil, Din ve Laiklik, 9.Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2007, s.161; Sami Selçuk, Laiklik (Sivil Toplum-Homo Democraticus), Uygurluk Yayınları, İstanbul, 1994, s.9.

² Yılmaz Altuğ, Türk İnkılâp Tarihi (1919–1938), Çağlayan Kitapevi, İstanbul, 1997, s.245.

³ Gülnihal Bozkurt ve Yaşar Akbıyık, “Laiklik”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.291.

⁴ Çetin Özek, Türkiye'de Laiklik (Gelişim ve Koruyucu Ceza Hükümleri), Baha Matbaası, İstanbul, 1962, s.1.

⁵ Fatih Duman, “Din ve Siyaset”, **Siyaset**, (Ed. Mümtaz'er Türköne), Lotus Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 534.

Laiklik kelimesi değişik anlamlarda kullanılmaktadır. Laik kelimesi ilk ve asli anlamı genişletilerek, ruhban sınıfına dâhil olmayan kişi, dini olmayan şey, dini olmayan düşünce, dini olmayan kurum, dini olmayan ilke, dini olmayan sistem vb. anlamlarda kullanılmıştır.⁶

Laikliğin bir başka tanımı ise, akli düşünce ile dini düşüncenin ayrılmasıdır. Siyasi alanda ise, devlet işleri alanı ile din işleri alanının birbirlerinden ayrılmaları, birbirlerine karışmamaları anlamına gelir.⁷

Berkes ise, “laicisme” sözcüğünün kökeninin “halksallaştırma” olduğunu söyler. Grekçedeki “laos”un “halk”, “laikos”un “halksal” anlamına geldiğini belirtir. Berkes, Modern Fransızca’da “laicisme”in, din adamlarından, rahiplerden başka kişilere, kurallara, yetkililere dünya işlerinde üstün bir yer verme anlamını taşıdığını belirtmektedir.⁸

İngilizcedeki, “secularizm”, “secular” kelimeleri de dünyevicilik, dünyaya ait anlamında laikliği karşılamaktadır. İngilizce yapıtlarda laiklik sözcüğüyle eş anlamlı olarak ya da bu sözcüğü kapsayacak biçimde “secularizm” kavramı kullanılmaktadır. Ancak din ve devlet ilişkisi bakımından secularizm ile laiklik arasında hassas bir ayırım söz konusudur. Laiklik en basit tanımıyla din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlanırken, secularizm, ‘dünyevileşme’ başka bir ifadeyle, mistik ve dinsel inançların etkisinden kurtulma şeklinde tanımlanmaktadır. Laiklik Yunanca bir kökten gelip, Katolik, Ortodoks ve Fransız kültüründe kullanılmasına karşılık; secular, Latince kökenli olup Protestan ve Anglikan Kilisesi, İngiliz ve Alman kültüründe kullanılmıştır.⁹

Batı devletlerinde kullanılan sözlüklerde ise, laiklik “din ve ruhbanlıkla ilgisi olmayan” diye tanımlamaktadırlar. Özellikle dini sözlükler, laikliğe farklı bir tanım getirmişlerdir.

⁶ Mesut Çapa ve Rahmi Çiçek, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Milli Mücadele, Serander Yayınları, Trabzon, 2001, s.358.

⁷ Bozkurt ve Akbıyık, a.g.m., s.291.

⁸ Niyazi Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.18.

⁹ Duman, a.g.m., s.537.

Dini sözlükler, laikliğin sadece din dışı ve dine karşı prensipleri değil, aynı zamanda doğaüstü ve kutsal sayılan her şeye karşı olan prensipleri kapsadığını ileri sürmektedirler.¹⁰

Laik devlet ise, devletin dini inançlar karşısında tarafsızlığını ifade eder. Laik devlet bir yandan din ve devlet ayrılığını, diğer yandan din özgürlüğünün varlığını gerekli kılar. Din özgürlüğü ise, inanma ya da inanmama, inancından dolayı kınanamama, inancı nedeniyle farklı işleme tabi tutulmama ve inancı hangi nedenle olursa olsun bu inancı açıklamaya zorlanamama anlamına gelen vicdan özgürlüğü ile kamu düzenini bozmamak kaydıyla inançlarının gereğini yaşayabilmeyi ifade eden ibadet özgürlüğünü kapsar.¹¹

Laik devlet, toplumsal ilişkileri düzenleyen hukuk kurallarını belirli bir dinin gereklerinden hareketle değil, insanların değişken ihtiyaçları için yerel ve evrensel düzeyde akılcı yoldan üretilmiş çözümlerden yararlanarak oluşturur. Laik bir devlet, dini çoğulculuğun korunması için din ve vicdan özgürlüklerini güvence altına alır. Vatandaşlarına eşit muamele yapan laik devlet, herhangi bir din ya da mezhebe mensup olduğu için vatandaşları arasında pozitif ya da negatif ayrımcılık yapamaz. Laiklikten beklenen işlev de farklı dini inanışların, düşünce sistemlerinin beraber yaşayacakları bir zemin, kamu alanına dini inanışlardan bağımsız belli çerçeve kuralların getirilmesidir.¹²

Laik devlet açısından ise, Duguit şöyle bir tanım yapmıştır. “Laik devlet, din hususunda tamamen bitaraf olup, başkanı ve memurları istedikleri dini taşımakla beraber, kendisi devlet olmak haysiyetiyle hiçbir din taşımayan ve hiçbir dini ayini yapmayan ve kendi namına yaptırmayan devlettir”.¹³

Görüldüğü gibi, aslında laikliğin tanımı konusunda tam ve net bir sonuca varmak hala mümkün olmamaktadır. Laiklik değişik boyut ve anlamlarıyla ele alınmış ve farklı

¹⁰ The Encyclopedia of Religion, V.13, s.159; Gould, Julius/Kolb, William L., A Dictionary of The Social Sciences, Nerwich, 1964, s.625’den. nakleden; Bihterin (Vural) Dinçkol, 1982 Anayasası Çerçevesinde ve Anayasa Mahkemesi Kararlarında Laiklik, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1992, s.6.

¹¹ Ömer Anayurt, Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları, 17. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2005, s.138.

¹² Duman, a.g.m., s. 541.

¹³ Dugût, I., Traite de droit Constitutionnel, C.5, s.376’dan nakleden; Dinçkol, a.g.e, s.7.

sonuçlar ortaya çıkmıştır. En belirgin sonucu ise, laikliğin aslında ne din karşıtı ne de dinsizlik olmadığı; bilakis, bireylere dūřune ve inanç zgūrlūđu getirdiğidir. Laiklik tūm bu tanımlardan da anlaşıldığı gibi, insanların kiliseye ya da belli bir dine mensup olup olmamalarına göre bir ayrımı da beraberinde getirmektedir. Dini olmayan kurum, dini olmayan tūm öğeler laik olarak nitelendirilmekte ve adeta laiklikle, biri dinin savunucusu olmak karşı karşıya getirilmektedir. Aslında burada önemli olan nokta, laikliğin dini bir kavram değil de, hukuki bir kavram olduğu gerçeğidir. Hukuki açıdan laiklik, kısaca din ve devlet işlerini birbirinden ayıran bir rejimdir. Sosyal hayat, ekonomi, eğitim bu ayrıma göre şekillenir ve bir böylece ađdař demokrasi anlayışı da gerçekleşmiş olur.

101. Felsefi Boyut

Laiklik tanımının yanında, bir diđer ele alınması gereken konu da laikliđin felsefi boyutudur. Laikliđin felsefi boyutunu řu řekilde ifade etmek mūmkūndūr:

Tarih boyunca din ve devlet iliřkileri çeřitli ařamalardan geçmiřtir. İlkçađ monarřilerinin birçođu teokratik devletlerdi. ‘‘Siyasi-cismani’’ gū ile ‘‘dini-ruhani’’ gū aynı elde toplanmıřtı. Hūkūmdarların kudretlerinin ilahi bir kaynađa dayandıđı kabul ediliyordu. Hukuk ile din i içeydi ve siyasi, sosyal, ekonomik hayat tamamıyla din kurallarına göre dūzenlenmiřti.¹⁴

Laiklik kavramı Batı’da uzun sūren řiddetli ve kanlı mūcadeleler sonucu ortaya çıkmıřtır. Hıristiyanlıđın kurucusu Hz. İsa’nın ‘‘...Benim hūkūmdarlıđım bu dūnyada deđildir...’’ ve ‘‘...Sezar’ın hakkını Sezar’a veriniz...’’ demiř olmasına rađmen, kilise gūlendike devletin temel yetkilerini ve egemenlik alanını devletin elinden almak istemiřtir.¹⁵

Laiklik Batı dūnyasında Katolik kilisesinin merkezi ve baskıcı yapısına duyulan tepkiden dođmuřtur. Kilise, yūzlerce yıl katı disiplin ve ahlak kurallarıyla, aforoz gūyūle, engizisyon mahkemeleriyle toplum ve bireyler üzerinde her alanda sıkı bir denetim

¹⁴ Turhan Feyziođlu, ‘‘Tūrk İnkılâbının Temel Tařı: Laiklik’’, **Atatūrk Yolu**, Atatūrk Arařtırma Merkezi, Ankara, 1987, s.174–175.

¹⁵ Mustafa Barut, Tūrk Devrimi ve Atatūrk İlkeleri, Der Yayınları, İstanbul, 2004, s.339.

kurmuştur. Din ve mezhep adına vicdanlara ve dünyevi hayatın her alanına müdahale edilmesi, Batıda kitlesel ya da bireysel büyük zulüm ve katliamlara yol açmıştır. Avrupa'daki din ve mezhep savaşları ve baskılarından kaçan ve Amerika'ya yerleşen göçmenler, 4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nde, devletin bir dini olmadığını ve fertlerin din hürriyetlerini ana ilke olarak koymuşlardır: "Din ve Tanrı'ya borçlu olduğumuz ödev ve bunun yerine getirilme şekli, kuvvet veya dinle değil, akıl ve kanaatle idare edilebilir. Herkes eşit tarzda vicdanın emrettiği gibi dinin gereğini yapmakla serbesttir".¹⁶

Avrupa'da Reform ve Rönesans'ın katkılarıyla başlayan Aydınlanma Çağı, dini dogmaların bilim, siyaset, sanat ve felsefe üzerindeki baskılarına karşı çıkmalarına yol açmıştır. Böylece, laiklik terimi, Ortaçağın ikinci yarısından itibaren anlam değişikliğine uğrayıp, felsefi bir mahiyet kazanarak, devlet yönetimi ve din ilişkilerinin tarzını ifade etmeye başlamıştır.

Kant, Comte, Durkheim, Marx gibi düşünürler, daha çok laikliğin felsefi tarafı üzerinde durmuşlardır. Tüm bu düşünürlere göre laiklik, insana, insan aklına inanmaktır. Bu şekilde bir anlayış tamamıyla tabiatçı ve felsefi bir mahiyettedir ve devlet dinde hiçbir gerçek payı bulamaz, devlet dinden uzaklaştırılmıştır.¹⁷

Selçuk'a göre, felsefi açıdan laiklik, akıl ve inanç alanlarının ayrılmasını ifade etmektedir. Kuşkusuz maddeci felsefe yanlıları bu ayrıma karşı çıkmaktadırlar; çünkü onlara göre yalnızca akıl alanı vardır.¹⁸

Felsefi anlamda laiklik, rasyonalizmi (uşçuluk-akılcılık) ifade etmektedir. İnsanın, toplumun ve doğanın kurallarını kendi aklı ile kavraması ve algılaması ve yine kendi gücü ve aklı ile doğa ve topluma egemen olması akılcılıktır. Aklın rehber alınması; safsata, hurafe, bilim dışı açıklamaların, irdelenmemiş nakillerin atılması akılcı davranış modelleridir. Devlet yönetiminde bu yöntem izlenirse laiklik gerçekleşmiş olur.¹⁹

¹⁶ Bozkurt ve Akbıyık, a.g.m., s.291.

¹⁷ Çetin Özek, a.g.e., s.1-2.

¹⁸ Selçuk, a.g.e., s.12.

¹⁹ Niyazi Öktem, Laiklik / Din ve Alevilik Yazıları, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s.44.

Öktem' e göre, insan aklı hukukun kaynağıdır ve insan hiçbir aracıya ihtiyaç duymadan kendi aklıyla evrensel adalet ilkesini anlar, içeriğini kavrayabilir. Herkes kendi aklıyla evrensel gerçeklere ulaşabilir.²⁰

Duman'a göre, felsefi bakımdan laiklik, metafizik ve teolojik inanış ve varsayımları rasyonel bilgiden ayırarak, bilginin referansının Tanrısal olmaktan çıkarılıp, tamamıyla beşeri-rasyonel temele oturtulması ve beşeri sorunları çözmekte ikincisinin üstün görülmesiyle ilgilidir. Batı dünyasında, Ortaçağın sonlarında başlayıp modernleşmenin temel dayanakları olarak kabul edilen Rönesans, Reform ve Aydınlanma dönemi boyunca çeşitli filozofların katkılarıyla güçlü bir gelenek haline gelen laik-rasyonel düşünce eski Tanrısal evren anlayışı yerine, modern bilimlerin de temelinde yer alan rasyonel bir evren tasarımı geliştirmiştir.²¹

Laikliğin felsefi açıdan değerlendirilmesinde karşımıza çıkan en belirgin kavram akılcılıktır. İnsanın, sadece aklını kullanarak dünya işlerine ve olaylara bakması felsefi laikliğin temelini oluşturur.

Laikliğin tanımını ve felsefi boyutunu ele aldıktan sonra, bazı ülkelerdeki laiklik uygulamalarına bakmakta fayda vardır.

11. Laikliğin Bazı Ülkelerdeki Uygulamaları

İlk çağda devlet teokratikti. Teokratik devlette din ve devlet işleri tamamen birbirine karışmış durumdadır. Hatta denilebilir ki, devlet sırf bir dini örgüttür. Teokratik devlette siyasal ve dini yöneticiler, birbirleriyle adeta birleşmişlerdir. Ahlak, bilim, felsefe, hukuk, özellikle sosyal hayatın tüm unsurları dinle karışmıştır. Daha sonra yaşanan gelişmelerle beraber laiklik benimsenmiş, egemenliğin kökeninin ilahi olduğu anlayışından uzaklaşmıştır.²²

²⁰ Öktem, Laiklik / Din ve Alevilik Yazıları, s.45.

²¹ Duman, a.g.m.,s. 534.

²² Bülent Daver, Siyaset Bilimine Giriş, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968, s.8.

Laiklik, ülkelere göre değişim göstermekle beraber, genelde, Batı ülkelerinde laiklik, devletin hiçbir dini temsil etmemesi, devlet ve din ayrımını kesinlikle uygulaması, devletin tüm inananlar karşısında yansız bir tutum sergilemesi ve örgütlenmelerine karışmaması biçiminde kendisini göstermiştir. Tabi devletin böyle bir tutumu sergilemesi kolay olmamış; her ülke değişik mücadeleler sonucunda laiklik statüsüne kavuşmuştur.

Batı dünyasında laikliğin bugünkü anlama gelmesi üç büyük aşamadan geçerek olmuştur. Bunlardan birincisi, devlet gücünü kullananların bir mezhep veya din taraflarını tutmaktan vazgeçerek bütün dinsel inançlara eşit biçimde yaklaşmalarıdır. İkincisi ise, kamu hizmetlerini düzenleyen kuralların ve devlet hukukunun, dinle ilgili kurallardan çıkmamasıdır. En sonuncu aşama ise, din kuruluşları ile devlet kuruluşlarının birbirinden ayrılması ve resmi devlet dini diye bir şeyin kalmamasıdır. Bu aşama ile birlikte hukuk sistemi ve toplumsal kurallar dinsel ya da dinle ilgili kurallardan çıkmıştır. Bu aşamalar sonunda kökenleri açısından dinsel inanç ve görüşlere dayansa da, hukuksal ve toplumsal ilişkiler alanındaki kural ve davranışlar laikleşerek mutlak olmayan, akla dayalı çözümlerin alanı içine girmiştir.²³

Laiklik ilkesine, anayasalarında yer veren Batı'lı ülkelerin sayısı oldukça azdır. Bu karşılıklı resmi devlet dini olan Batı devletleri daha fazladır. İngiltere, Danimarka, İrlanda, İspanya, Norveç ve Yunanistan anayasalarında devlet dininden bahsedilir. Örnek olarak: Danimarka Anayasasının dördüncü maddesi, devletin milli kilisesini Evangelik- Lüteryan kilisesi olarak düzenler. Yunanistan Anayasası var olan dini "İsa'nın Ortodoks kilisesi" olarak tanımlar. Bununla beraber, Batı ülkelerinin birçoğunda kilise, eğitimden sağlığa kadar birçok sosyal alanda etkili bir kuruluştur. Siyasi arenada yer alan dini partiler, kilise tarafından resmen desteklenir. Bu ülkeleri laik olmayan ülkeler olarak niteleyemeyiz. Bu ülkeleri, laik ülkeler olarak nitelememizi sağlayan evrensel laiklik tanımı "hukuki laiklik"tir. Buna göre, kanun önünde farklı dine inananların eşit muameleye tabi tutulması, din ve vicdan hürriyetlerinin hiçbir kısıtlama getirilmeden tanınması hukuki laikliğin var

²³ Mümtaz Soysal, Anayasaya Giriş, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968, s.174.

olduğunun göstergesidir. Hukuki laiklik aynı zamanda eşitliği de beraberinde getirmektedir.²⁴

Biz de bu bölümde, laiklik konusunda tüm devletlere değil de özellikle mücadeleleri ve uygulamaları açısından farklılık gösteren Fransa, Almanya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ni ele alıp inceleyeceğiz.

110. Fransa'da Laiklik

Din hürriyetini ve eşitliğini kabul etmiş olan ve herhangi bir dini resmen kabul etmemiş olan anayasalar laik anayasalardır. Bu anayasalar laik esaslara dayanmakta olup, dini kurallar devlet yönetimi bakımından önem taşımamaktadır. Fransız Anayasası'nı bu anayasaya örnek olarak gösterebiliriz.²⁵

Katolik Kilisesinin hâkim olduğu Fransa'da, dinin kendi içindeki ve devletle olan çatışması son derece sert ve kanlı olmuştur.²⁶ Laiklik Fransa'da Katolik Kilisesi'ne karşı biçimlenmiş, onu gerileterek yerleşebilmiştir.²⁷ Fransa'da uzun yıllar, devlet ve kilise ortak esaslara dayanmış ve devlet sözleşmeyle Katolik Kilisesine bağlanmıştı.²⁸ Fransa'da güçlü bir kilise vardı. Birçok dini mahkeme yargılama işlevi görüyordu. Kilise, sağladığı ayrıcalık ve etkinliği Frank Krallığı döneminde de aynen sürdürmüştü. Frank Krallığı iktidarının doğmasını ve iktidarını sürdürmesini kilise sağlamış, bunun sonucunda da kamusal yetkilere sahip olmuştur. Kilise ayrıca vergi bağışıklığına da sahipti. Tahta geçişler de Papa'nın onayı ile gerçekleşirdi.²⁹

Fransa'da din ve devlet arasındaki bu ilişki 1905 Kilise Yasası'nın kabulüne kadar devam etmiştir. Bu yasayla bütün dinsel gruplar ile devlet arasındaki bağlantıya son

²⁴ Mümtaz'er Türköne, Türk Modernleşmesi, Lotus Yayınevi, Ankara, 2003, s. 273.

²⁵ Özek, a.g.e., s.10.

²⁶ Duman, a.g.m., s.538.

²⁷ Kadir Cangızbay, Çok-Hukukluluk, Laiklik ve Laikrasi, Liberte Yayınları, Ankara, 2002, s.73.

²⁸ Fransa'da Kilise – Devlet münasebetlerinin gelişimi hakkında bak. Coliard, s.263. ,nakleden, Özek, a.g.e., s.11.

²⁹ Dinçkol, a.g.e., s.13.

verilmiştir. Böylelikle kamusal alan ile kilise birbirinden tamamen ayrılmıştır. Yasadan sonra kilise kendi ayakları üzerinden durmak zorunda kalmış ve daha sonra dört büyük dinsel grup Fransa Reform Kilisesi adıyla örgütlenmişlerdir (1938).³⁰

1958 Fransız Anayasası da, Fransa'nın Laik bir Cumhuriyet olduğunu beyan etmekte, 1789 tarihli "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"nin hükümlerini onaylamak suretiyle vatandaşlar arasındaki din hürriyetini ve eşitliğini tekrarlamaktadır.³¹

Duman'a göre, Fransa'daki laiklik için 'laisizm' kavramını kullanmak daha doğru olacaktır. Laisizm, laiklikten farklı olarak, bir siyasi-hukuki prensip değil, bir ideolojidir. Bu ideolojiye göre, dinler, bilimin gelişmesi ve insan aklının bilinmeyenleri çözmesi ile tarihe gömülmüştür. Dinler, toplumsal, bireysel ve siyasal bütün alanlardan çıkartılacak, onun yerine insan aklına dayanan açıklama tarzları hâkim olacaktır.³²

Fransa herhangi bir dini anayasasında resmen kabul etmemiş olmasına rağmen, bugün Fransa'da 1906'dan önce inşa edilen kiliseler devlet malıdır ve her beş öğrenciden biri Katolik Kilisesi'nin kontrolündeki okullara gider ve bu okullarının bütçesinin yüzde seksenini devlet karşılar. Fransa'da hakim olan devletin dini kamusal alandan dışlamasıdır.³³ İşte tam da bu noktada son zamanlarda ortaya atılan "pasif laiklik" terimi Fransa ile Türkiye arasındaki laikliğin benzer ya da farklı yönlerini ortaya koymamızda yardımcı olacaktır.

Pasif laiklik, dışlayıcı laikliğe karşı ortaya konan bir terimdir. Pasif laiklik, devletin dini olan ya da olmayan semboller, kıyafetler ve söylemler karşısında kamusal alanda pasif rol oynamasıdır. Liberal anlamda sınırlandırılmış bir devlet vardır. Pasif laikliğin karşıtı olan dışlayıcı laiklik ise, devletin dini öğeleri kamusal alandan dışlamasını ifade eder. Burada ise kamusal alana yön veren aktif ve dışlayıcı bir devlet söz konusudur. Hem

³⁰ Yılmaz Aliefendioğlu, "Laiklik ve Laik Devlet", **Laiklik ve Demokrasi**, (Ed. İbrahim Kaboğlu), İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s.80.

³¹ Özek, a.g.e., s.11.

³² Duman, a.g.m., s.538.

³³ Ahmet Kuru, "Laiklik Ama Hangisi?", **Yeni Şafak Gazetesi**, (12.10.2009)

Türkiye, hem de Fransa'da laikliğin hakim olduğu anlayış devletin kamusal alandan dini dışlaması şeklindedir.³⁴

Özbudun'a göre ise, Fransa bile gitgide dayatmacı laiklikten uzaklaşmaktadır. Bugün Fransa'da sadece lise düzeyinde devlet okullarında türban yasağı vardır, ama hiçbir şekilde üniversitelerde bu yasak söz konusu değildir. Dayatmacı laiklik Fransa'da vaktiyle uygulanan, Türkiye'de ise halen mevcut olan laiklik anlayışıdır. Din sadece vicdanlara ve özel alanlara hapsedilerek, onun kamusal alanda görünürlüğü tümüyle yasaklanmıştır. Kamu düzenini bozmadıkça bir dinin kamusal alandaki görünürlüğü yasaklamak doğru değildir.³⁵

111. Almanya'da Laiklik

Almanya'da I.Otto'nun ölümünden sonra kilise gücünü arttırmaya başladı. Papa, kendi ruhani sıfatının yanında, kralların da dünyevi yetkilerine el koymaya başladı. Almanya'da da Fransa'da olduğu gibi kilise büyük ölçüde etkinliğini gösteriyordu.³⁶

Almanya'da iki güçlü kilise vardır. Bunlardan biri Protestan kilisesi, diğeri ise Katolik kilisesidir. Katolik kilisesi Vatikan'la organik bağ içerisinde olup, bu kiliseyle iyi ilişkiler içerisinde olan bir parti de vardır. Hıristiyan Demokrat Partisi. Protestanlar içerisinde de alt mezhepler vardır. Ama bunlar keskin bölünmeler değildir.³⁷

Almanya'da herkes, aksini beyan etmediği sürece, gelirinin % 10'u oranında kilise vergisi ödemek zorundadır. Bu vergi ücretlerden kesilip, kiliseye aktarılır.³⁸

Devlet cemaatlerle ilgili bir sorun olduğu zaman, inanç sistemlerine saygılı bir şekilde Katolik ya da Protestan kilisesinin sorumlu liderine danışarak hukuksal çözümlere gider.³⁹

³⁴ Ahmet Kuru, a.g.m.

³⁵ Ergun Özbudun, "Türkiye Pasif Laik Olacak", **Akşam Gazetesi**, (23.09.2009)

³⁶ Dinçkol, a.g.e., s.13.

³⁷ Öktem, Laiklik / Din ve Alevilik Yazıları, s.76.

³⁸ Mustafa Erdoğan, Anayasal Demokrasi, 6. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s.276.

³⁹ Öktem, Laiklik / Din ve Alevilik Yazıları, s.76.

Almanya’da laiklik yazılı bir anayasa ilkesi değildir. Fakat, din ve devlet işlerinde ayrılık ve karşılıklı karışmazlık vardır. Bu bir anayasal ilke değil, daha çok kilise ve devlet arasında yapılan antlaşmalarla sağlanmıştır.⁴⁰ Almanya’da her ne kadar kiliselere din dersi konusunda yetki verilmişse de devlet denetim hakkını yine de elinde bulundurmaktadır. Alman Anayasasına göre, hiçbir öğretmen isteği dışında din dersi vermeye zorlanamaz. Yine aynı şekilde Almanya’da medeni ve siyasi haklardan yararlanma ve kamu görevlerine giriş dini inanca bağlı değildir ve bu anayasa ile güvence altına alınmıştır.⁴¹ Bütün dinlere aynı haklar tanınmıştır. Eğitimde, medeni ve siyasi hak ve ödevlerden yararlanmada din baskısı olmayıp, herkes özgürce ibadetini gerçekleştirme olanağına sahiptir.

Görüldüğü gibi, Almanya’da ki bu durum aslında bize laikliğin yazılı bir anayasal ilke olmamasına rağmen var olduğunu ve gerçek anlamıyla işlediğini göstermektedir.

112. İngiltere’de Laiklik

İngiltere’de Normanlar döneminde, kilise, üstün bir iktidar olarak kendi yargı sistemini oluşturmuştur. 2. Henry, kilisenin yetkilerini sınırlamak için yasa çıkarmış, fakat tacını yitirme tehlikesi ile karşılaşınca bu yasayı uygulayamamıştır. Böylece dinsel iktidar gücünü bir kez daha kanıtlamıştır. XIII. yüzyılda papalığa bağlılığın sağlanmasına çalışılan, siyasal iktidarın parçalandığı ve dinsel iktidarın güçlü bir yapı içerisinde olduğu bir İngiltere ortaya çıkmıştır. Kilise, yasama, yürütme ve yargı gücünü elinde bulundurmuş, kendi yasalarını yapıp uygulamıştır. Dine aykırı davranışlar, devlet hukukuna ve kilise hukukuna göre ağır bir suç sayılmış ve yargı yetkisi kiliseye tanınmıştır.⁴²

İngiltere’de yaşanan tüm bu gelişmeler, 17.yüzyıl sonuna kadar devam etmiş ve bu süreçten sonra devletle din arasındaki kavgalar büyük ölçüde çözüme kavuşmuştur.

⁴⁰ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, a.g.e., s.87.

⁴¹ Dinçkol, a.g.e., s.46.

⁴²Enver Bozkurt, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku, 2.Baskı, Asil Yayın, Ankara, 2006, s.58; Dinçkol, a.g.e., s.13.

Devletle din arasındaki ilişkiler, hoşgörü esasına ve çoğulculuk anlayışına dayandırılmıştır.⁴³

İngiltere'nin bugünkü durumuna bakacak olursak ise karşımıza şöyle bir durum ortaya çıkar. İngiltere bir dini resmen tanıyan devletler arasındadır. Resmi din olarak Hıristiyanlığı kabul eden İngiltere'deki uygulamaya bakıldığında, resmi dinin vatandaşlara farklı davranış biçimi getirmediği, vatandaşlara din özgürlüğü tanıdığı bilinmektedir.⁴⁴ Her ne kadar İngiltere'de resmi bir din kabul edilmiş olsa bile, laiklik çağdaş bir şekilde uygulanmakta ve diğer dinlere karşı hoşgörülü bir şekilde yaklaşmaktadır.

113. Amerika Birleşik Devletlerinde Laiklik

Tarihte ilk kez yazılı anayasa sistemini kabul etmiş olan Amerika Birleşik Devletleri, fikri dayanağını Madison, Hamilton ve Jefferson'dan alan anayasalarını yaparken, devlet siyaseti ile ilgili olmayan bir din ve dinle ilgili olmayan bir devlet kurmaya çalıştılar. Yeni anayasada, din ya da devletin birbirini etkilemelerini engelleme amacı taşıdığı görülmektedir. 15 Aralık 1791'de onaylanan haklar bildirisi ile de fertlerin hak ve özgürlükleri daha belirgin bir hale getirilmiştir.⁴⁵

ABD'de yaşanan bu gelişmelerden kısa bir süre sonra da, aydınlık çağı düşünürlerinin de etkisiyle, 26 Ağustos 1789 tarihli "Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" hazırlanmıştır. Bu bildiri bütün insanlığı kapsayan bir özgürlük anlayışı taşır. Bu bildiri tüm dünyada çok büyük etkiler uyandırmış ve kişi hakları doktrinini Avrupa Kıtasına kabul ettirmiştir. Bildiri'nin 10. maddesi, düşünce ve vicdan özgürlüğüne şu ifade ile değinmiştir:

"Açıklaması yasayla kurulan kamu düzenini bozmadıkça, hiç kimse, dinsel alanlar da dahil olmak üzere, düşüncelerinden dolayı rahatsız edilmemelidir".

⁴³ Taha Akyol, "Liberal Hoşgörü", **Milliyet Gazetesi**, (20.12.1999)

⁴⁴ Mümtaz Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1986. s.255.

⁴⁵ Yaşar Gürbüz, Anayasalar, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1981, s.23-45.

Özgürlükleri açıklayan bu bildirden sonra, bu özgürlüklere 1791 anayasası ile güvence getirilmiştir.⁴⁶ Yaşanan tüm gelişmeler ABD'nin laiklik anlamında ne kadar ileri bir ülke olduğunu göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde laiklik yazılı bir anayasa ilkesi olmamasına rağmen, anayasaları laik niteliktedir. Din ve devlet işlerinde ayrılık ve karşılıklı karışmazlık vardır. Bu bir anayasal ilke ile değil de daha çok kilise ve devlet arasında yapılan antlaşmalar ile sağlanmıştır.⁴⁷ Amerika Birleşik Devletleri'nde din ve devlet ayrılığı siyasal ve kültürel alanda din karşıtı bir tutuma yol açmamıştır. Laiklik politikasını, dinin devlet karşısındaki özerkliği ve din özgürlüklerinin saygıya değer olduğu anlayışı şekillendirmektedir. Amerikan anayasasının laiklikle ilgili düzenlemesi, devletin din tesisi ile ilgili yasal düzenleme yapamayacağı ve dinin gereklerinin serbestçe yerine getirilmesini yasaklayamayacağı şeklindedir.⁴⁸

Amerika Birleşik Devletleri'nde din ve devlet ayrılığı kültürel alanda din karşıtlığı bir tutuma yol açmamıştır. Bu ülkenin laiklik politikasını, dinin devlet karşısındaki özerkliği ve din özgürlüklerinin saygıya değer olduğu anlayışı şekillendirmiştir. Bugünkü Amerikan Anayasasının laiklikle ilgili düzenlemesi, devletin din tesisi ile ilgili yasal düzenleme yapamayacağı ve dinin gereklerinin serbestçe yerine getirilmesini yasaklayamayacağı şeklindedir. Anglo-sakson modeli denen bu laiklikte, devletin görevleri arasında dün işlerini düzenleme yetkisi bulunmaz. Devletin manevi alanda fetva verme, onları dinini benimsemeleri için uyarma, din konusunda yasak koyma ya da ceza verme gibi yetkileri yoktur.⁴⁹

Herkes eşit bir tarzda, vicdanının emrettiği gibi dininin gereğini yapmakta serbesttir. Ülkede var olan tüm dinlere karşı hoşgörü vardır. Tabii ki bunun gerçekleşmesi karşılıklı anlayış ve toleransa bağlıdır. Farklı düşünceleri kabul etme, farklı tutum ve davranışları anlayış ile karşılama Amerika Birleşik Devletleri'ndeki laikliğin iyi bir şekilde işlediğinin göstergesidir. Buna bağlı olarak devlet memurluğuna girmede de din ayrımı gözetilmez.

⁴⁶ Münci Kapani, Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s.45-47.

⁴⁷ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, a.g.e., s.87.

⁴⁸ Duman, a.g.m., s.540.

⁴⁹ Duman, a.g.m., s.540.

Görüldüğü gibi her ülkede laiklik uygulaması farklıdır. Tarihsel boyutta yaşanan gelişmeler, kültür, ekonomik ve sosyal durumlar laikliğin de farklı yorumlanmasına ve algılanmasına sebep olmuştur. Farklı laiklik modelleri ülkelerde uygulanırken, devletin din karşısındaki tutumu, ülkenin gelenekleri, devlet-din çatışmasının derecesi belirleyici rol oynamıştır.

12. İslamiyet ve Laiklik İlişkisi

İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinde, “han”lar, “dini reis” sıfatını taşımamışlardır. Orta Asya Türklerinin İslamiyet'ten önceki dini olan “Şamanizm”, evrenin yaratıcısı olarak tek “bir” Tanrı'nın varlığını kabul eden dinlerdendir. Bu dinin ruhanilerine “Kam” denilmekteydi ve millet hayatında önemli rolleri olan Kamlar, devlet işlerine karışmamaktaydılar.⁵⁰

Tarihimizin İslam öncesi ilk kaynaklarından biri olan Orhun Abidelerinde ve İslam'a girdiğimiz ilk asırlarda yazılan Kutatgu-Bilig'de, geniş bir şekilde izah edilen Türk insanının hayata bakış veya hayat felsefesini aksettiren “Türk Töresi” dört ana prensibe dayandırılmaktadır. Bunlar, Könilik (Adalet), Tüzlük (Eşitlik), Uzluk (İyilik-Faydalık) ve Kişilik (İnsanlık ve Hoşgörü) şeklindedir. Türk hükümdarları ve devlet adamları, ülkeyi ve insanları Türk töresinin bu prensiplerine göre idare ederlerdi.⁵¹

İslam devleti ise, ilk doğuşunda tam bir teokrasi şeklinde kurulmuştur. Hz. Muhammed, hem peygamberdi, hem de başkenti Medine olarak kurulan yeni bir devletin kurucusu ve başkanıydı. Bu sıfatla, dünyevi konularda emirler veren yargı yetkisini kullanan bir liderdi. Devletin hukuku tamamen dine dayalı idi. Hz. Muhammed'den sonra gelen ilk dört halife döneminde de, halifeler hem dünyevi yetkileri kullanan birer devlet başkanı, hem de dini bakımdan başkandırlar.⁵² Halifelik Emeviler'e geçtikten sonra soya bağlı (irsi) hale geldi.

⁵⁰ Feyzioğlu, a.g.m., s.177.

⁵¹ Mehmet Saray, “Atatürk'ün Laiklik İlkesi”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Cilt 2, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.3.

⁵² Feyzioğlu, a.g.m., s.178.

Emeviler’de de devletin yapısı teokratik idi. Abbasiler döneminde de yine soya bağlı halifelik ve teokratik yapı devam etmiştir.⁵³

XI. yüzyılda Selçuklu hükümdarları dünyevi güç olarak üstünlük sağladılar. Büyük Selçuklular ve onların devamı olan Anadolu Selçuklu Devleti de inanç özgürlüğüne riayet etmiştir. Mevlana Celalettin-i Rumi, Yunus Emre, Hacı Bektaşî Veli gibi düşünürler vicdana baskı yapılmamasını, Tanrıyı ve insanları sevmeyi temel felsefe sayarak evrensel özgürlüğün merkezine insanı yerleştirmişlerdir.⁵⁴

Hıristiyanlık ile İslamiyet’te laiklik konusunda farklılıklar vardır. Hıristiyanlıkta hükümdar, papa aracılığı ile Tanrıdan aldığı siyasi gücü kullanır, buna karşılık İslamiyet’te, tüm iktidar Tanrıya aittir ve buna hiç kimse ne sahip olabilir, ne ortak olabilir.⁵⁵

Aslında İslamiyet’te laikliğin var olup olmadığı konusunda tartışmalar hala devam etmektedir. İslam hukukunun laik kaynaklardan doğduğu, sonradan şer’ileştiği görüşünde olanlar da vardır. Bu görüşlerini ispatlamak için şu olay örnek gösterilir. Hz. Muhammed’in Bizans ve İran krallarına gönderdiği mektuplarda, Müslümanlığı kabul etmeleri durumunda, onları devlet yönetiminde özgür bırakacağı bildirilmiştir. Müslümanlığın, devletsiz Arap kabilelerinin birlik ve dayanışmasını sağlamak üzere çıkmış olmakla beraber, peygamberin kimliğinin devlet başkanı değil, din koruyucusu ve din adamlığı olarak dini siyasetten ayırdığını belirtirler.⁵⁶

Ayrıca bu görüşlere ek olarak İslamiyet’in din özgürlüğü tanıdığını savunanlar da vardır. Din özgürlüğü, farklı dinlere karşı hoşgörüyü, saygıyı ifade eder. Bu görüşe göre, Müslümanlık dışındaki farklı dinlere inanlara büyük bir izin söz konusudur. Herkesin kendi aklına ve vicdanına karşı sorumlu olduğu ve buna bağlı olarak bireysel hümanizmin var olduğu bir anlayış mevcuttur. Kur’an’da bu hümanizmi ortaya koyan ve dinde zorlama

⁵³ Niyazi Berkes, Teokrasi ve Laiklik, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984, s.92.

⁵⁴ Barut, a.g.e., s.340.

⁵⁵ Berkes, Teokrasi ve Laiklik, s.93.

⁵⁶ Schaht, j., Esguisse d’une Historie du Musulman, Paris, 1925, s.19’dan nakleden Ozankaya Özer, Atatürk ve Laiklik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s.48.

olmayacağını belirten ayetler bulunmaktadır.⁵⁷ Bu görüşü savunanlara göre, laikliğin iki temel boyutu vardır. Bunlardan birincisi, vicdan özgürlüğü, ikincisi ise, din işleri ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır.⁵⁸ Laikliğin temel boyutları ele alınarak İslamiyet incelenirse, İslamiyet’te laikliğin var olduğunu görürüz. İslamiyet’in vicdan özgürlüğüne bakacak olursak Kur’andaki şu hükümler açıklayıcı olacaktır.

“Dinde zorlama yoktur. Hak ile batıl iyice ayrılmıştır”... (BAKARA–256)

“Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki, biz seni onlara muhafız göndermedik. Sana düşen sadece tebliğ etmektir”(SURA–48)

“Eğer Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı. Ve lakin bu (birçok ümmetin varlığı) sizi verdikleriyle denemek içindir. O halde hayırlı işlerde birbirinizle yarışın”...(MAİDE 48)

Bu ayetlerden de anlaşılacağı gibi İslamiyet vicdan özgürlüğüne büyük önem vermektedir. Kur’an baskı ve zorlamayı yasak etmiş ve insanların farklı dinler içinde bulunmalarını Allah’ın takdiri olduğunu işaret etmiştir. Laikliğin ikinci boyutu olan din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı tutulduğunu gösteren pek çok ayet bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır.

“Dünya hayatını ve güzelliklerini isteyenlere, orada işlediklerinin karşılığını tastamam veririz. Orada onlar bir eksikliğe uğratılmazlar”(HUD–15)

“Mal ve Evlatlar dünya hayatının süsüdür. Ama baki kalacak yararlı işler sevap olarak da emel olarak da Rabbin katında daha hayırlıdır”(KEHF–46)

Bu ayetler incelendiğinde Kuran’ın ve İslam’ın dünya işleri ile din işlerini birbirinden ayrı tuttuğu anlaşılmaktadır. Ve tüm bu görüşlerden İslamiyet’te laikliğin gerçekleşme olanağının bulunduğu şeklinde bir görüşe varılabilir.

⁵⁷ Niyazi Öktem, Özgürlük Sorunu ve Laiklik, Der Yayınları, İstanbul, 1977. s.45.

⁵⁸ Hüseyin Cevizoğlu, Neden Laiklik, Çığır Stratejik Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, s. 137.

Bazı görüşler ise, İslamiyet'in kendi özünde laiklik ile bağdaşmadığını savunurlar. Çünkü İslamlık geleneksel olarak, dinle toplum arası ilişki bakımından, başka hiçbir yerde eşi olmayan bir dindir. O yalnız bir din değil, toplumun temelini kendisidir. İslam toplumlarında devlet ile din birbirine yapışıktır ve bunların birbirinden ayrılmasına kalkılırsa hangisinin sağ kalacağı bilinemez. Din ile devlet arasındaki sınırları ayırmaya kalkışmak İslam toplumu varlığını tehlikeye koyar.⁵⁹

Hıristiyanlık ile aralarında büyük farklar bulunan İslamiyet'te laiklik konusundaki tartışmalar hala devam etmektedir. Mısır, Tunus gibi laikliği tam olarak benimsemiş ülkeler olmasına rağmen birçok İslam ülkesinde laikliğin var olmadığı gerçektir.

13. Osmanlı Devletinde Laikliğin Tarihsel Süreci

Türkiye'de laikliğin siyasi ve hukuki anlamda kurumsallaşması esas itibariyle Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiş olmakla beraber, Osmanlı devletinden alınan miras da bazı açılardan etkili olmuştur. Osmanlı devleti yaygın düşüncenin aksine teokratik bir yapıya ve işleyişe sahip değildir. Kanun-i Esasi'de yer alan "Devlet-i Osmaniye'nin dini, İslamdır" denmesi, 1924 Anayasası'nda geçen "devletin dini İslamdır" denmesinde olduğu gibi hükümler devletin teokratik bir sisteme sahip olduğunu göstermez. Osmanlı'da siyasi iktidarın meşruluk temeli büyük ölçüde dinsel olmakla beraber, hukuk düzeni tamamıyla dini değildir ve siyasi sürecin işleyişinde din dışı faktörler de etkili olmuştur. Buna bağlı olarak, devlet gerekleri, dini gereklerin önünde yer alırken, ikisi arasında bir çatışma çıkarsa devlet tartışma dışı tutulur ve dini gerekler devlet gereklerine göre yeniden yorumlanır.⁶⁰

Hıristiyanlık ve İslamiyet'te laikliği inceledikten sonra, günümüz Türkiye'sine gelmeden önce Osmanlı İmparatorluğundaki laikliğe bakmak ve tarihsel süreç içinde laiklik konusunda ne gibi değişimler olduğunu görmek gerekli ve faydalı olacaktır. Bu bağlamda da Tanzimat öncesi ve sonrası dönemleri kendi koşullarında incelemek

⁵⁹ Berkes, Teokrasi ve Laiklik, s.26.

⁶⁰ Duman, a.g.m., s.549.

gerekmektedir. Çünkü 1839 Tanzimat Fermanı ile Osmanlı toplumuna yeni bir şekil vermek istenmiş, laiklik farklı bir boyut kazanmıştır.

130. Tanzimat Öncesi Dönem

Bugün anladığımız laiklik fikri, Türkiye Cumhuriyetine varıncaya kadar ne ortaya atılmış ne de resmileştirilmiştir. Sadece din eşitliğine gidiş ve Batıya yönelme fikir olarak ortaya çıkmış ve bir dereceye kadar da uygulanmaya çalışılmıştır.⁶¹

Osmanlı Devleti'nin başlangıçta daha çok padişahlar tarafından konan hukuk kurallarının oluşturduğu örfî hukukla yönetildiği, sonradan teokratik devlet niteliğinin giderek arttığı görülmektedir. 1517'de Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesiyle halifelik Osmanlı Hanedanına geçti, ancak Osmanlı hükümdarları halifelik sıfatını çok fazla ön plana çıkarmamıştı. Devlet zayıfladıkça halifelik sıfatı da ön plana çıkmaya başladı. Osmanlı padişahları halife sıfatını kullanarak ülke dışındaki Müslümanları koruma görevini ilk kez 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile gündeme getirdi. Bu Antlaşmada Osmanlı ordularını yenen Rus Çar'ının İslam ülkelerindeki Ortodoksları himayesini üzerine almasına karşılık, Osmanlı padişahlarının da Kırım Müslümanlarının halifesi ve koruyucusu olduğu belirtilmiştir. "Halife" sıfatının bu tarihten itibaren "padişah" sıfatıyla birlikte kullanılması, devlet yönetiminde dini etkiyi arttırmıştır.⁶²

Ancak tüm bu yaşananlara karşın, Osmanlı Devletinde İslam camiası yanında yaşayan Müslüman olmayan tebaaya din imtiyazları tanınmıştır. Zaten Müslümanlığın kabulünden önce de, Türk devletlerinde diğer kavimlere karşı bir hoşgörü her zaman olmuştur. Bu hoşgörünün kanıtı olarak şu olayı örnek vermek mümkündür: İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet, Rum Patriğine gönderdiği beratla, kiliselerin camiye dönüştürülmeyeceğini, evlenme ve defin işlerinin ve diğer işlemlerin Rum kilisesi ve adetlerine göre eskisi gibi yapılacağını ifade etmiştir.⁶³

⁶¹ Özek, a.g.e., s.12.

⁶² Bozkurt ve Akbıyık, a.g.m., s.292.

⁶³ Dinçkol, a.g.e., s.27.

Osmanlı devletinde, tebaanın dini eşitliğini ve özgürlüğünü sağlamak konusunda bir gelişim takip etmek mümkündür. Ancak bu konu hakkında farklı fikirler de yok değildir. Özek'e göre, uzun süre Müslüman olmayanlar herhangi bir eziyet görmemişlerse de Osmanlı devletinde dini eşitlikten bahsetmenin imkânı yoktur. Devletin resmi dini olan İslamiyet üstün tutulmuş, Müslüman olmayanlar bazı haklardan yoksun bırakılmışlardır.⁶⁴ Yine Özek'e göre, Osmanlı devletinde şeriatın varlığı laikliğin gelişimini de engellemiştir. Şeriat, devlette adaleti korumak ve İslam dünyasının muhafazasını sağlamak görevini üstlenmiştir. Bu yüzden de şeriat esaslarına göre yetiştirilmiş ulema, herhangi bir ıslahatı şeriata aykırı olacak kaygısıyla reddetmiştir.⁶⁵

Tüm bu yaşananlar bize, aslında laikliğin kavram olarak olmasa da fikir olarak Osmanlı devletinde var olduğunu göstermektedir. İslami geleneklerin etkisiyle din ve devlet işleri birbirine girmiş olsa dahi, diğer dinlere mensup olanlara hoşgörü her zaman olmuştur. Osmanlı padişahları hiçbir zaman, ele geçirdikleri ülkelerde, halkın dini inançlarına, ibadetlerine, geleneklerine dokunmamışlar, yayınladıkları ferman ve kanunnamelerle onları güvence altına almışlardır. Bu fermanların tabii ki en önemlisi 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'dır.

131. Tanzimat Sonrası Dönem

3 Kasım 1839 yılında Tanzimat-ı Hayriyye Fermanı'nın ilan edilmesi ile başlayan sürece Tanzimat dönemi denmektedir. Tanzimat Fermanı, devlet yönetiminin düzeltilmesi için alınması gereken önlem ve uygulamaların Padişah tarafından buyruk şeklinde ifade edilmesidir. Devlet; askeri, siyasi, sosyal ve kültürel alanda adeta bir batağa doğru sürükleniyordu. İşte tam bu noktada kötü gidişatı engellemek, devleti yeniden ayağa kaldırmak, kurtarmak ve Osmanlı halkını huzur ve mutluluğa ulaştırmak, tebaanın uygarlık düzeyini yükseltmek amacıyla ferman ilan edilmiştir. Bu dönem, 3. Selim zamanından beri yapılan şuurlu ve birleşik ıslahat hareketlerinin bir devamı olup, imparatorluğun sonuna kadar devam eden bir harekettir.

⁶⁴ Özek, a.g.e., s.12.

⁶⁵ Özek, a.g.e., s.13.

Tanzimat Fermanı'nın ilk bölümünde, devletin kuruluşundan itibaren Kur'an hükümlerine ve şeriat kanunlarına saygı gösterileceği söylenerek, halkın refahlı ve devletin kuvvetli bir hale geldiği belirtilmiştir. İkinci bölümde, şeriata ve faydalı kanunlara uyulmaması sebebiyle devletin gücünü yitirdiği, üçüncü bölümde ise, iyi idarenin sağlanması için, yeni kanunların konulması gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁶

Tanzimat hareketiyle laik sistem oluşturulmaya başlanmıştır. Tanzimat dönemine kadar halife-padişahlar dinin kendilerine verdiği yetki ile dine dayalı bir hukuk sistemi oluşturmuşlardı. Ancak bu tarihten sonra hukuk sisteminde ilk ayrılıklar olmaya başladı. Avrupa'daki ülkelerden alınan ceza ve ticaret kanunları Osmanlı devletinde kullanılmaya başlandı. Böylece Osmanlı hukuk sisteminde var olan kanunların ilahi olduğu anlayışı yavaş yavaş terk edilmeye başlandı.⁶⁷ Tanzimat Dönemi, genel olarak, Türklerin yasalar çerçevesinde, Avrupa uygarlığına katılmasının ilk girişimlerini simgelemektedir.⁶⁸

Bu dönemdeki, laiklik alanında kaydedilen en önemli gelişme, yargıdaki değişikliktir. Tanzimat döneminde, Şer'îye mahkemelerinin yetkileri sınırlandırılmış ve Nizamiye mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemelerde, her çeşit ceza ve hukuk davalarına re'sen veya istinaf yoluyla bakılmıştır.⁶⁹

Tanzimat döneminde, laik hukuk sisteminin büyük ölçüde benimsendiğini savunanlar olmuşsa da, bu görüş tutucu çevrelerin direnişi karşısında ve toplumun henüz bu ortama uygun olmaması sebebiyle, başarıya ulaşamamıştır. Bir taraftan ticaret hukuku ve yargılama gibi laik nitelikteki batı yasaları benimsenmiş, diğer taraftan, aile, miras hukuku gibi alanlarda dini hukuk kurallarından vazgeçilmemiştir. Böylece hukuk alanında teokratik ve laik nitelikteki kanunlar aynı anda yürürlükte kalmışlardır. Bu durum farklı

⁶⁶ Suna Kili ve Şeref Gözübüyük, "Senedi İttifaktan Günümüze", Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985, s.11-13.

⁶⁷ Çapa ve Çiçek, a.g.e., s.352.

⁶⁸ Süleyman Kocabaş, "Atatürk ve İnkılaplar Dönemi 1923-1938", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 2, Vatan Yayınları, İstanbul, 2006, s.169.

⁶⁹ Dinçkol, a.g.e., s.29.

yasaları uygulayan farklı mahkemelerin aynı anda çalışmasına yol açmıştır. Sonuç olarak her alanda ikilik ortaya çıkmıştır.⁷⁰

Türköne'ye göre, Tanzimatçılar, hiçbir noktada köktenci olmamışlar, üzerine düştükleri her alanda ılımlı bir yol takip etmişlerdir. Osmanlı devletini güçlendireceğini, Avrupa müdahalesini etkisiz kılacağını düşündükleri reformları yürütürken kurdukları yeni kurumların yanında eskilerin yaşamasına izin vermişlerdir. Mektepler açılırken, medreselere karşı izledikleri politika bunun örneğidir.⁷¹

1876 Kanun-i Esasi ile hâkimiyetin millette olduğu anlayışı Osmanlı devlet sisteminin içine girmiştir. Her ne kadar bu dönemde söz konusu anlayış uygulama alanı bulamamış olsa da 2. Meşrutiyet'in ilanı ile hâkimiyetin milletin olduğu veya en azından padişahın hâkimiyeti milletinle paylaşıldığı açıktır.⁷²

14. Cumhuriyet Dönemi Anayasalarında Laikliğin Tarihsel Süreci

Anadolu'da kurulan yeni Türk devleti "laik" bir devlet olmaya yöneldi. Önce egemenliğin temeli laikleştirildi.

Daha milli mücadelenin ilk günlerinde, Amasya Tamimi "milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" diyerek millet iradesini mücadelenin dayanağı ve hareket noktası olarak kabul ediyordu. Erzurum ve Sivas Kongreleri "milli iradeyi hâkim kılmak" kararı almıştı. Ümmetin yerini "millet", padişahın tartışılmaz kudretinin yerini "milli hâkimiyet" almaya başlamıştı.⁷³

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ile Türk tarihinde yeni bir dönem başlamıştır.

⁷⁰ Bozkurt ve Akbıyık, a.g.m., s.293.

⁷¹ Türköne, a.g.e., s.408.

⁷² Çapa ve Çiçek, a.g.e., s.352.

⁷³ Feyzioğlu, a.g.m., s.195.

140. 1921 Anayasası

Devlet yapısının laikleşmesi egemenlik yetkisinin kullanılması ve bu yetkinin sahibi ile ilgili bir durumdu. Kurtuluş Savaşı günlerinde gerçekleşen Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas Kongreleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşu, 1921 Anayasasının kabulü gibi gelişmeler, egemenlik hakkının kayıtsız şartsız tek sahibi olarak “millet”i ortaya çıkarmıştı. Bu durum tanrısal kökenli teokratik egemenlik anlayışının büyük bir darbe yediğinin göstergesiydi. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yapılan tüm yenilikler aslında laiklik için atılan adımlardı.⁷⁴

1921 Anayasası açık bir şekilde ve 1. maddesinde milli egemenlik ilkesini ilan etmiştir: “Hâkimiyet bilakaydû şart milletindir”. Aslında uygulamada 1921 Anayasası ile Kanun-i Esasi kaldırılmamış olsa bile yeni anayasa egemenliğin hükümdara ait olduğu çok farklı bir sistemi benimsemiştir.⁷⁵

1921 Anayasasının 2. maddesinde ise, yürütme ve yasama yetkisinin milletin yegâne ve hakiki temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinde toplandığı belirtilmiştir.

Tüm bu yaşananlardan sonra nihayet 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmıştır. Saltanatın kaldırılmasıyla birlikte siyasal yapı sağlamlaştırılmış ve Osmanlı İmparatorluğunun sona erdiği ilan edilmiştir. Cismani ve ruhani liderliği elinde bulunduran, siyasi bir kurum olan saltanatın kaldırılması, laik devlet yolunda atılmış çok önemli bir adımdır. Artık TBMM ulusun tek temsilcisidir ve ulusun tek temsilcisi olan bu yeni meclis dinsel bir nitelik taşımamaktadır.⁷⁶

Saltanatın kaldırılması tek başına yetmemiş, devletin tam olarak laikleşmesi için Hilafet kurumunun da kalması gerektiği gerçeği ortaya çıkmıştır. Çünkü saltanatın kaldırılması ile ilgili durum laiklik bakımından sadece siyasi ve dini otoritenin bir elde toplanmasını

⁷⁴ Philip W.Goetz, Ana Britannica, **Laiklik**, Cilt 14, Ana Yayıncılık, İstanbul 1986, s.243.

⁷⁵ Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002, s.5.

⁷⁶ Dinçkol, a.g.e., s.33.

önlemiş oluyor; fakat dini otorite yine de devlet sistemi içinde yetkilere sahipti ve devletin dini vasfını korur bir nitelik taşımaktaydı.⁷⁷

3 Mart 1924'te 431 sayılı Kanunla Hilafet kaldırıldı. Yine aynı gün Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak, bu bakanlığa bağlı medreselerin işlevine de son verildi. 430 sayılı Kanunla "Tevhid-i Tedrisat" (öğretimin birleştirilmesi) kabul edilerek, dinsel ve laik eğitim ikilemi sona erdirilmişti. İbadetle ilgili bütün işleri yönetmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştu.⁷⁸

141. 1924 Anayasası

1921 Anayasası geçici bir dönem için çıkarılmış olup, 1876 Anayasası ile birlikte yürürlükte idi. Saltanatın ve halifeliğin kaldırılması ile birlikte, Kanun-u Esasi de fiilen yürürlükten kalkmış oluyordu. 1921 Anayasası geçici bir dönemin ihtiyaçlarına cevap verecek bir yapıda olup, gerçek anlamıyla yeni kurulan Türkiye devletinin varlık ve düzenini gerçekleştirecek nitelikte değildi. Bu nedenle, yeni Türkiye Cumhuriyeti için yeni bir anayasa yapılması zorunlu bir hal aldı.⁷⁹

1924 Anayasasının ilk şekline göre "Türkiye Devleti'nin dini, Din-i İslam'dır". O halde 1924 Anayasasının ilk şeklinde devletin resmi bir dini vardır. 1928 değişikliğinden sonra, Anayasada din konusunda bir hüküm yoktur. 1937'de ise bu boşluk laiklik ilkesi ile doldurulmuştur.⁸⁰

Laikliğin temel bir anayasa kuralı haline getirilmesinden önce, esasen bu konu ile ilgili diğer kanunlar da çıkartılmıştır. 1924'te Şeriyeye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılarak din ile ilgili işlerin ve hizmetlerin görülmesi işi, Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmiştir. Böylece dinin özerk bir biçimde örgütlenmesinden ziyade, devlet yapısı içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı kurumu ile din hizmetlerinin devlet tarafından

⁷⁷ Özek, a.g.e., s.32.

⁷⁸ Yücel Özkaya, "Atatürk Dönemi ve Atatürk İnkılapları" **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.365-391; Atatürk, Nutuk, Kare Yayınları, İstanbul, 2006, s.598.

⁷⁹ Özek, a.g.e., s.37.

⁸⁰ Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000, s.62-63.

karşılanmasına çalışılmıştır.⁸¹ Diyanet İşleri Başkanlığı kurularak dini alanda düzenlemeye gidilmiş ve devlet hâkimiyetin kaynağı konusunda hukuki anlamda laik yapıya sahip olmuştur. Kişiler dini inançlarını istediği gibi serbestçe kullanma özgürlüğüne sahiptirler. Fakat dinin siyasete alet edilmesi ve çeşitli menfaatler için din duygusunun kullanılması yasaklanmıştır.⁸²

30 Kasım 1925 yılında Tekke ve Zaviyeler kapatılmış; şeyhlik, dervişlik, dedelik, müritlik, babalık, çecelebilik gibi unvanlar yasaklanmıştır.⁸³ Bu değişiklik ile laikliğin bir boyutu olan “vicdan özgürlüğü” sağlanıyor ve tarikatların, aracılarmın din adına halkı sömürmesinin önüne geçilmiş olunuyordu.

Yine 28 Kasım 1925’de gerçekleştirilen “Şapka ve Kıyafet Devrimi” çağdaş olma, evrensel medeniyete katılma, kafaların içini hurafelerden kurtarıp bilimsel düşünceye açma yolundaki çabaları destekleyen bir adımdır.⁸⁴

17 Şubat 1926 tarihli “Türk Medeni Kanunu” yürürlüğe girerek Mecelle yürürlükten kaldırılmıştır.⁸⁵ Böylece laik hükümler ve laik kanunlar uygulamaya konulmuştur.

3 Nisan 1930’da çıkarılan Belediyeler Yasası’nın 23. ve 24. maddeleri ile kadınlara belediyelerde seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Yine aynı şekilde kadınlara, 26 Ekim 1933’te Köy Kanunu’nun Değiştirilmesi ile muhtar ve ihtiyar heyetine seçilebilme hakkı, 5 Aralık 1934’te de milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmiştir.⁸⁶ Kadınlara verilen tüm bu haklar tıpkı çıkan diğer kanunlar gibi laiklik yolunda atılmış olan önemli adımlardır.

⁸¹ Duman, a.g.m.,s. 551.

⁸² Cemalettin Taşkiran, “Atatürk İlke ve İnkılâpları”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.402.

⁸³ Taşkiran, a.g.m., s.402.

⁸⁴ Feyzioğlu, a.g.m., s.208.

⁸⁵ Aytekin Ataay, Medeni Hukukun Genel Teorisi; Temel Bilgiler, Genel Kavramlar, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1980.s.83–86.

⁸⁶ Özkan Tikveş, Teorik ve Pratik Anayasa Hukuku, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İzmir, 1982, s.246; Taşkiran, a.g.m., s.401.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına “laiklik” esasını getiren kanun teklifi 5 Nisan 1928’de Meclis Başkanlığı tarafından Anayasa Komisyonu’na getirildi.⁸⁷ Tüm bu gerçekleşen yeniliklerden sonra da nihayet, 1937 yılındaki 3115 sayılı kanun değişikliği ile “laik devlet ilkesi” Cumhuriyet Halk Partisi’nin ilkeleri arasında girmiş ve bu ilkeler, devletin de amaç bildiği kurallar olmuş, Türk devriminin altı ilkesi kabul edilerek anayasa metnine konmuştur.⁸⁸

142. 1961 Anayasası

27 Mayıs 1960’ta 37 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi yönetime el koymuş ve kabul edilen 1 sayılı kanunla, 1924 Anayasasının birçok hükmünü değiştiren geçici bir anayasa düzeni kurulmuştur.

Silahlı Kuvvetler Milli Birlik Komitesi öncülüğünde, yönetime el koyduklarında amaçları, Atatürk inkılâplarına bağlı bir yönetim kurmaktı. Toplumsal tabandan yoksun 27 Mayıs hareketi sonucunda askeri hükümet, bütün sorunların yeni bir anayasa ile çözümleneceğine inanmış ve daha laik bir düzen kurma amacıyla 1961 Anayasası hazırlanmıştır.⁸⁹

1924 Anayasasından çok az değişikliklerle alınan “laiklik” ilkesi 2. maddede Cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılmıştır. 1924 Anayasasının çok partili dönemde çeşitli zorluklarla karşılaşması, 1961 Anayasasının hükümlerinin daha katı bir şekilde oluşmasına sebep olmuştur.⁹⁰

1961 Anayasası, dinin kişiler ve partiler tarafından siyasal amaçlarla kullanılmasını ve devletin temel düzeninin dinselleştirilmesini önleyici kural ve yasaklar getirmiştir. 1961 Anayasasının 19. maddesi laiklikle ilgili önemli ayrıntıları içermektedir. 19. maddeye göre,

⁸⁷ Mahmut Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I 1924–1930 Devrimler ve Tepkileri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.257.

⁸⁸ Cumhuriyet Halk Partisinin parti programında “Altı Ok” adı altında şu ilkeler sayılmıştır: Devletçilik, Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Milliyetçilik, İnkılâpçılık. Özek, a.g.e., s.42.

⁸⁹ Dinçkol, a.g.e., s.33.

⁹⁰ Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s. 85.

dinin siyasal ya da şahsi amaçlarla araç kılınması yasaklanmış, din ve vicdan özgürlüğünün yanı sıra, bu özgürlüğün uygulanması olan ibadet özgürlüğü de getirilmiştir. Yine aynı madde, din eğitim ve öğretimini kişilerin isteğine bağlamıştır. Devletin, sosyal, siyasi, iktisadi veya hukuki temel düzenini, din kurallarına dayandıran şahıs ve tüzel kişiler hakkında kanun hükümlerinin uygulanacağı, böyle amaçları olan siyasi partilerin ise Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılacağı hükme bağlanmıştır.⁹¹

Yine 1961 Anayasasının 57. maddesinde, siyasal partilerin tüzük ve programlarının laik Cumhuriyet ilkelerine uyması zorunluluğu getirilerek, bu kurala uymayan siyasal partilerin kapatılması esası benimsendi.

1961 Anayasasında laik devlet düzenini korumaya yönelik diğer bir madde ise, 153. maddedir. Bu maddeye göre, Anayasada sayılı Devrim Yasalarının Anayasaya aykırı olduğu yönünde anlaşılamayacakları ve yorumlanamayacakları belirtildi. Yani kanunların Anayasaya aykırı olmaması gerektiği hükme bağlandı.

21. maddenin son fıkrasında ise, eğitim ve öğretimde batı uygarlığı esası kabul edilerek, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğretim yerlerinin açılmayacağı ifade edilmiştir. Laik devlet düzenine geçişte eğitim ve öğretimin önemi bir kez daha vurgulanmıştır. 1961 Anayasasının 154.maddesinde ise, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içinde yer alması öngörülmüştü.

Aslında 1961 Anayasasında laiklik ile ilgili olarak birçok hüküm yer almış ve laik devlet düzenine geçişte önemli ilerlemeler gerçekleşmiştir. Ancak yine de siyasal partilerin, dini, iktidar olma çabalarında bir araç olarak kullanmalarının önüne geçilememiştir. Bu durum 1982 Anayasasının hazırlanmasına kadar devam etmiştir. Dini eğilimli olan siyasal kadrolar çoğalmış, laik devlet düzeninden kopuşlar yaşanmaya başlanmıştır.

1982 Anayasasına gelinceye kadar yaşanan gelişmeler laikliğin gelişim sürecini de açık bir şekilde göstermiştir. Saltanat ve halifeliğin hâkim olduğu bir toplum anlayışından laik

⁹¹ Dinçkol, a.g.e., s.39; Philip W.Goetz, a.g.e.,s.244.

devlet düzenine geçiş hiç de kolay olmamış, laik devlet düzeninin benimsenmesi uzun zaman almıştır. Çünkü az gelişmiş bir tarım toplumunda laikliğin kökleşmesinin büyük zorlukları vardı. Özellikle laik devlet sisteminden tedirgin olan bazı kesimler, yeni kesime karşı olumsuz tutum sergilemekten geri kalmamışlardır. Bu durum da toplumda çatışmaların yaşanmasına, gerici akımların artmasına sebep olmuştur.

Ancak yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen, laiklik, eğitim, hukuk, sanat, vb... değişik alanlarda kendini göstermiştir. Yurdun birçok bölgesinde okullar açılmış ve laik eğitim sistemi ile yeni kuşaklar yetiştirilmiştir. Medreselerin, tekke ve zaviyelerin kapatılması ve tarikatların yasaklanması, giyim kuşamla ilgili değişiklikler, kadın hakları, alfabe ve din yenileştirmeleri de toplumu laikleştirme çabalarının birer parçasını oluşturmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1982 ANAYASASINDAKİ LAİKLİĞİN DİN VE VİCDAN HÜRRİYETİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1961 Anayasasında köklü değişiklikler yapılmak istenmiş, fakat bu değişiklikler yapılamadığı için, ülkede ekonomik ve siyasal krizler yaşanmaya başlanmış ve terör olayları artmıştır. Ülkede kriz ortamı sürerken, Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980'de yönetime el koymuştur. 12 Eylül askeri darbesi, emir ve komuta zinciri şeklinde yapılmıştır. 12 Eylül 1980'de ordu, genelkurmay başkanının ve kuvvet komutanlarının yönetiminde, bir bütün olarak yönetime el koymuştur.⁹² Gelişen olayların ardından da 1982 Anayasası hazırlanarak 7 Kasım 1982 tarihinde halkoylamasına sunulurak kabul edilmiştir.

1982 Anayasası'nda da tıpkı 1961 Anayasası'nda olduğu gibi laikliğe büyük önem verilmiş, başlangıç kısmında ve anayasanın değişik maddelerinde laiklik üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın bu bölümünde 1982 Anayasasındaki laikliğin din ve vicdan hürriyeti açısından değerlendirilmesi yapılırken, laikliği üç ana başlık altında incelemenin konuyu anlama açısından daha rahat olacağı düşünülmüştür. İlk olarak, laikliğin Anayasa'daki başlangıç ve genel esaslar bölümünde nasıl ele alındığına bakılmıştır. Daha sonra laiklik din ve vicdan özgürlüğü açısından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken Anayasa Mahkemesi kararlarına bakılmış ve Yüksek Mahkemenin laiklikle ilgili verdiği kararlar ele alınmıştır. Son bölümde ise, siyasal parti özgürlüğü ve laiklik konusuna değinilmiştir. Laiklikle ilgili olarak, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan siyasal partilerin hangileri olduğu ve kapatılma gerekçeleri anlatılmıştır.

⁹² Kemal Gözler, Anayasa Hukukuna Giriş, 6. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 2005, s.190.

20. Anayasanın Başlangıç ve Genel Esaslar Kısımında Laiklik İlkesi

200. “Başlangıç” Kısımında Laiklik İlkesi

Laiklik ilkesi açık ve net bir şekilde öncelikli olarak Anayasanın başlangıç kısmında aynen şu şekilde geçmektedir:

“-Hiçbir faaliyetin Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının, Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkişâpları ne medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği ve laiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının, Devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı;”

Bu ifade ile laiklik ilk olarak Anayasanın başlangıç kısmında karşımıza çıkmaktadır. Buna bağlı olarak Anayasanın 176. maddesinde *“Anayasanın dayandığı temel görüş ve ilkeleri belirten başlangıç kısmı Anayasa metnine dâhildir”*, hükmü vardır. Aynı maddenin gerekçesinde de Anayasanın başlangıç kısmının diğer hükümlerle eşdeğer olduğu ifade edilmiştir.

Anayasa'nın 2. maddesi ile de başlangıç kısmına atıf yapılmıştır. 2. maddede, *“Türkiye Cumhuriyeti toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir”*, ifadesi ile devletin şeklinin Cumhuriyet olduğu ve Cumhuriyetin niteliklerini sayarken, bunların başlangıçta belirtilen temel ilkelere bağlı kalınması gerektiği belirtilmiştir.

Başlangıç kısmında hem Atatürk ilkelerinin var olması hem de açıkça laiklik ilkesinin kapsamından söz edilmesi bu kavrama verilen önemi göstermektedir. Laiklik kavramına da, kutsal sayılan din duygularının, devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı sözleriyle açıklık getirilmiştir.⁹³

⁹³ Dinçkol, a.g.e., s.58.

201. Cumhuriyetin Niteliklerinde Laiklik İlkesi

1982 Anayasası devletin şeklini, 1. maddede “Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir” diyerek belirlemiş ve 2. madde de Cumhuriyetin niteliklerini saymıştır. Bu maddeye göre;

“Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devletidir.”

Anayasa, 2. maddede, laikliğe “tanım” olarak değil, “terim” olarak yer vermiştir.⁹⁴ Buradaki laiklik ilkesi, dinin devlet işlerine karışmamasını ve hukukun da akli olmayan kaynakların tesiri altında kalmamasını ifade eder. Ancak bu ilkenin anlamından, dini inkâr etmek anlamı çıkartılmamalıdır. Din işleri yanı ruhani işler, kişilerin vicdanına bırakılmıştır.⁹⁵

Selçuk’un görüşüne göre de, yansız ve bunun uzantısı olarak laik devlete ulaşmak istiyorsak, devlet içinde dinsel kurumlara yer vermekten uzak durmalıyız. Devlet din okulları açmamalı, bunu dinsel topluluklar üzerine almalıdır.⁹⁶

Anayurt’a göre de, laiklik devletin dine, dinin de devlete hâkimiyetini reddeden bir anlayıştır. Laikliği benimsemiş bir devlet anlayışında devlet din ve inançlar karşısında tarafsız olup, din özgürlüğünü savunur konumdadır.⁹⁷

Laiklik ilkesi Anayasa’da önemle üzerinde durulan bir ilkedir. Bu bakımdan Anayasa’nın 4. maddesine de bakmakta fayda vardır. 4. madde aynen şu şekildedir:

⁹⁴ Zeki Hafizoğulları, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Fikri Temelleri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.80.

⁹⁵ Özkan Tikveş, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Şerhi ve Uygulaması, Sulhi Garan Matbaa, İstanbul, 1969, s. 32.

⁹⁶ Selçuk, a.g.e., s.30.

⁹⁷ Anayurt, a.g.e., s.139.

“Anayasanın 1’inci maddesindeki Devletin şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki hüküm ile 2’nci maddesindeki Cumhuriyetin nitelikleri ve 3’üncü maddesi hükümleri değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez.” 4.madde ile laiklik ilkesinin Anayasanın değiştirilemeyecek ve değiştirilmesi teklif edilemeyecek maddeleri arasında olduğu belirtilmiştir.

1982 Anayasası’nın 2. maddesinde devletin nitelikleri sayılırken Türkiye Cumhuriyeti’nin “demokratik” bir devlet olduğu belirtilmiştir. Demokrasi günümüzün gelişmiş rejimi kabul edilir ve aynı zamanda her şeyden önce laikliğe dayanır. Gerçek demokrasiler, laik olanlardır. Demokrasinin iki önemli unsuru olan özgürlük ve eşitliğin gerçekleşmesi ancak, ancak dini zorlamaların olmadığı laik toplumlarda mümkündür.⁹⁸ Ama her laik rejim demokratik değildir. Laikliği demokrasi içerisinde tam olarak gerçekleştirmek istiyorsak en başta her konuda yansız devlet olmak zorundayız.⁹⁹ Laiklik dini devre dışı bırakmak anlamına gelmez; din adına baskı yapmak, zor kullanmak isteyenleri devre dışı bırakmak anlamına gelir. Bu yüzden de özgürlük ve demokrasinin ön koşu olarak ortaya çıkar.¹⁰⁰

Erdoğan’a göre ise, laiklik, demokrasi ilişkisi şu şekildedir. Tarihsel olarak demokrasi, siyasal iktidarın laikleşmesinden ortaya çıkmış olmadığı gibi, günümüzde de laiklik kendi başına demokrasinin varlığının kanıtı değildir. Laiklik devletin dinler karşısında tarafsız olması anlamına gelirken, demokrasi ise yönetimin halkın rızasına dayanmasını ifade eder. Başka bir ifade ile laiklikle demokrasi arasında zorunlu bir ilişki yoktur. Günümüzde de laik esaslar üzerine kurulu birçok siyasal sistem demokratik değildir. Buna karşılık, teorik olarak, laik olmayan bir devletin demokratik olması mümkün ise de, demokratik dünyada bunun pratik bir örneği henüz bulunmamaktadır. Örneğin İran İslam Cumhuriyeti laik olmayan bir demokrasi olma potansiyelini bünyesinde taşımaktadır. Öte yandan, demokratik siyasal sistemlerin hepsinde, siyasal iktidarın meşruluğunun dinden kaynaklanmadığı gözlenmektedir. Yani, demokratik rejimler aynı zamanda laik sistemlerdir. Öyleyse, laiklik demokrasinin gerekli şartı olmakla beraber,

⁹⁸ Dinçkol, a.g.e., s.59.

⁹⁹ Selçuk, a.g.e.,s.30.

¹⁰⁰ Ahmet Taner Kışlalı, Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.74.

yeterli şartı da değildir. Bu durumda laiklik olmadan demokrasi olmayacağını söylemek doğrudur. Ancak demokrasiz bir laiklik de hiçbir ahlaki değer taşımaz.¹⁰¹

Halk arasında demokrasi ile eşitlik kavramı özdeşleşmiştir. Ünal'a göre, demokrasi bireyler anayasal olarak bazı temel hak ve özgürlükler tanımak ve onları kanun önünde eşit tutmak suretiyle, haksızlıkları bir dereceye kadar gidermek, imkânına sahip olmakla beraber bireyler arasındaki doğumdan, zekâdan ve yetenekten kaynaklanan eşitsizleri ortadan kaldırmaya muktedir değildir.¹⁰²

Yine 2. maddede yer alan “sosyal hukuk” devleti ilkesi de laiklikle bağlantılıdır. Hukuk devleti vatandaşlarına hukuk güvenliği sağlayan devlet anlamına gelir.¹⁰³

Hukuk devleti tanımından, hukuki güven ortamı, devletin hukuka uyması, hukuki güvenliği sağlaması, bunun için de karar ve işlemlerinin yargı denetimine bağlı olması anlaşılır.¹⁰⁴ Anayasa Mahkemesi verdiği bir kararda, din kurallarının kaynağının tanrı, hukukun kaynağının ise, hukuku yaratan irade yani ulusun iradesi olduğunu, bu nedenle egemenliğin ulusta bulunduğunu, hukuksal düzenle ilahi istekler arasında ilişki kurulamayacağını, yasaların ilkelerini hukuktan almadığı takdirde hukuk devleti niteliğinin zarar göreceğini belirterek, hukuksal düzenlemelerin din işi değil, dünya işi olduğu sonucuna varmaktadır.¹⁰⁵ Hukuk devletinde devletin dini olamaz. Bu görüşler ışığında, 2. maddede yer alan “hukuk devleti” niteliğinin, laikliği gerektiren bir kavram olduğu açıktır.

Görüldüğü gibi Cumhuriyetin nitelikleri arasında saydığımız “laik devlet” ilkesi aslında diğer ilkelerle de bağlantılıdır. Bir bakıma tüm ilkeler birbiriyle ilişki içerisindedirler. Laikliği, hukuk devleti ya da demokrasi olmadan düşünmek mümkün değildir. Aynı şekilde demokrasinin de var olması için laiklik öncü koşuldur. Keza, hukukla da laiklik iç içedir. Ancak bu şekilde, hukuk devleti, dini buyruklara göre değil de, herkesin kabul ettiği yasalara göre, hukuksal düzenlemelere göre davranabilir.

¹⁰¹ Erdoğan, Anayasal Demokrasi, 275.

¹⁰² Şeref Ünal, Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997, s.72.

¹⁰³ Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.243.

¹⁰⁴ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, a.g.e., s.100.

¹⁰⁵ Bkz.: E.S.:1989/1, K.S.: 1989/12, K.T.: 7.3.1989.

202. Devletin Temel Amaç ve Görevlerinde Laiklik İlkesi

1982 Anayasasının 5. maddesi, devletin temel amaç ve görevleri başlığı altında şu hükmü getirmektedir:

“Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır”.

Anayasada bulunan devlet-din ayrılığı yani laiklik ilkesi, devletin her türlü zararlı hareketlere karşı korunması, dinin istismarının önlenmesi, din ve vicdan özgürlüğünün sağlanması amacını taşımaktadır.¹⁰⁶ Zaten bu ilkeyi de Anayasa'nın 24. maddesinin son fıkrasında ki şu sözler destekler niteliktedir:

“Kimse, devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez veya kötüye kullanamaz.” Bu madde ile devlet, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumak için her türlü din karşıtı duyguların veya din istismarının karşısında olduğunu vurgulamıştır. Ve böylelikle hem din hem de devlet işleri birbirine karışmayacak laiklik ilkesi gerçekleştirilecektir.

5. madde ile devlet cumhuriyet ve demokrasiyi koruma göreviyle yükümlü olurken bir bakıma laikliği de korumasına almıştır. Demokrasinin vazgeçilmez şartlarından laikliğin önemi bu madde ile bir kez daha vurgulanmıştır. Demokratik toplumlarda laiklik tam olarak gerçekleştirilmeli ve buna bağlı olarak da devlet dine karışmamalı, din ve vicdan özgürlüğünü garanti altına almalıdır. 5. maddenin devamı olan , “...kişilerin ve toplumun

¹⁰⁶ Dinçkol, a.g.e., s.61.

refah, huzur ve mutluluğu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak suretle sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktadır”.

Yukarıdaki maddeden şu sonuç çıkmaktadır: Devlet kişinin manevi varlığının gelişmesi için gerekli ortamı sağlayacak ve böylelikle vicdan özgürlüğü tam olarak gerçekleştirilecektir. Kişinin manevi varlığı, onun kültür alanına ilişkin varlığı anlamına gelmektedir. Dinçkol’ a göre, kültür ortamı ile ilgili haklar, eğitim, öğretim hakkı ve ödevi, bilim ve sanat özgürlüğü vb. olduğu kadar, düşünce özgürlüğü ve inanç özgürlüğünü de kapsamı içine almaktadır.¹⁰⁷

Ancak bu durumda devletin din ve vicdan özgürlüğü karşısındaki tutumu çok önemlidir. Bu durumda karşımıza şu sorun çıkmaktadır: Kişilerin din eğitiminin de onların manevi varlıklarının gelişmesine yardımcı olacağı düşünüldüğünde burada devletin rolü ne olacaktır? Yani devlet, kişilerin din eğitimine ne kadar müdahale edecektir?

Anayasalarında resmi dini kabul eden devletlerde bu konuda bir sorun ortaya çıkmamaktadır. Norveç, İsveç, Finlandiya, Danimarka, İzlanda, Yunanistan ve İsrail’de durum böyledir.¹⁰⁸ Bu ülkelerde devlet, anayasasında kabul ettiği dinin eğitimi vatandaşlarına öğretme olanağı sağlayacak veya katkıda bulunacaktır. Sosyal devlet ilkesini kabul eden ülkemizde ise, din eğitiminin sağlanması devletin görevi midir? İşte bütün sorun burada ortaya çıkmaktadır.

Laikliği devletin din ile bütün ilişkisinin kesilmesi anlamında yorumlayanlar, devletin din eğitimi için yaptığı bütün yardımı reddederler. Laikliğe daha esnek bakanlar ise, din eğitimi de devletin temel amaçları arasında görüp, devletin gerekli gördüğü durumlarda yardım etmesi fikrini savunurlar.

Anayasanın 24. maddesi bu konuda çok önemlidir. 24. maddenin 4.fıkrası din ve ahlak eğitim ve öğretimini devletin gözetim ve denetimi altına almış ve din kültürü ve ahlak

¹⁰⁷ Dinçkol, a.g.e., s.62.

¹⁰⁸ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, a.g.e., s.87; Gözler, Anayasa Hukukuna Giriş, s.204.

öğretimini ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında saymıştır. Yani bizim Anayasamız yukarıda belirttiğimiz, devletin, dini eğitimi amaçları arasında görüp, destek sağlamasını kabul etmiştir. Anayasanın 24. maddesi ile ilgili görüşlere daha sonraki konularda daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

203. Egemenlik Düzenlemesi ve Laiklik İlkesi

Laiklik sadece Anayasanın 2. maddesindeki durumu ile değil, diğer ilgili anayasa maddeleri ile birlikte değerlendirilmelidir. Bu konuda Anayasanın 6. maddesi de önemlidir. Bu maddeye göre;

“Egemenlik kayıtsız, şartsız Milletindir.

Türk Milleti, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organları eliyle kullanır.

Egemenliğin kullanılması, hiçbir surette hiçbir kimseye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz”.

Anayasada sözü geçen bu organlar, yasama yetkisini kullanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, yürütme yetkisini kullanan Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu, yargı yetkisini kullanan Bağımsız Mahkemelerdir. Egemenlik ancak bu organlar aracılığı ile kullanılabilir. Buradan da egemenliğin bir yetki olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁹

Teokratik devlet anlayışına göre, iktidarın sahibi ilahi bir güçtür ve aynı zamanda iktidarın kullanıcılarını belirleme yetkisi de bu ilahi güce aittir. Yani hükümdar da Tanrı tarafından seçilmiştir. Kullandıkları egemenlik yetkilerini de doğrudan doğruya Tanrıdan alırlar ve dolayısıyla iktidar sahipleri feodal beylere veya halka karşı değil, doğrudan doğruya Tanrıya karşı sorumludurlar.¹¹⁰ Oysa Anayasanın 6. maddesinde egemenliğin millete ait olduğu belirtilmekte ve egemen gücün devlet ve ulusun birlikte oluşturdukları manevi şahsın iradesinden meydana geldiğini ortaya koymaktadır.¹¹¹ Egemenliğin millete

¹⁰⁹ Teziç, a.g.e., 121.

¹¹⁰ Gözler, Anayasa Hukukuna Giriş, s.51.

¹¹¹ Yıldızhan Yayla, Anayasa Hukuku Ders Notları, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s.59–60.

ait olduğunu bildirmek, tanrısal ya da dinsel katlarda olmadığını da ifade eder. Bunun somut anlamı, dinsel kaynaklı hukukun dışlanmasıdır.¹¹² Bu madde ile Türkiye Cumhuriyeti'nde egemenliğin kaynağının ilahi olmadığı ifade edilerek laik devlet ilkesi bir kez daha vurgulanmaktadır. Anayasa Mahkemesi bunu bir kararında, şöyle dile getirmiştir:

“Ulusal egemenlik kavramı, demokratik yapının temelidir. Demokratik düzen ise, dinsel gerekleri egemen kılmayı amaçlayan şeriat düzeninin karşıtıdır. Dinsel gereklerle yönetimde ağırlık veren bir düzenleme demokratik olamaz. Demokratik devlet ancak laik devlettir(...) Egemenliğin ulusta oluşuna dayanan hukuk düzenleriyle tanrısal buyruklara dayalı ilahi istenç arasında ilişki kurulamaz (...) Egemenlik insana dayalıdır(...) yasalar dine dayanamaz ve bağlanamaz”.¹¹³

Cumhuriyetin temel niteliklerinden olan, laik devlet ve demokratik devlette de egemenliğin millete ait olduğunun belirtilmesi, 1982 Anayasasının buna ne kadar önem verdiğinin göstergesidir. Çünkü Anayasanın 4. maddesine göre, Cumhuriyetin nitelikleri ile ilgili olan maddelerinin tali kurucu iktidar tarafından bile değiştirilmesi mümkün değildir. Buradan da aslında demokratik egemenlik anlayışının 1982 Anayasasında ne derece sıkı bir biçimde korunduğu ortaya çıkmaktadır.¹¹⁴

204. Kanun Önünde Eşitlik Düzenlemesi ve Laiklik İlkesi

Demokrasinin vazgeçilmez ilkelerinden biri olan eşitlik ilkesi de laiklik ile bağlantılıdır. Anayasanın 10. maddesine göre;

“Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.

Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz.

Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar”.

¹¹² Tanör ve Yüzbaşıoğlu, a.g.e., s.110.

¹¹³ Bkz.: E.S.:1989/1, K.S.: 1989/12, K.T.: 7.3.1989.

¹¹⁴ Yusuf Şevki Hakyemez, Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı Doğuşu, Gelişimi, Kavramsal Çerçevesi ve Dönüşümü, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004, s.153.

Bu maddeden de anlaşılacağı gibi hiçbir ayırım vatandaşlar arasında yasaların farklı uygulanmasına neden olmayacak ve kanun önünde tam bir eşitlik sağlanacaktır. Dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri bakımlardan kişiler arasında ayırım yapılamaz.

Özbudun'a göre, eşitlik ilkesi hukuk devletinin bir parçasıdır ve temel haktır. Bu ilke Anayasa'da düzenlendiği yer itibariyle, devlet yönetimine egemen olan bağımsız bir temel ilke niteliğindedir. Eşitlik ilkesi, devlet organlarına, idare makamlarına, kanun koyucuya ve kanunun uygulayıcılarına hitap etmektedir.¹¹⁵ Ancak bu ilke, kanun önünde mutlak eşitlik ve kişiliğine bakılmaksızın kanunların herkes hakkında istisnasız ve katı bir şekilde uygulanması gerektiği gibi dar bir anlamda yorumlanırsa, bundan adaletsiz sonuçlar çıkabilir.

Laiklik bağlamında eşitlik ilkesi, vatandaşlara hangi dine mensup olurlarsa olsunlar eşit davranılma zorunluluğunu gerekli kılmaktadır. Farklı dine mensup olanlar arasında farklı statüler belirlemek doğru değildir. Gelişmiş, laikliği kabul etmiş ve tam bir sosyal devlet statüsüne ulaşılmış durumda dinler arasında da eşitlik olmalıdır. Ancak bunun gerçekleştirilmesi uygulamada zor olmaktadır. En demokratik devletlerde bile her zaman daha ayrıcalıklı bir din olmaktadır. Ayrıcalıklı dinin mensuplarına da daha farklı muameleler yapılmaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında laikliği anayasa içindeki özgürlükler çerçevesinde ele alıp değerlendireceğiz. Laikliğin evrensel ilkeleri Anayasa Mahkemesi kararları ile birlikte verilerek konuyu inceleyeceğiz.

¹¹⁵ Özbudun, a.g.e., s.113.

21. Din ve Vicdan Özgürlüğü Açısından Laiklik İlkesi

Anayasanın 24. maddesi din ve vicdan hürriyeti ile ilgilidir. 24. maddeye göre,

“Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

14’üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini ve din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz”.

Bu maddeye genel olarak baktığımızda, karşımıza laikliğin iki cephesinin var olduğu çıkar. Bunlardan biri, “din hürriyeti”, diğeri ise, “din ve devlet işlerinin ayrılığı”dır.¹¹⁶ Laikliğin birinci cephesi din hürriyetidir. Bir devletin laik devlet olabilmesi için, o devlette din hürriyetlerinin tanınmış ve güvence altına alınmış olması gerekir. Din hürriyeti de kendi içinde “inanç hürriyeti” ve “ibadet hürriyeti” olarak ikiye ayrılır.¹¹⁷

210. Din Hürriyeti

Laikliğin birinci cephesi din hürriyetidir. Bir devletin laik olabilmesi için, o devlette din hürriyetinin tanınmış ve güvence altına alınmış olması gerekmektedir. Modern demokrasi insan hakları temeline dayanır. Laiklik din özgürlüğünü korumak için öngörülmüştür, fakat

¹¹⁶ Yahya Deryal, Hukukun Temel Kavramları (Hukuka Giriş), Güncellenmiş ve Geliştirilmiş 4. Baskı, Trabzon, 2004, s.82; Zehra Odyakmaz ve Ümit Kaymak ve İsmail Ercan, Anayasa Hukuku İdare Hukuku, 7. Baskı, İkinci Sayfa Yayınları, İstanbul, 2006, s. 47; Özbudun, a.g.e., s.54-58.

¹¹⁷ Gözler, Türk Anayasa Hukuku, s.139.

anayasasında laikliği ayrı bir madde olarak düzenlememiş olan ÷lkelerde bile din özgürlüğü vazgeçilmez bir unsur olduğu için bu özgürlüğü korumanın teminatı anlamında laiklik zaten vardır.¹¹⁸ Din özgürlüğü başlıca iki unsurdan oluşmaktadır. İlki inanç, hürriyeti ikincisi ise ibadet hürriyetidir.

2100. İnanç Hürriyeti

İnanç hürriyeti kişinin istediği dini seçebileceği anlamına gelir. Bir dine inanma veya inanmama özgürlüğü, kişilerin istediği dine inanmakta olduğu kadar herhangi bir dine inanmamakta da serbest olduklarını ifade eder. Yani, gerek inanma gerekse inanmama tutumu, din ve vicdan özgürlüğünün koruması altındadır. Başka bir deyişle, din ve vicdan özgürlüğü sadece dindarları değil, aynı zamanda dine ilgisiz ve kayıtsız olanlarla, şüpheçileri, tanrıtanımazları, hiçbir dine inanmayanları da korur. Dini inancı olanlar arasında mezhep veya dinlerine göre veya mensup oldukları dini cemaat veya kilise ya da bağımsız olmalarına göre ayırım yapılamaz.¹¹⁹

Anayasanın 24. maddesinin ilk fıkrası inanç hürriyetini tanımıştır. İnanç hürriyetine maddenin kendisinde bir özel sınır ya da anayasal sınır da getirilmemiştir. Bu fıkra ile kişinin dinsel inanç hususunda iç dünyasında olması gereken tutum “herkes vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir” şeklinde güvenceye alınmıştır.¹²⁰ Hatta Anayasanın 24. maddesinin üçüncü fıkrası inanç hürriyetine ek bir güvence getirmiştir. Anayasa olağanüstü hallerde bile dini inanç hürriyetini özel olarak korumaktadır. Anayasanın 15. maddesinin ikinci fıkrasına göre, savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde bile, “kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz”.

Tanör’e göre, Türkiye’de inanma özgürlüğü açısından ciddi bir hukuk sorunu bulunduğu söylenemez. En azından çoğunluk mezhebine bağlı olanlar için durum böyledir. Azınlıktaki din ve mezheplere bağlı kişilerin inanma özgürlükleri üzerindeki baskıların da

¹¹⁸ Hayrettin Karaman, “Din Hürriyeti ve Laiklik”, (01.04.2009)

¹¹⁹ Mustafa Taşkesen, İnsan Hakları, Matus Basımevi, Ankara, 2006, s.60.

¹²⁰ Yusuf Şevki Hakyemez, Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2000, s.174.

hukuki ve resmi olmaktan çok, sosyo-kültürel, belki de ekonomik faktörlerde oldukları varsayılabilir.¹²¹

Anayasa Mahkemesi değişik zamanlarda inanç özgürlüğü ile bağlantılı olarak kararlar vermiş ve bu kararlar kamuoyunu meşgul etmiştir. Bu kararlardan hareketle, Anayasa Mahkemesinin inanç hürriyetine ilişkin bakışı hakkında sonuçlar çıkarmak mümkündür. Mahkeme inanç hürriyeti ile ilişkilendirilebilecek iki farklı kanuni düzenlemede iki farklı karar vermiştir.

Bunlardan ilki; 05.05.1972 gün ve 1587 sayılı Nüfus Kanununun 43. maddesinde yer verilen “Aile kütükleri; ailenin bütün fertlerinin cinsiyetini, adı, soyadı, baba ve anası adıyla soyadlarını, sağ olup olmadıklarını, il ve ilçe itibariyle doğum yeri ve tarihlerini, vücutlarındaki belirli değişikliklerini, dinini, okur-yazar olup olmadıklarını, medeni hallerini ve diğer şahsi hal değişikliklerini ihtiva eder.” biçimindeki hükmün kişilerin dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlama niteliği taşıdığından, Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle, Anayasa Mahkemesine başvurulmuştur. Bu konu ile ilgili Anayasa Mahkemesine iki kez başvuru yapılmış ve mahkeme her iki başvuruda da Nüfus Kanununun iptali istenen ilgili maddesindeki “dinini” ifadesinin Anayasaya aykırı olmadığına karar vermiştir.¹²²

Anayasa Mahkemesi 27.11.1979 tarihli kararıyla, iptali istenen kuralın kimsenin dini inanç ve kanaatlerinin açıklamasına engel teşkil etmediği gerekçesiyle Anayasaya aykırılık iddiasını reddetmiştir. Anayasa Mahkemesine göre, Anayasanın izin vermediği konu zorlamadır. Bu olaya “zorlama” açısından bakmak gerekir. Nüfus Kanununun 43. maddesi zorlayıcı bir hüküm bulunmamaktadır. Anayasa Mahkemeye göre, nüfusa kaydolunurken, kişinin, Anayasanın kastettiği anlamda dini inanç ve kanaatlerini değil, sadece dininin ne olduğunu açıklamasına yol açabilecek bir durum doğurmaktadır ve bu kuralın zorlayıcı bir niteliği ve zorlama ile ilişkisi yoktur.¹²³

¹²¹ Bülent Tanör, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, Genişletilmiş ve Yenilenmiş 3. Baskı, BDS Yayınları, İstanbul, 1994, s.45.

¹²² Anayasa Mahkemesinin bu iki kararı için bkz: E.S.: 1979/9, K.S.: 1974/44, K.T.: 27.11.1979; E.S.: 1995/17, K.S.: 1995/16, K.T.: 21.6.1995.

¹²³ Bkz: E.S.: 1979/9, K.S.: 1974/44, K.T.: 27.11.1979.

Aynı maddeyle alakalı yapılan ikinci itiraz başvurusunda da Anayasa Mahkemesi, 21.06..1995 tarihinde verdiği kararla Anayasaya aykırılık görmemiştir. Anayasa Mahkemesine göre, nüfus kütüğünde kişinin dininin yazılı olması, kamu yararı ve kamu düzeni açısından bir kimlik bilgisi niteliğindedir ve kişinin dini ile ilgili bilginin bulunması laik devlet yapısına ters düşmemektedir. Anayasa’da yasaklanan, kişinin dininin ve eşitsizlik ögesi olarak kullanılmaması ve laik devlet düzenine ters düşecek uygulamaların yapılmamasıdır. Laik devlet kavramı, devletin dinler arasında yansızlığını ve bütün dinsel inançları eşdeğer görmesini gerektirir. Bu bağlamda, hiçbir yasada nüfus kaydındaki “dini” bilgisine yollamada bulunarak, farklı bir işlem yapılması ve eşitsizliğe neden olunması söz konusu değildir. Anayasa Mahkemesi ayrıca verdiği kararda, yasalarda devletçe kabul edilen din, kabul edilmeyen din ayrımı bulunmadığını da belirtmiştir. Mahkemeye göre, bütün dinler laik devlet anlayışı içerisinde geçerlidir. Bu anlayışa dayanarak hiç kimse başkasının inancına ya da inançsızlığına da karışmamaktadır.¹²⁴

Anayasa Mahkemesi ayrıca 24. maddeyi de kararla ilgili olarak şu şekilde incelemiştir. Anayasa’nın, “Kimse... dini inancı ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz” kuralından kişilerin hangi dine bağlı olduğunun bir bilgi olarak resmi kayıtlara geçirilemeyeceği anlamı çıkarılamaz. Anayasanın izin vermediği husus zorlamadır. “Anayasanın 24. maddesinde yasaklanan, dinin öğrenilmesi değil, dini inanç ve kanaatlerinin zorla açıklattırılmasıdır.” İtiraz konusu edilen 43. madde zorlayıcı nitelikte değildir.

“İptali istenen kuraldaki din hanesinin nüfus cüzdanında yer almasının, Anayasanın 24. maddesinin üçüncü fıkrasında belirtilen kişinin dini inanç ve kanaatleri nedeniyle kınanıp suçlanamayacağı ilkesi ile doğrudan bir ilgisi yoktur ve bu yönü ile Anayasaya aykırılıktan bahsedilemez. Ancak aynı şeyi, yine ilgili fıkradaki dini inanç ve kanaatleri açıklamaya zorlamama açısından söylemek zordur. Bu yönü ile itiraz konusu Kanun hükmü, Anayasa Mahkemesi kararının aksine, Anayasanın 24. maddesinin üçüncü fıkrasındaki açık hükme aykırılık teşkil etmektedir. Çünkü burada, iptali istenen kanun maddesinde yer alan açık

¹²⁴ Bkz: E.S.: 1995/17, K.S.: 1995/16, K.T.: 21.6.1995.

hüküm gereğince, kişinin dininin nüfus cüzdanında yer alması zorunluluğu getirilmesinin, rahatlıkla kişi açısından bir zorlama olarak değerlendirilmesi mümkündür.”¹²⁵

Anayasa Mahkemesi her iki kararda da iptal istemini reddederek laiklik anlayışını ortaya koymuştur. Nüfus kütüğünde kişinin dininin yazılı olmasının kamu yararı açısından ne gibi olumlu bir sonucu olabilir? Bu sebeptir ki, laik devlet düzeninde kimse dini inancını açıklamaya zorlanamazken, günlük hayatta en çok kullanılan nüfus cüzdanında din hanesinin yazılı olması laikliğe aykırıdır.

Benzer bir konu ile ilgili Anayasa Mahkemesi 2.2.1996 tarihinde bir değerlendirme yapmıştır. Bu kararda Anayasa Mahkemesi, 1412 sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun 61. maddesindeki yer alan “Şahide şahadetinden evvel adı, sanı, yaşı, işi, dini ve ikametgâhı sorulur. İktiza ederse, şahadetine ne dereceye kadar itimat edilebileceği hakkında hâkimi tenvir edecek hallere müteallik ve hele maznun veya mağdur ile münasebetlerine dair sualler sorulur” biçimindeki kuralda Anayasanın 24. maddesine aykırılık bulunduğu belirtilmiştir. Anayasa Mahkemesi, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun 61. maddesindeki “dini” sözcüğünün iptali istemiyle açılan davada da laiklik ilkesi ve din ve vicdan özgürlüğü kavramı üzerinde durmuştur. Anayasa Mahkemesi bu kararında da, laiklik ilkesini dört esasa dayalı olarak algıladığını vurgulamıştır. Bu anlayış, dinin, devlet işlerinde egemen ve etkili olmamasını, anayasal güvence altında tutulmasını, devlet tarafından, kamu düzeni ve çıkarları yönünden sınırlandırılabilmesini, sömürülmesinin yasaklanabilmesini ve denetlenebilmesini içermektedir. Anayasa Mahkemesine göre, laik devlet, din konusunda inancına bakılmaksızın, yurttaşlarına eşit davranan, yan tutmayan devlettir. Mahkemelerde, tanığa sorulacak sorular arasında dininin de yer alması kamusal ilişkilerde dinin belirleyici rol oynaması olanağına yol açmaktadır. Oysa laik devlette dinin her türlü etki ve el atmanın dışında bırakılabilmesi onun sadece kişinin iç dünyasına ilişkin bir olgu olmasıyla olanaklıdır. Bu gerçeğin, kişilerin istekleri dışında yasal bir zorunluluk olarak dinlerini açıklamaları sonucunu doğuran kural ile açık bir çelişki yarattığında duraksamaya yer yoktur. Mahkeme bu gerekçesiyle yargılama sırasında tanıklardan dininin sorulmasına ilişkin kuralı laiklik ilkesine aykırı bulmuştur.¹²⁶

¹²⁵ Yusuf Şevki Hakyemez, Hukuk ve Siyaset Ekseninde Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve İnsan Hakları Anlayışı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2009, s.245.

¹²⁶ Bkz.: E.S.: 1995/25, K.S.: 1996/5, K.T.: 2.2.1996.

Anayasa Mahkemesi bu kararla ilgili olarak Anayasa'nın 24. maddesinin tespitini şu şekilde yapmıştır. Mahkemeye göre, “Kaynağını laiklik ilkesinden alan ve onun gerçekleştirilebilmesi için sağlanması zorunlu olan bu özgürlüğün, sınırlanamaz ve durdurulamaz olma özelliği nedeniyle diğer hak ve özgürlükler arasında öne çıkarak” özel bir konum ve önem kazanmaktadır. Nitekim savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü durumlarda temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasının durdurulmasıyla ilgili Anayasa'nın 15. maddesinde dahi, “kişilerin din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaması” ilkesi yer almıştır. Anayasa Mahkemesi, kişiye mahkemede dininin sorulması, kişinin isteği dışında bu inancını açıklaması sonucunu doğuracağından Anayasa'nın 24. maddesinin üçüncü fıkrasına aykırılık oluşturacağını söylemektedir. Kişilere dinleri ile ilgili olarak sorulan soruların yanıtlanmamasının bir yaptırıma bağlanıp bağlanmaması da bu sonucu değiştirecek nitelikte değildir. Çünkü yasa buyruklarına uyma zorunluluğu hukuk devleti ilkesinin doğal bir sonucudur. Bu durumda itiraz konusu kuralın, tanıklık yapan kişileri dinlerini açıklamaya zorlayarak, din ve vicdan özgürlüğünü zedelediği açıktır. Mahkeme tüm bu gerekçelerle CMUK'nun 61. maddesindeki tanıklara “dininin” sorulmasına ilişkin kuralı Anayasaya aykırı bulmuştur.¹²⁷

Anayasa Mahkemesinin davayla ilgili verdiği karara karşı, bu kararda karşı oy kullananların fikirleri ise şu şekildedir. Kararda karşı oy kullananlar, Nüfus Yasası'nın 43. maddesindeki “dini” sözcüğü ile itiraz konusu edilen CMUK'daki tanığa sorulacak “dini” sözcüğü arasındaki benzerliğe Anayasa Mahkemesi'nin Nüfus Yasasıyla ilgili maddeyi Anayasaya aykırı bulmadığına dikkat çektikten sonra, CMUK'un tanıktan dininin sorulmasına ilişkin kuralının kişiliğin tespitine yönelik bir olay olduğu ileri sürülerek Anayasaya aykırı bulmadıklarını belirtmektedirler.¹²⁸

Gerçekten de Nüfus kütüğünde kişinin dinin sorulması ile yargılama sırasında tanıktan dininin sorulması arasında önemli bir farklılık bulunmamaktadır. Her iki durumda laiklik ile bağdaşmamaktadır. Kişinin dini kendi iç dünyası ile ilgili bir durumdur. Bunun açığa çıkartılması ve kamusal alanda resmi kayıtlarda yer alması din ve vicdan özgürlüğü

¹²⁷ Bkz.: E.S.: 1995/25, K.S.: 1996/5, K.T.: 2.2.1996.

¹²⁸ Bkz.: E.S.: 1995/25, K.S.: 1996/5, K.T.: 2.2.1996. Bu dava ile ilgili karşı oy kullananlar; Güven Dinçer, Haşim Kılıç, Sacit Adalı ve Lütfi F. Tuncel'dir.

açısından ters bir durumdur ve din ve inanç özgürlüğü ile bağdaşmamaktadır. Anayasa Mahkemesi ilgili iki dava konusunun ve amacının aynı olmasına rağmen farklı kararlar vermiştir.

Din hürriyeti ile bağlantılı olan vicdan hürriyeti ise, tıpkı düşünce özgürlüğü gibi iç dünya ile ilgilidir. Vicdan özgürlüğü sonucu, hiç kimse başkasının inancına ve düşüncesine karışamaz, kendi düşünce ve inancına aykırı olsa da hoşgörülü davranma yükümlülüğündedir.¹²⁹

Bir toplumda farklı inançların olması, farklı inançlara sahip insanların iç içe yaşaması doğaldır. Bu farklılık hayatın her alanına yansımaktadır. Kişilerin uzlaşarak, demokratik toplum çerçevesinde farklılıklara hoşgörü ile yaklaşması gerekir. Bunu gerçekleştiren ve hazmedebilen topluluklar ya da devletler çatışma olmadan huzur içinde varlıklarına devam edebilirler.

Vicdan özgürlüğünün tanınması, hukuk düzeninin insan onuruna saygılı ve adaletli olabilmesinin en önemli koşullarından biridir. “İnsanın ahlaki kişiliğine saygılı olan bir hukuk düzeninin, kimseyi vicdanına aykırı bir davranışa zorlamaması gerekir. Hukuki zorlama, ancak vicdan özgürlüğünün sınırları içerisinde meşrudur. Yasa ya da yasal düzenleme, sadece adaleti gerçekleştirmeye çalışmalı, toplumsal yaşamın basit bir düzenlemesi olarak kalmalı, böylece ahlaki alanlara karışmayıp onun gelişmesine olanak vermeli, en az ahlak olmakla yetinmelidir. Hukuk bunu sağlamakla görevlidir; o bu konuda ahlakın objektif bir görünümü olarak ortaya çıkar. Hukukun görevi, belli bir toplumda ve onun gelişiminin belli bir evresinde adaleti gerçekleştirip, insanlar arasında daha çok özgürlük sağlayarak, insani yaşamın en iyi biçimde oluşmasını olanaklı kılmaktan ibarettir”.¹³⁰

Anayasa Mahkemesinin laiklikle ilgili verdiği önemli kararlardan bir diğeri de türbanla ilgilidir. Anayasa Mahkemesine açılan dava, 3511 sayılı “2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun 44. Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Ek ve Dört Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun’un 2. maddesiyle 2547 sayılı Yasa’ya eklenen “Ek Madde

¹²⁹ Dinçkol, a.g.e., s.68.

¹³⁰ Vecdi Aral, Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1983, s.214–215.

16'nın, Anayasa'nın Başlangıç Kısmı ile, 2., 10., 24. ve 174. maddelerine aykırılığı nedeniyle iptali istemine ilişkindir.¹³¹

İptali istenen 3511 sayılı yasanın 2.maddesiyle 2547 sayılı yasaya eklenen iptali istenen yasa kuralı metni şöyledir;

“Ek M.16: Yükseköğretim Kurumlarında, dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünümde bulunmak zorunludur. Dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü ve türbanla kapatılması serbesttir”.

Anayasa Mahkemesi'nin bu konudaki kararına bakmadan önce ülkemizde sıkça tartışılan ve hala bir çözüme kavuşturulamamış olan türban meselesine değinmekte fayda vardır. 1982 yılına kadar öğrencilerin Yükseköğretim gördükleri yerlerde türban ya da başörtü takıp takamayacakları konusunda bir düzenleme bulunmamaktaydı. İlk kez Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) 1982 yılında çıkardığı bir genelge ile türban yasağı getirildi. Daha sonra Danıştay ve Anayasa Mahkemesi kararları ve bu konuda çıkarılan iki kanunla konu karmaşık bir hale geldi.

Anayasa Mahkemesi'nin değerlendirmesine göre, madde metni ikiye ayrılmakta; birinci cümle öğretim üyesi, öğrenci ayrımı yapılmaksızın giyim ve görünümde çağdaşlık zorunluluğu getirirken, ikinci cümle ile istisnai bir kural getirerek dini inanç nedeniyle boyun ve saçların örtü ya da türbanla kapatılması imkânı verilmiştir. Yani maddenin ilk cümlesi bir zorunluluk, ikinci cümlesi ise bir serbestlik düzenlemesi yapmıştır. Ayrıca burada önemli olan nokta kararda da belirtildiği gibi herhangi bir nedenle boyun ve saçların örtünmesine tanınan serbestlik değil, açıkça dini inanç sebebiyle örtünmenin ya da kapatmanın, istisnanın temelini oluşturmasıdır. Kanun sadece Yükseköğretim Kurumları'ndaki giyinme ve örtünmelere ilişkin bir düzenleme yapmaktadır. AYM, Yükseköğretim Kurumları'nda dini inanç nedeniyle boyun ve saçların türban ya da bir örtüyle kapatılmasını serbest kılan 3511 sayılı yasanın iptali isteğiyle açılan davada bir kamusal alanda din kurallarına, dini inançlara göre düzenleme yapılıp yapılamayacağı konusunu tartışmış ve yapılamayacağı sonucuna ulaşmıştır. Mahkemeye, temelde sosyal, kültürel ve estetik nedenlere dayalı bir toplumsal olgu niteliği taşıyan giyim, çevre

¹³¹ Bkz.: E.S.: 1989/1, K.S.: 1989/12, K.T.:7.3.1989.

koşulları, kişisel görüşler, kültür ve geleneklerle biçimlenir. Bunların dışında dinsel inanç ve dinsel kurullarla bağlantı kurarak yapılan düzenleme, hem devrim yasalarını hem de laiklik ilkesini ilgilendirir.¹³²

Anayasa Mahkemesi, kararında, laiklik kavramını, eski kararlardaki tanımlara benzeyen bir şekilde ele almıştır. Mahkemeye göre laiklik, “ortaçağ dogmatizmini yıkarak aklın öncülüğü, bilimin aydınlığı ile gelişen hürriyet ve demokrasi anlayışını, uluslaşmanın, bağımsızlığın, ulusal egemenliğin ve insanlık idealinin temeli kılan bir uygarlık biçimidir... Laiklik kavramı, değişik ülkelerde ayrı ayrı yorumlandığı gibi kimi dönemlerde, kimi kesimlerce kendi anlayışları ve siyasal tercihleri gereği değişik biçimde yorumlanmıştır... Türkiye için laiklik anlayışı, tarihsel gelişimi nedeniyle özellik taşımakta, Anayasayla benimsenen yapısıyla, Batı’dan ayrı biçimde ele alınsa da, özenle korunması zorunlu bir ilke olarak yaşatılmaktadır”.¹³³ Anayasa Mahkemesi, devlete dinsel konularda gözetim ve denetim hakkı tanıyabileceğini belirtmekle birlikte, kamu hukuku alanındaki bir düzenlemenin ise dinsel esaslara dayandırılmayacağını söylemektedir. Mahkemeye göre, devletin dinlerden birini tercih fikri, ayrı dinlere bağlı vatandaşların kanun önünde eşitliğine aykırı düşmektedir. Devlete dinsel konularda denetim ve gözetim hakkı tanınması, din ve vicdan özgürlüğünün demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı bir sınırlama sayılmaz. İncelenen kural, kamu hukuku alanındaki bir düzenlemeyi dini esaslara dayandırmak suretiyle laiklik ilkesine aykırılık oluşturmaktadır.. Anayasa Mahkemesi kararında, vicdan özgürlüğünün dinsel yaşamın gereklerini de kapsayan manevi değerlerle çevrili olduğunu belirtmiştir. Laiklik, herkesin vicdan, dini inanç ve kanaat özgürlüklerine saygılı olmasını da gerektirir. Vicdan özgürlüğünü kimi simgelerle kullanılmaz, yararlanılamaz duruma düşürmek anayasal ilkelere aykırılık oluşturur. Din seçimine, ibadete kimse karışamazken, dinsel simgelerle yaratılacak ayrılıklarla toplumun bu haklardan yoksun kalması tehlikesi doğabilir. Vicdan özgürlüğü istediğine inanma hakkıdır. Laiklikle vicdan özgürlüğü karıştırılarak dinsel giyinme özgürlüğü savunulamaz. Giyim konusu Türk Devrimi ve Atatürk ilkeleriyle sınırlı olduğu gibi vicdan özgürlüğü konusu da değildir. Kararda, ayrıca, demokratik düzenin, dini gerekleri egemen kılmayı

¹³² Bkz.: E.S.: 1989/1, K.S.: 1989/12, K.T.:7.3.1989.

¹³³ Bkz.: E.S.: 1989/1, K.S.: 1989/12, K.T.:7.3.1989.

amaçlayan şeriat düzeninin karşıtı olduğu belirtilmektedir.¹³⁴ Mahkemenin türbanla ilgili verdiği kararlar her zaman tartışma konusu olmuş ve toplumda bu konuda tam bir uzlaşma sağlanamamıştır.

Akyol'a göre, Yüksek Mahkeme bu kararlarla özgürlüklerin yok edileceğinden korkmakta, laikliği özgürlüğe kıydırmamak gibi veciz bir gerekçeyle otoriter bir laiklik anlayışını benimsemektedir.¹³⁵ Türkiye toplum olarak da İslam'la laikliğin uzlaşmasının bir örneğidir. Ama bir de semboller dünyası var ki duygular hâkimdir ve çatışma oradadır. Bu sembollerin en belirgin olanı da türbandır. Laikler türbanı şeriatın laikliğe saldırısının sembolü olarak görürken onlar da bu konudaki yasakları özgürlüklerine saldırı olarak görmektedirler.¹³⁶

Tanör'e göre ise, türban yasağı vatandaşların dinsel ayrımcılığa tabi tutuldukları anlamına gelmez, bu durum eşitsizlik yaratmaz ve bazı vatandaşları dinsel inançlarından dolayı haklarından yoksun kılan bir düzenleme sayılamaz. İnanç içsel bir olgu ve bir duygudur. Öğrenim hakkından yararlanmada inanca göre bir ayrımcılık söz konusu değildir. Başını örtmeyen kız öğrenciler de inançlı ya da inançsız olabilirler. Laik devlet bu gibi konularla ilgilenmez.¹³⁷

Kanımızca, Anayasa Mahkemesi verdiği bu kararlar aslında, vicdan özgürlüğünü güvence altına almaktadır. Dinsel kıyafetlerin yasa hükmü ile düzenlenmesiyle bir ölçüde vicdani düşünceler açıklanmaya zorlanmakta, vicdan özgürlüğü zedelenmektedir. Bu zorlama dinsel kıyafet giymeyenler açısından olup, onların dinsel inançlarının dinsel kıyafet giyenlere benzer olmadığını açığa çıkması sonucunu doğurmaktadır. Mahkemenin verdiği karar doğru olabilir, fakat bir kişinin dini inançları sebebiyle türban takmak istemesi din ve vicdan özgürlüğü açısından hakkı olduğu halde, bu hak sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma bir bakıma dinsel kıyafet giymeyenleri korumayı amaçlasa da, kişilerin inançlarını yerine getirme özgürlüklerini ellerinden alarak en başta insan haklarına

¹³⁴ Bkz.: E.S.: 1989/1, K.S.: 1989/12, K.T.:7.3.1989.

¹³⁵ Taha Akyol, "Hangi Laiklik", **Milliyet Gazetesi**, (8.9.2006).

¹³⁶ Taha Akyol, "Din ve Laiklik Gerilimi", **Milliyet Gazetesi**, (1.6.2006).

¹³⁷ Tanör, a.g.e., s.56.

aykırılık oluşturmaktadır. Laiklik herkesin hakkına saygı gösteren ve kimseyi inançları sebebiyle dışlamayan bir sosyal felsefedir. Bir hümanizmadır.¹³⁸

Yüksek Mahkeme'nin özellikle türban konusunda verdiği kararlar en çok tartışılan kararları olmuştur. Kanımızca, bu yaklaşım gençlerin laik bir öğretim ortamında eğitimlerini sürdürmelerini engellemekte, sırf dini inançları dolayısıyla yükseköğretim yapma özgürlüklerinin ellerinden alınmasına neden olmaktadır.

Anayasa Mahkemesinin türbanla ilgili olan bir diğer kararı da 9.4.1991 tarihlidir. Anayasa Mahkemesi kararı, 25.10.1990 günlü, 3670 sayılı "Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğünün Kurulması ile 14.1.1970 Tarihli ve 1211 Sayılı 4.11.1981 Tarihli ve 2547 Sayılı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında 422 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanun'un 12. ve Geçici 1. maddelerinin Anayasa'nın Başlangıç'ına ve 2., 7., 9., 10., 24., 153. ve 174. maddelerine aykırılığı savıyla iptali istemidir.¹³⁹

Anayasa Mahkemesi, 3670 sayılı yasayla getirilen, "Yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydı ile yükseköğretim kurumlarında kılık kıyafet serbesttir" kuralına karşı açılan davada, laiklikle ilgili eski kararına gönderme yapmakla ve "dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir" biçimindeki düzenlemeyi iptal ederken saptadığı ilkeleri hatırlatmakla yetinmiştir. Mahkeme ayrıca, yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak hükmünün, Anayasa Mahkemesi kararlarına da uygun olmak anlamına geldiğini, yükseköğretim kurumlarındaki kılık kıyafetin, kararların dayandığı temel görüş ve esaslara aykırı olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Anayasa Mahkemesi, kararların bağlayıcılığı konusundaki Anayasal normu hatırlatarak yorumlu ret kararı vermiştir.¹⁴⁰

Anayasa Mahkemesinin türbanla ilgili verdiği son karar ise 5.6.2008 tarihlidir. Mahkeme, başörtüsünün üniversitelerde serbest bırakılmasına ilişkin anayasa değişikliğini

¹³⁸ Bakır Çağlar, "Türkiye'de Laikliğin Büyük Problemi", *Cogito*, 3 Aylık Düşünce Dergisi, Dördüncü Baskı, Yapı Kredi Yayınları, Sayı:1 Yaz, İstanbul, 1994, s.116.

¹³⁹ Bkz.: E.S.: 1990/36, K.S.: 1991/8, K.T.: 9.4.1991.

¹⁴⁰ Bkz.: E.S.: 1990/36, K.S.: 1991/8, K.T.: 9.4.1991.

iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin iptal ettiği değişiklikle Anayasa'nın, "Kanun önünde eşitlik" başlıklı 10. maddesinin son fıkrasına, "... ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında" ibaresi eklenmişti. Bu değişiklikle madde, "Devlet organları ve idari makamları, bütün işlemlerinde ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadır" haline gelmişti. Anayasa'nın, "Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi" başlıklı 42. maddesine ise "Kanunda açıkça yazılı olmayan herhangi bir sebeple kimse yüksek öğrenim hakkını kullanmaktan mahrum edilemez. Bu hakkın kullanımının sınırları kanunla belirlenir" şeklinde yeni bir fıkra eklenmişti. Anayasa Mahkemesi, başörtüsünün üniversitelerde serbest bırakılmasına ilişkin anayasa değişikliğinin iptal kararını, Anayasa'nın 2. maddesiyle düzenlenen "Cunhuriyet'in nitelikleri", 4. maddesinde "ilk 3 maddenin değiştirilemeyeceği ve değiştirilmesi teklif dahi edilemeyeceği" hükmü ile 148. maddede sıralanan "Anayasa Mahkemesi'nin görev ve yetkileri" maddelerine dayandırdı.¹⁴¹

Başörtüsü ya da türbanın üniversitelerde serbest bırakılması konusundaki kararlarında görüldüğü üzere, Anayasa Mahkemesi, laiklik ilkesinin korunması amacı ile özgürlüklerin sınırlandırmasını Anayasaya uygun bulmaktadır. Anayasa Mahkemesi, laiklik ile özgürlük kavramlarını uzlaşması imkânsız karşıtlıklar biçiminde algılayıp, değerlendirmesini ona göre yapmaktadır.¹⁴²

Her ne kadar Anayasa Mahkemesinin verdiği kararlar bağlayıcı ise de türban konusundaki tartışmalar bitecek gibi gözükmemektedir. Özellikle siyasi partilerin bu konuyu iyi bir oy potansiyeli olarak görmesiyle tartışmaların daha devam edeceği açıktır. Kanımızca, özellikle üniversitelerde yaşanan türban krizi öncelikle eğitim hakkı düşünülerek bir an önce çözüme kavuşturulmalıdır. Hem kadınlara karşı ayrımcılık, hem de kız öğrencilerin eğitim haklarıyla ilgili yönler dikkate alınarak türban konusunda farklı ve yapıcı fikirler beyan edilmelidir. Anayasa Mahkemesi açık bir hukuksal dayanak bulunmamasına rağmen türban konusundaki tutumunu yalnızca kendi laiklik tanımı çerçevesinde değerlendirip din ve vicdan özgürlüğünü zedelemektedir.

¹⁴¹ Bkz.: E.S.: 2008/16, K.S.: 2008/116, K.T.: 5.6.2008.

¹⁴² Hakyemez, Hukuk ve Siyaset Ekseninde Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve İnsan Hakları Anlayışı, s. 255.

2101. İbadet Hürriyeti

Din hürriyetinin ikinci boyutu ibadet hürriyetidir. Bir dine inanma özgürlüğüne sahip olan kişiler, doğal olarak o dinin gereklerini yerine getirme özgürlüğüne de sahiptirler. O halde, ibadet hürriyeti, kişinin inandığı dinin gereklerini, özellikle tören ve ayinlerini özgürce yerine getirebilmesi demektir.

Anayasa ibadet hürriyetini 24. maddenin ikinci fıkrasında tanımıştır. Anayasa “ 14’üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir” demektedir. İbadet hürriyeti 14. madde ile sınırlandırılmıştır. Anayasanın 14. maddesinin birinci fıkrası şöyledir: “Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz”. Böylelikle 1982 Anayasası ibadet özgürlüğünü sınırlı olarak tanımıştır.

24. maddenin üçüncü fıkrası ise, kimsenin zorla ibadet etmeye veya ayin ve törenlere katılmaya zorlanmayacağını hükme bağlamıştır. Zaten laik olan bir toplumda olması gereken de budur. İnanlara ibadet özgürlüğü tanınmışsa, inanmayanlara da hiçbir konuda zorlama olmayacağı Anayasa güvencesi altına alınmıştır. Yani bir bakıma ibadet etmeme hürriyeti güvence altına alınmıştır.

Dinçkol’a göre, 24. maddenin üçüncü fıkrasında yer alan “zorlanamaz, kınanamaz, suçlanamaz” sözleri, laik devlet ilkesinin temeli olan din ve vicdan özgürlüğünün bir sonucu olarak konulmuştur ve bu durum gerekçede de belirtilmiştir. Üçüncü fıkra din ve vicdan hürriyetinin güvencesini oluşturur. Bu fıkra din ve vicdan özgürlüğü ve ibadet özgürlüğü ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Kişileri dini ayin ve törenlere katılmaya zorlamanın yanı sıra onların inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlamak da anayasaya aykırıdır. Ancak, kınamama ve suçlamama ise, sadece dini inanç ve kanaatler için geçerlidir. İbadet özgürlüğüne ise zaten ikinci fıkra sınırlama getirilmiştir.¹⁴³

¹⁴³ Dinçkol, a.g.e., s.71.

Görüldüğü gibi Anayasada inanç ve ibadet hürriyeti ayrı ayrı değerlendirilmiş ve güvence altına alınmıştır. Laik olan bir toplumda olması gereken, hem kişilerin inançlarının serbestçe ifade edilmesi, hem de bu inançlarının gereği olan ibadet özgürlüğüne geniş bir şekilde özgürlük getirilmesidir.

211. Din ve Devlet İşlerinin Ayrılığı İlkesi

Laiklik ilkesinin ikinci boyutunu din ve devlet işlerinin ayrılığı ilkesi oluşturmaktadır. Gözler'e göre, bir devlette din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmış olduğunu söyleyebilmek için beş şartın yerine getirilmiş olması gerekmektedir. Bunlar; devletin resmi dininin olmaması, devlet bütün dinler karşısında tarafsız olması, devlet bütün din mensuplarına eşit davranması, din kurumları ile devlet kurumları birbirinden ayrılması ve son olarak da hukuk kurallarının din kurallarına uymak zorunda olmamasıdır.¹⁴⁴ Bu konu Gözler'in yaptığı ayırım dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

2110. Devletin Resmi Dininin Olmaması

Laikliği kabul etmiş olan bir devlette, devletin resmi dini yoktur ve devlet herhangi bir din veya mezhebi devlet dini olarak benimseyemez. Resmi dinin bulunmaması, laik devletin herkesin din özgürlüğünü tanıması zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Bir devlette resmi dinin olması, demokrasi ile bağdaşabilir, fakat demokrasi ile bağdaşmadığı noktaları, insan hakları ve hukukun üstünlüğüdür. Açık olan şudur ki, devlet eğer bir dini ya da mezhebi resmileştirirse, bu devletin vatandaşlarına eşit davranmasını engeller. Dolayısıyla devletin resmi olarak kabul ettiği din ya da mezhebe dahil olanlar, diğer vatandaşlardan daha eşit olurlar.¹⁴⁵

Bir dini resmi olarak kabul eden bir devlette, devlet diğer dini inançlara karşı hoşgörülü bile olsa bu din özgürlüğü ile bağdaşmaz. Çünkü laik bir devlet, toplumdaki etkisi ne

¹⁴⁴ Gözler, Türk Anayasa Hukuku, a.g.e., s.143-148.

¹⁴⁵ Erdoğan, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, 4. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2003, s.153-154.

derecede büyük olursa olsun herhangi bir dine ayrıcalık tanıyamaz. Böylece devlet bir dini inancı topluma dayatamayacağı gibi, tüm dinlere karşı eşit ve adaletli olur.¹⁴⁶

Ülkemizdeki anayasa metinlerine bakacak olursak 1928 yılından beri yapılan Türk anayasalarında, resmi din ile ilgili bir hüküm bulunmamaktadır. Geçmişe bakacak olursak, 1876 Kanun-u Esasi'nin 11. maddesinde “Devlet-i Osmaniye'nin dini İslam'dır” denilmiştir.¹⁴⁷ Böyle bir ifade ile İslam dini devletin resmi dini kabul edilmiş ve diğer dinlerden üstün tutulmuştur. Bu nedenle anayasasında böyle bir ifadeye yer veren bir devlete, diğer dinlere din ve inanç özgürlüğü tanımış ve bunu güvence altına almış olsa bile laik bir devlet denilemez. Anayasası da laik bir anayasa olamaz. 1924 Anayasasının 2. maddesinin ilk şeklinde ise, “Türkiye Devletinin dini İslamdır” şeklinde bir ifade yer almaktaydı. Bu ifade, 11 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı kanunla anayasadan çıkarılmıştır. Yine bu maddeye laiklik ilkesinin eklendiği 10 Kânunuevvel 1937 tarih ve 3115 sayılı kanuna kadar anayasada açıkça laiklik ilkesinin bulunmadığı bu dönemi de (1928–1937) devletin laik olduğu bir dönem olarak kabul etmek gerekir.¹⁴⁸ 1937 tarihinde ise laiklik ilkesi ilk kez anayasaya girmiştir. 1937 yılında kabul edilen bu yasa ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti laik bir cumhuriyet haline gelmiştir. Bu durum 1961 Anayasasında da devam etmiş, laiklik bu anayasanın en önemli niteliklerinden biri olmuştur. Devletin resmi bir dininin bulunmaması ile kişiler, belirli bir dine girmeye zorlanmayacaklar, bağlı bulunduğu dini inançları ya da dine aykırı fikir ve düşünceleri yüzünden cezalandırılmayacaklardır. Din ve vicdan özgürlüğü tam olarak tanınacaktır.¹⁴⁹ 1982 Anayasasında da, resmi devlet dini konusunda herhangi bir hüküm olmadığı gibi, Anayasanın 2. maddesinde laiklik ilkesi açıkça kabul edilmiştir.

Laikliği kabul etmiş olan bir devlette resmi dinin bulunmaması gerekmektedir. Buna bağlı olarak din ve devlet işleri birbirinden ayrılacaktır, hukuk kurallarının

¹⁴⁶ Yavuz Sabuncu, *Anayasaya Giriş Ek 1982 Anayasası*, Yedinci Basım, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001, s.96.

¹⁴⁷ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s.143.

¹⁴⁸ Halil Can ve Semih Güner, *Hukukun Temel Kavramları, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001, s.144; Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s.144–145.

¹⁴⁹ Gürbüz Önbilgin/Muammer Oytan, *T.C Anayasasının İlke ve Kuralları ile Anayasa Mahkemesi Kararları Dizini*, Doğan Basımevi, Ankara, 1977, s.5–6.

uygulanmasında dinin etkisi olmayacak ve devlet yönetiminde din esasları dikkate alınmayacaktır. Aynı şekilde vatandaşlar arasında din ve mezhep ayrımı yapılmayacak, tam bir eşitlik sağlanacaktır.

1982 Anayasası resmi bir dinin varlığı kabul etmemiş olsa bile uygulamada aslında farklılıkların olduğunu savunanlar da vardır. Mustafa Erdoğan'a göre, 1982 Anayasasının hem detaylarında hem de Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili 136. maddesinde ilk bakışta resmi din benzeri bir durumun var olduğu izlenimi edinilebilir. Anayasanın başlangıç kısmında "kutsal" olduğuna işaret edilen dinin ne olduğu açıkça belirtilmemiş ise de, bununla aslında Sünni İslam'ın kastedildiği, sitemin genel yapısından ve bugüne kadar ki yapılan uygulamalardan çıkarılabilir. Nitekim DİB'nin Sünni İslam çerçevesinde faaliyet gösterdiği açıktır. Laikleştirilmiş bir İslam devletin koruması altındadır. Anayasa resmi bir dinden açıkça bahsetmemekle birlikte kendi felsefesine ve sitemine uygun bir din tanımı yapmakta ve bu dini bir ölçüde kayırmaktadır.¹⁵⁰

Erdoğan'ın bu konudaki görüşlerine katılmamam mümkün değildir. Laikliği kabul emiş ve anayasasında bu ilkeyi cumhuriyetin nitelikleri arasında saymış olan bir devletin, sadece bir dine karşı yanlı tutumu eşitliği, din ve vicdan özgürlüğünü zedeleyici bir tutumdur.

2111. Devletin Bütün Dinler Karşısında Tarafsız Olması

Bir devletin laik devlet sayılabilmesi için, o devletin bütün dinler karşısında tarafsız olması gerekir. Devlet ülkedeki dinlerden birini himayesi altına almamalı ya da bu dinlerden bazılarına baskı uygulamamalıdır.

Devletin dinler karşısında yansızlığı, inançlar ya da dinler karşısında ayırım yapmaması, dinlerden birinin genel idare içinde örgütlenmemesi ya da devlet kuruluşları içine dahil edilmemesi anlamına gelir. Devlet, kamu düzenini ya da kamusal ahlakı ihlal etmedikçe dinlerin ya da inançların ibadet biçimlerine karışmaz, dinlerden birinin yanında olmaz.¹⁵¹ Zaten bunları gerçekleştirme devletin de laik olması beklenemez.

¹⁵⁰ Erdoğan, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, s.154–155.

¹⁵¹ Yılmaz Aliefendioğlu, a.g.m., s.76.

Tabi ki bir toplumda, birçok din olabilir. Bu dinlerden biri diğerine göre daha yaygın da olabilir. Ancak devlet yaygın olan dine üstünlük tanıyamaz. Yani devlet, belirli bir dinin toplumda benimsenmesi ve o dinin kurallarının toplumda öğrenilmesi için faaliyette bulunamaz. Bunun doğal sonucu olarak, devlet vatandaşlarına belirli bir dinin eğitim ve öğrenimini zorunlu kılamaz.¹⁵²

Devlet tüm dinler karşısında tarafsız olması gerekirken, ülkemizde din eğitimi ve öğretimi konusunda hala tam olarak bir uzlaşma sağlanamamıştır. Bu konuda 1961 ve 1982 Anayasaları arasında farklılıklar vardır. 1961 Anayasasının 19. maddesi devlete din eğitimi konusunda bir zorunluluk yüklememiş, bu konu yasama ve yürütmenin takdirine bırakılmıştı. Anayasa yine 19. maddede bir kimsenin din eğitim ve öğretimi görmesini vatandaşların kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlı kılmıştı.¹⁵³

3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat (eğitimin birleştirilmesi) Kanunundan sonra 1927 yılında orta öğretimden din dersleri kaldırılmıştı. Daha sonra 1930 yılında şehir ve 1939 yılında köy ilkokullarından da kaldırılan din dersleri, 1949 yılında ilkokulların dördüncü ve beşinci sınıflarına –isteğe bağlı olarak- yeniden konulmuştu. 1951 yılında bu dersler zorunlu ders haline getirilerek, okullarda devlet denetiminde zorunlu din dersi uygulamasına geçilmiş, 1961 Anayasasından sonra da durum öğrenci velisi tarafından aksi talep edilmedikçe pratikte bu çerçevede süregelmiştir.¹⁵⁴

1982 Anayasası ise din eğitim ve öğretimi konusunda farklı bir anlayış sergilemiştir. Anayasa 24. maddesinin dördüncü fıkrasında “din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır” hükmünü getirmiştir. Fakat bu hükmün laiklik ilkesi ile bağdaştırılması oldukça güçtür.

Devlet, bir yandan din öğretimi yapmakla görevlendirilirken, öte yandan ilk ve ortaöğretim öğrencileri açısından din kültürü ve ahlak derslerini almak zorunlu hale getirilmiştir. Din kültürü ve ahlak derslerinin uygulamada belirli bir dinin ya da belirli bir

¹⁵² Özbudun, a.g.e., s.55.

¹⁵³ Sabuncu, a.g.e., s.97.

¹⁵⁴ Sabuncu, a.g.e., s.97.

mezhebin aşılması şeklinde yürütülmesi durumunda laiklik ilkesi ile aykırılık oluşmaktadır.¹⁵⁵ Bu dersler din ve ahlak kültürleri hakkında bilgi vermeyip belirli bir dinin ve ya mezhebin aşılması ve pratik kurallarının öğretilmesi niteliğine büründükçe problemler de ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durum hem ana-babanın hem de çocuğun inanç özgürlüğüne müdahale etmektedir; hem de laik devlet anlayışına karşı bir uygulamadır. Çünkü laikliği benimsemiş olan bir devlet, dinler ve mezhepler konusunda taraf olamaz.¹⁵⁶

Ülkemizde verilen din ve ahlak derslerinin İslam dinini öğretmeyi amaçladığını ve buna bağlı olarak da kişilerin vicdan hürriyetlerine müdahale edildiğini savunanlar oldukça fazladır.¹⁵⁷ Mumcu'ya göre, devletin en temel ilkesi olan laikliği değişik yönlerden zedeleyen zorunlu din dersi konusu Anayasanın en tartışmalı hükümlerindedir. Bu hüküm ne Anayasanın kendi özgürlük anlayışı ve ne kendi kurduğu devlet düzeniyle, ne de insan hakları ile ilgili olup 24. maddenin özüyle de ters düşmektedir.¹⁵⁸

Tanör' e göre de, Türkiye'deki zorunlu din dersleri, laik eğitim ve öğretim ilkelerine aykırı olduğu kadar, inanç ve din özgürlüklerine, çocuğun ve ana babanın bu konudaki haklarına da ters düşmektedir. Zaten Anayasa Mahkemesi, Milli Nizam Partisi ile Huzur Partisi'nin laikliğe aykırılık nedeniyle kapatılmasına karar verirken, bu partilerin din derslerinin zorunlu ve yaygın hale getirilmesi isteklerini ele almış, bu talepleri laikliğe ve Anayasaya aykırı bularak "kapatma"yı gerektiren sebepler arasında saymıştır.¹⁵⁹

Burada Anayasada zorunlu tutulan şeyin din öğretimi değil, din kültürü ve ahlak öğretimi olduğunun altı çizilmelidir. Uygulamada bunun tam tersi yapıлып belirli bir dinin eğitimine ilişkin ise, bu laiklik ilkesine aykırı olur.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, a.g.e., s.94.

¹⁵⁶ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, a.g.e., s.167.

¹⁵⁷ Erdoğan, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, s.156-157; Sabuncu, a.g.e., s.98; Gözler, Türk Anayasa Hukuku, s.145.

¹⁵⁸ Ahmet Mumcu ve Elif Küzeci, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri (Kavramlar, Evrensel ve Ulusal Gelişimleri, Bugünkü Durumları), Baştan Aşağı Yenilenmiş 3. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 2003, s.299;

¹⁵⁹ Tanör, a.g.e., s.55.

¹⁶⁰ Gözler, Türk Anayasa Hukuku, s.145.

Türküne'ye göre ise, çoğu kimse din eğitimiyle siyasi İslam'ın yükselişi arasında bağ kurmakta ve siyasi İslam'ın yükselişini engellemek için din eğitiminin sınırlanmasını, hatta baskı altında tutulmasını savunmaktadır. Oysa din eğitimi bireye kendi kültürel evrenini, içinde yaşadığı toplumu tanıma imkânı sunmaktadır. Birey içinde yaşadığı toplumun tarihini, folklorunu nasıl öğrenmek zorunda ise, dini kültürünü de aynı şekilde öğrenmek zorundadır.¹⁶¹

Ancak Taşkesen'e göre durum yani bu madde ile hedeflenen farklıdır. Taşkesen'e göre, Anayasanın 24. derslerin içeriğinin çoğulculuğu gözetmesi ve belirli bir dini inancın aşılınmaması kaydıyla, Avrupa standartlarıyla bağdaşabilir. Anayasa, ayrıca devlet okullarındaki din kültürü ve ahlak dersine ilaveten, isteğe bağlı olarak din eğitim ve öğretimi yapılması yolunu da açık bırakmıştır. Bu hüküm, devletin isteyen kişiye seçimli ders olarak daha fazla dini bilgi vermesini gerektirmektedir. Bu imkan tanındığına göre, Anayasa'da yer alan zorunlu din dersi ile amaçlanan husus, herhangi bir dini inancın benimsetilmesi değil, tüm dini inanç ve yaklaşımlar ile ilgili çoğulcu nitelikte gerçek bir "kültür" dersi verilmesidir.¹⁶²

Bu konu ile ilgili değinilmesi gereken son durum ise Anayasanın 24. maddesinin dördüncü fıkrasında yer alan din ahlak eğitim ve öğretiminin devletin gözetim ve denetimi altında yapılacağıının belirtilmesidir. Bu hüküm özel eğitim kurumları aracılığı ile dini öğretme özgürlüğünün kötüye kullanılmasını önlemek bakımından önem taşımaktadır. Yine Anayasanın 42. maddesinde yer alan eğitim ve öğretimin Atatürk ilkeleri ve inkılâpları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre yapılacağı hükmü de, laik eğitim ve öğretimi güvenceye alma amacına yönelik bir hükümdür.¹⁶³

Anayasa Mahkemesinin eğitim ve öğretimin sadece devlet denetiminde yapılması gerektiği ile ilgili verdiği ilk karar Huzur Partisinin kapatılması kararıdır. Bu karar ayrıca Yüksek Mahkemenin laiklikle ilgili 1982 Anayasası döneminde verdiği ilk karardır.¹⁶⁴

¹⁶¹ Türküne, a.g.e., s.350-351.

¹⁶² Taşkesen, a.g.e., s.63.

¹⁶³ Sabuncu, a.g.e., s.98.

¹⁶⁴ Bkz.: E.S.: 1983/2 (Parti Kapatma), K.S.: 1983/2, K.T.: 25.10.1983.

Huzur Partisi'nin ise davaya konu olan, parti programında yer alan 12, 17/1 ve 21. maddeleri şu ifadelerden oluşmaktadır;

“M.12: Eğitim ve öğretim kurumları ile üniversitelerimizin bazı sosyalist ülkelerdeki gibi laik olması fikrine inanmıyor ve bunu benimsemiyoruz. Üniversiteler milli karakterin aynası olmalıdırlar. Bu manada dini eğitim ve öğretimin üniversitelerde batıdaki örneklere uygun olarak, tatbikine taraftarız.

M.17/1: Milli eğitim müesseselerimizde ilkokuldan itibaren kaynağını ahlak, fazilet ve Türk İslam geleneklerinden alan bir sistemle vatan ve milletini seven, çalışkan, dürüst, kendisine, ailesine ve cemiyete faydalı nesiller yetiştirmek gayemizdir.

M.21: Eğitim ve öğretim programları taklitçilikten kurtarılarak memleket gerçeklerine ve milli bünyeye uygun halde yeniden tanzim edilecek, bu programda gençliğe sapık ideolojilerin sızmamaları için Anayasa doğrultusunda dini ve ahlaki değerlere önem veren bir tedrisat sistemi getirilecektir”.

Anayasa Mahkemesi Huzur Partisi'nin adı geçen maddelerinin laikliğe aykırı olduğunu ifade etmiştir. Ve bu maddelerin asıl amaçlarını şöyle sıralayarak gerekçesini ortaya koymuştur. Anayasa Mahkemesi'ne göre, Huzur Partisi Kurucuları, eğitim ve öğretim kurumları ile üniversitelerin laik olması fikrine inanmamakta ve bunu benimsememektedirler. Ayrıca Huzur Partisi Kurucuları programlarında din eğitim ve öğretiminin üniversitelere de tatbiki suretiyle üniversitelerin milli karakterin aynası olmasına taraftar olduklarını açık ve seçik olarak açıklamışlardır. Yine Huzur Partisi'nin milli eğitim müesseselerinde ilkokuldan itibaren kaynağını Türk İslam geleneklerinden alınan bir sistemle nesiller yetiştirmenin amaçlandığı eleştirilmiştir. Anayasa Mahkemesi ayrıca partinin dini değerlere önem veren tedrisat sistemini getireceğini söylemektedir. Kısacası partinin eğitimde laiklik ilkesini benimsemediği ortaya konulmuştur.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Bkz.: E.S.: 1983/2 (Parti Kapatma), K.S.: 1983/2, K.T.: 25.10.1983.

Anayasa Mahkemesi, laik eğitimin öneminden bahsetmiş ve laik bir devletten söz edilmesi için bütün kuruluşlarında ve işlevlerinde olduğu gibi devletin temel işlevlerinden olan eğitimin de laiklik ilkesi esas alınarak yapılmasının Anayasa ve kanunların gereği olduğunu vurgulamıştır. Kararda ayrıca Anayasa'nın kabul ettiği laiklik ilkesinin soyut bir tanım olmadığı, devletin, hukukun ve eğitimin laikleşmesini kapsayan sistemler topluluğu olduğu ifade edilmiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi üniversitelerde dini eğitim yapılması düşüncesinin bir partinin programında bulunmasını Atatürkçü düşünceye, Türk devrimine ve bilimsel özerkliğe aykırı bulurken, eğitimde laiklik ile ilköğretimdeki zorunlu din derslerini nasıl bağdaştırabilecektir? Dava ile ilgisi olmadığından Anayasa Mahkemesi bu durumu incelememiş bu yüzden Yüksek Mahkeme'nin bu konudaki görüşü ortaya konulamamıştır.¹⁶⁶

Anayasa Mahkemesi ayrıca, dava ile ilgili Anayasa (Başlangıç, 2., 14, 24, 130, 174) ve yasa (SPK dördüncü kısım) hükümlerinden özet olarak şu sonuçları çıkarmıştır;

“Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır.

İlk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan din kültürü ve ahlak öğretimi dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcilerinin talebine bağlıdır.

Anayasa'da yer alan hak ve hürriyetlerin hiçbiri bu arada din ve vicdan hürriyeti, din ve mezhep ayrımı yaratma veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir Devlet düzeni kurmak amacıyla kullanılmaz.

Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasi ve hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez, kötüye kullanamaz.

Bu hükümler, sınırlamalar ve yasaklar dışına çıkan partiler temelli kapatılır”.

¹⁶⁶ Dinçkol, a.g.e., s.197-198.

Böylece Anayasa Mahkemesi, laiklik ilkesi bazında Anayasa ve SPK hükümleri açısından siyasi partilerin hangi durumlarda kapatılacağıının temel esaslarını saptamıştır.

Anayasa Mahkemesi söz konusu partiyi Anayasa'nın ve SPK'nun laikliğe ilişkin 78, 84, 86, 87. maddelerine aykırı programı nedeniyle kapatmıştır. Anayasa Mahkemesi bu kararı verirken Anayasa metni ve başlangıç hükümlerinden çıkarılan ilkelerden hareket etmiştir.¹⁶⁷

Din eğitimi toplumun laikleşmesi sürecinde çok dikkat edilmesi gerekli bir unsurdur. Dini eğitim ve öğretim vatandaşların maddi ve manevi gelişimini sağlayacak nitelikte olmalıdır. Ancak uygulamaya baktığımızda din kültürü ve ahlak eğitiminin verilmesinden ziyade, dinsel bir eğitime yani belli bir dini öğretmeye yönelik eğitime ağırlık verilmektedir. Bunu önlemek için de din dersleri seçimlilik olmalı, bu derslerin sınıf geçmeye etkisi olmamalı ve derslerde objektif bir eğitim sağlanmalıdır. Ve böylelikle laik bir eğitim gerçekleştirilmiş olacak, toplum arasında uzlaşma sağlanacaktır.

2112. Devletin Bütün Din Mensuplarına Eşit Davranması

Laikliğin gereklerinden bir tanesi de, devletin bütün din mensuplarına eşit davranması ve eşit muamele yapmasıdır. Bu ilke dayanağını Anayasanın 10. maddesinden almaktadır. Anayasanın “kanun önünde eşitlik” ilkesini düzenleyen 10. maddesinde şu ifade yer almaktadır:

“Herkes... din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir... Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun hareket etmek zorundadırlar”.

Kanunlar önünde herkes eşittir. Hangi dine veya hangi mezhebe bağlı olursa olsun ya da hangi dinin din görevlisi olursa olsun uyulacak kurallar ve yaptırımlar aynıdır. Laik bir devlette olması gereken de budur. Başka dinlerin mensuplarına ayrıcalık tanınması eşitliğe aykırıdır. Laik bir toplumda din ve mezhep farklılığı kişiler arasında hiçbir ayrıma neden

¹⁶⁷ Bkz.: E.S.: 1983/2 (Parti Kapatma) , K.S.: 1983/2, K.T.: 25.10.1983.

olamaz. Laiklik aynı zamanda farklılıklara hoşgörülü davranmayı da beraberinde getirir. Kanun koyucunun da farklı din mensuplarına farklı yaptırımda bulunması en başta eşitlik ilkesini zedeler. Bu konu ile ilgili Anayasa Mahkemesi'nin verdiği karar da çok önemlidir.

4.11.1986 tarihli Anayasa Mahkemesi kararı, semavi dinlere hakaretin cezalandırılmasıyla ilgilidir. Laiklik ile ilgili verilen önemli bir karardır. Anayasa Mahkemesinin bu kararı, 9.1.1986 gün ve 3255 sayılı "Türk Ceza Kanunu'nun 175, 176, 177 ve 178. maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun"un 1. ve 2. maddeleri ile değiştirilen Türk Ceza Kanunu'nun 175 ve 176. maddelerinin, Anayasa'nın Başlangıç hükümleri ve 2., 10., 13., 14., 24. ve 174. maddelerine aykırılığı nedeniyle iptaline ilişkindir.¹⁶⁸

İptali istenen yasanın 1. maddesi ile TCK'nun 175. maddesi şu şekilde değiştirilmiştir.

"M.175: her kim semavi dinlerden birine ait dini işlerin yahut ibadet ve ayinini yapılmasını men veya ihlal ederse, 6 aydan 1 yıla kadar hapis ve beşbin liradan yirmibeşbin liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılır."

*Her kim Allah'a veya semavi dinlerden veya bu dinlerin peygamberlerinden birine hakaret ederse; bir kimseyi dini inançlarından veya mensup olduğu dinin emirlerini yerine getirmesinden veya yasaklarından kaçınmasından dolayı kınar, tezyif veya tahkir eder yahut alaya alırsa..... cezalandırılır."*¹⁶⁹

Yasanın 2. fıkrası ile değiştirilen TCK'nun 176. maddesi ise şöyledir;

"M.176: Her kim semavi dinlerden birini tahkir maksadı ile bu dinlerce kutsal sayılan mabetleri, mezarları, buna benzer yerleri veya bu yerlerdeki eşyayı yıkar, bozar veya diğer bir suretle zarar verirse.....cezalandırılır."

¹⁶⁸ Bkz.: E.S.: 1986/11, K.S.: 1986/26, K.T.: 4.11.1986.

¹⁶⁹ İslami anlayışa göre semavi kabul edilen dinler, Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Musevilikdir. Semavi olmayan dinler ise, Konfüçyus dini, Tao dini, Zerdüşti dini, Şinto dini, Hindu dini gibi Milli dinler ve Budizm, Jainizm gibi evrensel dinlerdir. Bkz. Dinçkol, a.g.e., s.199.

Semavi din görevlilerinin, görevleri esnasında veya görevlerini yapmalarından dolayı kendilerine karşı bir cürüm işlendiği takdirde bu cürümün kanunen belli olan cezası...artırılarak hükmolunur.”

Semavi dinlere bu kanunla ayrıcalık getirilmiştir. Semavi dinler, bunlara inanlar, bu dinler ile ilgili görevliler, mabet ve eşyalar koruma altına alınmıştır. Bir bakıma laiklik ilkesini benimsemiş bir toplumda din ayrımı yapılmaktadır. Her ne kadar TCK'nin 175. maddesindeki amaç, anayasada yer alan din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına almak olsa da, dinler arasında ayırım yapılması maddenin düzenleme amacına aykırı düşmektedir. Bu madde hükmü ile korunan dini ayin, ibadet ve işlerin hukuka aykırı olmaması gerekmektedir.

Kararda laik devletin din ve vicdan özgürlüğüne saygılı bir devlet olduğu ifade edilmiştir. Anayasa Mahkemesi, herkesin istediği dine inanmak veya hiçbir dine inanmamak özgürlüğünden bahsederek, din ve vicdan özgürlüğünün inançları açığa vurma özgürlüğünü de kapsadığını, ancak bu özgürlüğün sınırları içinde kullanılabileceğini anayasadaki düzenlemeye uygun olarak belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi ayrıca, laik devletin resmi dininin olmayacağından ve din ayrımı yapılmaksızın vatandaşların yasa önünde eşitliğinden söz etmiştir.¹⁷⁰

Kararda, 1982 Anayasasının 24. maddesinden söz edilerek, bu maddenin din ve vicdan özgürlüğünü sadece semavi dinlere tanınmadığını, tüm vatandaşlara tanındığını belirtmiştir. Buna karşılık 3255 sayılı yasa ile getirilen düzenlemenin semavi dinler ve olmayan ayrımı yaptığı açıktır. “Laik bir toplumda din ya da mezhep farklılığı kişiler arasında hiçbir ayırma neden olamaz. Devletin kendisine ait bulunan cezalandırma hakkını kullanırken bireyler arasında inançlarına göre ayırım gözetmemesi gerekir... 3255 sayılı Yasayla getirilen yeni düzenlemenin semavi dinler ve bunların mensuplarıyla semavi olmayan dinler ve bunların mensupları arasında ayırım gözettiği açık ve seçiktir... Ülkemizde kimi din ve inançların cemaatleşme safhasına henüz gelememiş olduğu gibi bir mülhaza ile dinler ve inançlar arasında ayırım yapılmasını haklı bir nedene dayandırmak mümkün değildir. Yasa koyucunun benzer durumlara benzer çözümler getirmesi asıldır...

¹⁷⁰ Bkz.: E.S.: 1986/11, K.S.: 1986/26, K.T.: 4.11.1986.

Bu itibarla 3255 sayılı Yasanın öngördüğü yeni düzenleme Anayasanın 10. maddesinde ifadesini bulan yasa önünde eşitlik ilkesine aykırı düşmektedir”.¹⁷¹

Bütün bu gerekçelerle, Anayasa Mahkemesi, TCK 175 ve 176 maddelerdeki, semavi din kavramını içeren değişikliği Anayasa aykırı bularak iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesinin verdiği bu karar laiklik açısından önemli, bir o kadar da anlamlı bir karardır. Laik bir devlette resmi din olmamalı ve dinler arasında ayırım yapılmamalıdır. Bu hem kişilerin inanç ve ibadet özgürlüklerine aykırı hem de yasa önünde eşitlik ilkesine terstir. Laik devlet, din konusunda inancına bakmaksızın vatandaşlarına eşit davranan devlettir.

Anayasa Mahkemesinin bu konu ile ilgili verdiği karar hukuken isabetlidir.. Ancak uygulamada durum aslında pek de verilen kararlar uyum içerisinde değildir. Aynı topraklarda yaşayan bütün vatandaşların yasalar önünde eşit muamele görmeleri onların en doğal haklarıdır. Çünkü devletin vatandaşlarına sağladığı haklar ve özgürlükler eşit olduğundan kanunlar önünde de eşit muamele görmeleri çok doğal bir durumdur. Haklar ve özgürlüklerin tüm vatandaşlar arasında eşit olduğu düşünülse bile, Müslüman olmayanların özellikle dini ayinlerini yerine getirmelerinde, ya da dini ayinlerinin yerlerini genişletmelerinde bazen sıkıntılar göze çarpmaktadır. Diğer sıkıntılar ise, İslam dininin diğer dinler karşısında daha fazla öğretilmesi ya da verilen fetvaların bile İslam dini ile ilgili olmasıdır. Aynı şekilde ilköğretim ve ortaokullarda okutulan din derslerinin dini öğretmek amaçlı olması da aslında eşitliği bozan durumlardır. Her ne kadar Anayasanın 10. maddesi ile eşitlik ve adalet sağlanmak istenmişse de verilen haklar ya da sağlanan olanaklar eşit olmadığı sürece tam bir eşitlikten söz etmek mümkün değildir.

Devlete bu konuda çok fazla sorumluluk düşmektedir. Bir toplumda huzur ve barışı sağlamak için öncelikle vatandaşlara eşit davranmak gerekir. Din konusunda, her dine eşit imkânlar sağlanmalı, devlet bütün dinler karşısında tarafsız olmalıdır. Devlette hâkim olan ya da çoğunluğun inandığı bir dinin olması gayet doğaldır. Önemli olan hâkim dini diğer dinlerden ayrıcalıklı bir duruma getirmemektir.

¹⁷¹ Bkz.: E.S.: 1986/11, K.S.: 1986/26, K.T.: 4.11.1986.

2113. Din Kurumları İle Devlet Kurumlarının Birbirinden Ayrı Olması

Laik bir devlette devlet kurumları ile din kurumları birbirinden ayrı olmalıdır. Özbudun'un ifadesiyle, "laik bir devlette din kurumları devlet fonksiyonlarını göremeyeceği gibi, devlet kurumları da din fonksiyonlarını ifa edemez. Yani laik devlet, 'gerek dine bağlı devlet', gerek 'devlete bağlı din' sistemlerini reddeden, din ve devlet işlerini alan olarak birbirinden tamamen ayıran bir yönetim sistemidir".¹⁷²

Türkiye'deki laiklik politikası oldukça farklı bir durum sergilemektedir. Laiklik politikası, bir yandan din işleri ile toplum düzeninin kesin olarak birbirinden ayrılması, diğer taraftan da dinsel inançlara baskı yapmadan, dinin kişilerin iç dünyalarından dışarı taşmayan bir inançlar bütünü durumuna getirilmesi şeklindedir. Bu durum gerçekleştirilirken din hizmetlerinin tamamen devlet hizmetlerinden ayrılması yoluna gidilmemiş ve din hizmetleri devlete bağlı olarak genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığına verilmiştir. Bu yöntem laikleştirmeyi kolaylaştırmış ve dinin amacı dışında kötü amaçlarla kullanılmasının önlenmesinde yararlı olmuştur.¹⁷³

1961 Anayasası gibi, 1982 Anayasası da DİB'in genel idare içinde yer aldığını belirtmiştir. Ancak 1982 Anayasası farklı olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevlerinin kanun ile belirtileceği kuralı ile yetinmemiş, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çalışmalarına hakim olacak ilkeleri de belirtmiştir. Bunu açıklayan Anayasanın 136. maddesine göre, "*Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirir*". Böylece Anayasa, hem yasama organına, hem de uygulamaya yön vermektedir.¹⁷⁴

Anayasa Mahkemesinin bu konu ile ilgili verdiği iki karar vardır. Bunlardan ilki, Anayasa Mahkemesi, 18 yaşından küçüklerin, maneviyatı üzerinde muzır tesir yapacağı anlaşılan mevkute ve mevkute tanımına girmeyen diğer basılmış eserlerin muzır olduğu hakkında bir karar vermesi amacıyla, Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanununun 2.

¹⁷² Özbudun, a.g.e., s.56.

¹⁷³ Şeref Gözübüyük, Yönetim Hukuku, 6. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 1998, s, 33.

¹⁷⁴ Gözübüyük a.g.e., s.33-34.

maddesiyle Başbakanlık bünyesinde oluşturulan kuruldaki 11 üyeden birisinin Diyanet İşleri Başkanı tarafından Din İşleri Yüksek Kurulu üyeleri arasından seçilecek bir üye olması ile ilgilidir. Diyanet İşleri Başkanlığı temsilcisinin böyle bir Kurulda “bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında” kalamayacağı ve ayrıca bir din adamının devlet işinde görevli kılınmasının, din işleri ile devlet işlerinin birbirinden ayrı olmasını esas kabul eden laiklik ilkesi ile bağdaşmadığı biçimindeki ileri sürülen delillere karşılık, Mahkeme, bu gerekçelere dayalı iptal istemini reddetmiştir. İptal isteminin gerekçesinde ayrıca, Diyanet görevlisinin devlet içinde görevli kılınması, laikliğin esası olan din işleriyle devlet işlerinin birbirinden ayrılması ilkesine aykırıdır denmektedir. Bu nedenle Anayasanın Cumhuriyetin nitelikleri başlıklı; “Türkiye Cumhuriyeti... laik... bir hukuk Devletidir.” hükmünü taşıyan 2. maddesine aykırıdır ve iptali gerekir.

İptal isteminin gerekçelerinden bir diğeri kurula katılan DİB Din Kurulu üyesi “muzır tesir” konusunda din esaslarına göre fikir beyan edeceği hususudur. Bu temsilci belki de görüşlerini kurula kabul ettirecektir. O zaman toplum yaşamında ve kültürümüzde din kuralları yani şeriat hükümleri geçerli ve belirleyici olacaktır. Bu durumda laiklik tümüyle tahrip edilecektir. Bu fıkra bu açıdan da Anayasanın 2. maddesine yani laik devlet düzenine aykırı bulunmaktadır.

Anayasa Mahkemesi, Anayasanın Diyanet İşleri Başkanlığını düzenleyen 136. maddesi ile, din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin 24. maddesi açısından iptal istemine bakmış ve söz konusu kurula bir din adamının üye olarak katılmasını öngören hükmün Anayasanın 136. maddesine aykırı olmadığı kanaatine ulaşmıştır. Ayrıca 24. maddede ilk ve ortaöğretim kurumlarında okuyan öğrencilere din ve ahlak öğretiminin zorunlu kılındığı ifade edildikten sonra, “Din, ahlak kurallarını içeren sosyal bir olgudur” görüşü belirtilmiştir. Yüksek Mahkeme’ye göre, kurula üye olarak katılan Diyanet İşleri Başkanlığı temsilcisinin kurulun önüne gelen dini ve ahlaki yayımların sağlıklı bir biçimde incelenip değerlendirilmesinde önemli rolü ve katkısı olacaktır. O halde, kurula Diyanet İşleri Başkanlığı temsilcisinin katılması laikliğe aykırı olmadığı gibi Anayasa’nın 2. ve 136. maddelerine de aykırı değildir.¹⁷⁵

¹⁷⁵ Bkz.: E.S.: 1986/12, K.S.: 1987/4, K.T.: 11.2.1987.

Anayasa Mahkemesinin verdiği bu kararda eleştirilen yön şudur. Yüksek Mahkeme tarafından ahlaka dinsel bir nitelik tanınmakta ve muzır neşriyatı saptayacak kurulda Diyanet İşleri Başkanlığı temsilcisinin aynı zamanda ahlaki konularda da uzman olduğu kabul edilmiştir. Oysaki ahlak kuralları kişisel ve sosyal ahlak olarak ikiye ayrılabilmekte ve sosyal ahlak kuralları da toplumun kişilerden istediği davranış modellerini göstermektedir.¹⁷⁶ Tüm ahlaki konularda Diyanet İşleri Başkanlığı temsilcisini uzman kabul etmek doğru değildir.

Dinçkol'un kararla ilgili eleştirdiği yön ise, kurulda sadece İslam dini temsilcisinin yer alıyor olmasıdır. Gerçekten de laik bir devlette, resmi dinin olmaması ve tüm dinlere eşit muamele yapılması ilkesi kabul edilmişse, sadece bir dinin temsilcisinin bu kurulda fikir beyan etmesi, eşitlik açısından olumlu değildir.¹⁷⁷

Anayasa Mahkemesi'nin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içinde yer alması gerektiğini savunduğu bir diğer kararı da şudur:

23.11.1993 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı Özgürlük ve Demokrasi Partisinin kapatılması ile ilgilidir.¹⁷⁸

Karara konu olan davada, Özgürlük ve Demokrasi Partisi Programı'nın kimi bölümlerinin 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 78. maddesinin (a) bendi, 81. maddesinin (a) ve (b) bentleri ve 89. maddesine; Anayasanın başlangıç kısmı ile 2., 3., 14., 24., 42., 68., 69., 136., maddelerine aykırılığı ileri sürülerek Siyasal Partiler Kanunu'nun 101. maddesinin (a) bendi gereğince kapatılmasına karar verilmesi istenmiştir.

SPK'nun dördüncü kısmının siyasi partilerle ilgili yasakları düzenlemekte olup, söz konusu maddelerin laik devlet düzenin korumaya yönelik maddeler olduğu Huzur Partisi'nin Kapatılması davasında belirtilmişti. Özgürlük ve Demokrasi Partisi'nin

¹⁷⁶ Adnan Güriz, Hukuk Başlangıcı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1986, s.13–15.

¹⁷⁷ Dinçkol, a.g.e., s.206.

¹⁷⁸ Bkz.: E.S.: 1993/1 (Parti Kapatma), K.S.: 1993/2, K.T.: 23.11.1993.

Kapatılması davasında ise bizim konumuzu davanın tamamı değil de laiklikle ilgili kısmı ilgilendirdiği için sadece bir bölümünü incelemek daha doğru olacaktır.

Anayasa Mahkemesi, Özgürlük ve Demokrasi Partisi'nin kapatılması istemiyle açılan davada, Parti'nin programında, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içinde yer almasını laiklik ilkesine aykırı göstererek statüsünü değiştirme amacı" güttüğünü belirtmesini, SPK'nun 89. maddesindeki, siyasi partilerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içinde yer almasına ilişkin Anayasanın 136. maddesine aykırı amaç güdemeyecekleri yönündeki kurala aykırı bularak kapatılması yönünde karar vermiştir.

Anayasa Mahkemesi, söz konusu partinin Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili eleştirisine Anayasa'nın 24. maddesi ile cevap vermiştir. Anayasa'nın din ve vicdan hürriyeti başlıklı maddesinde de laiklik ilkesinin anlamı açıklanmıştır.

Anayasa Mahkemesine göre, Diyanet İşleri Başkanlığı dinsel bir örgüt değil, genel idare içinde yer alan yönetsel bir örgüttür. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Anayasa'da yer alması, din hizmetleri denetiminin devletçe yürütülmesi, din işlerinde çalışacak kimselerin yetenekli olarak yetiştirilmesi yoluyla dini istismarın önlenmesi, ahlakın ve dinin toplum için manevi bir disiplin durumuna gelmesi açısından gerekli bir durumdur. Böylece DİB'in, değişik dinlerdeki tüm inanları ve inanmayanlarıyla Türk Ulusu'nun çağdaş uygarlık düzeyine erişmesi ana ereğini gerçekleştirilmesi yanında, çoğunluğun Müslüman olduğu ülkemizde, dini gereksinimlerin karşılanabilmesi için din hizmetleri görececek kişilerin, mabet ve başka maddi gereksinimlerinin sağlanması, onarım ve bakımları gibi konulara da katkısı olacaktır. Ayrıca Anayasa Mahkemesi bu gerekçelere ek olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içinde yer almasından devletin din işlerini yürüttüğü anlamının çıkarılmaması gerektiğini belirtmiştir.¹⁷⁹

Bu kararla birlikte Anayasa Mahkemesi, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bakış açısının da ortaya koymaktadır. Anayasa Mahkemesi DİB'in varlığını laiklik açısından savunmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir anayasal kurum yapılması tarihten ve ülke koşullarından gelen bir zorunluluktur.

¹⁷⁹ Bkz.: E.S.: 1993/1 (Parti Kapatma), K.S.: 1993/2, K.T.: 23.11.1993.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığı doktrinde de karşıt görüşleri üzerine çekmiştir. Bu konuda fikir beyan edenlerin çoğu DİB'in genel idare içinde varlığını laiklik açısından eleştirmektedirler. Bu görüşü savunanlara göre, laikliği benimsemiş olan bir devlet hem dine bağlı bir devlet, hem de devlete bağlı din sistemini reddetmiştir. Böyle bir anlayış içerisinde olan devlette Diyanet İşleri Başkanlığı'nın merkezi idare içinde örgütlenmesi laiklik ile bağdaştırılamaz.¹⁸⁰

Soysal'a göre ise, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığı ilk bakışta devlet işleri ile din işlerinin birbirinden ayrılması ilkesine ters düşer gibi görünse de, bu durum Türkiye'deki laikliği zayıflatıcı değil, tersine ülkemiz koşullarında onu koruyucu bir çözüm olarak değerlendirilmelidir. Gerçekten de İslam dininin devlet ve toplum yaşamı bakımından bütüncü bir din oluşu ve böyle bir ayrımı öngörmemesi, din hizmetlerinin tümüyle devlet denetimi dışında tutulması sakıncalı sonuçlara yol açabilir. Kaldı ki, İslam dininin yapısı ve inançları dini hizmetlerin devredilebileceği devletten ayrı bir cemaat örgütlenmesinin, bağımsız bir dini kuruluşun meydana çıkmasına da pek elverişli sayılmaz.¹⁸¹

Bu konuda Soysal'ın fikirlerine katılmamak mümkün değildir. Laiklik her ülkede ayrı ayrı değerlendirilmeli ve ülkenin koşulları dikkate alınarak yorumlar yapılmalıdır. Kaldı ki, çoğunluğu Müslüman olan bir toplumda dini devletten tamamen soyutlamak daha fazla sorunlara, anlaşmazlıklara yol açmak demektir. Böyle bir durumda Diyanet İşleri Başkanlığı toplumu bütünleyici bir tutum sergileyecek ve din ve vicdan hürriyeti sağlanmış olacaktır.

Ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığının genel idare içinde yer almasını olumsuz olarak niteleyenler de oldukça fazladır. Günday'a göre, laikliğin gereği olan din ile devlet işlerinin ayrılması ilkesine Diyanet İşleri Başkanlığı sebebiyle uyulmamaktadır. Laikliğin gereği olarak bu maddenin yerine getirilmesi oldukça önem taşımaktadır. 1982 Anayasasının 136. maddesine göre DİB teşkilatı Başbakanlığa bağlıdır. Bu maddeden de anlaşıldığı gibi Diyanet İşleri Başkanlığı genel idare içinde yer almaktadır. Türkiye'de din hizmetlerinin yürütülmesi bir kamu hizmeti olarak kabul edilmiş ve bu hizmetin

¹⁸⁰ Gözler, Anayasa Hukukuna Giriş, s.205; Erdoğan, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, s.158-159.

¹⁸¹ Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.166.

yürütülmesi görevi Diyanet İşleri Başkanlığına verilmiştir. Bunun sonucu olarak da, ülkemizde İslam dininin din adamları, maaşlarını merkezi idareden almaktadırlar. Aynı şekilde merkezi idarenin hiyerarşik denetimine de tabidirler. Hiyerarşik amir, astların ilişkin atama, sicil verme, yükselme işlemlerini yapma, disiplin cezası verme ve onların hizmet yerlerini değiştirme yetkisine sahiptir. Hiyerarşik amir, astın işlemlerini yapmasından sonra bu işlemleri denetlemek ve denetim sonucuna göre astın işlemlerini değiştirmek veya iptal etmek yetkisine sahiptir. Buradan da anlaşıldığı gibi, devlet dine bağlı olmasa bile, ülkemizde din tamamıyla merkezi idareye bağlıdır.¹⁸²

Yüksek Mahkeme bu konudaki içtihadını daha sonra değiştirmiştir. Anayasa Mahkemesi, Demokratik Barış Hareketi Partisi hakkındaki davada, partinin programında yer alan Diyanet İşleri Başkanlığının bir devlet kurumu olmaktan çıkarılmasını talep etmeyi kapatma nedeni olarak görmemiştir.¹⁸³ Aslında bu dava sırasında da Siyasi Partiler Kanununun 89. maddesinde söz konusu açık hüküm yer almaktaydı. Burada Anayasa Mahkemesi, Özgürlük ve Demokrasi Partisinin kapatılmasının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin ihlali olarak kabul edilmiş olmasından dolayı, bu davada bu biçimdeki bir görüşü savunan partileri kapatmamanın yollarını aramış ve farklı bir sebep oluşturmuştur.¹⁸⁴

Laik devlet, dine bağlı devleti ve devlete bağlı din sistemini reddeden bir anlayıştır. Ancak ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın merkezi idare içinde var olması sebebiyle bu anlayış tam olarak gerçekleştirilmiş değildir.¹⁸⁵ Bir de DİB'in sadece belli bir dinin savunuculuğunu yapması ve hatta bu din içerisindeki belli mezhebin görüşlerini yayması tepkilere neden olmakta ve laiklik ile bağdaşmadığı anlaşılmaktadır.

Anayasa Mahkemesi ise, Diyanet İşleri Başkanlığı'nı laiklik açısından savunmaktadır. Gereğesi ise şu şekildedir: Laiklik düzeni ve anlayışı her ülkenin ve ilgili dinin yapısal özelliklerine göre farklılık gösterebilir. Batı toplumları ve Hıristiyanlıkta devlet-din ayrılığı

¹⁸² Metin Günday, İdare Hukuku, İmaj Yayınları, Ankara, 1997, s.55-56.

¹⁸³ Bkz.: E.S.: 1996/3 (Parti Kapatma), K.S.: 1997/3, K.T.: 22.5.1997.

¹⁸⁴ Hakyemez, Hukuk ve Siyaset Ekseninde Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve İnsan Hakları Anlayışı, s. 321.

¹⁸⁵ Özbudun, a.g.e., s.56-57; Sabuncu, a.g.e., s.94-95.

mümkün olabilmiş ve kiliselerin bağımsızlığı devlet düzenini sarsmamıştır. Buna karşılık, aynı zamanda bir dünya dini olan ve toplumsal, kamusal yaşamı düzenleyen İslam dininin kötüye kullanılması laiklik ilkesinin ve devletin de yok edilmesi demek olur. Bu nedenle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir anayasal kurum haline gelmesi ülke koşullarından doğan bir zorunluluktur.¹⁸⁶

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın konumu, laikliğin Türkiye'ye özgü konumunu da göstermektedir. Aslında ülkemizde ne din tam olarak devletten ayrılmış ne de devlet dini kesin olarak kendisinden ayırmıştır. Laiklik ülkenin özel durumundan ve koşullarından dolayı farklı bir konum almıştır. Türkiye'de devlet, dinin özerk bir yapıya sahip olmasına izin vermemiş Diyanet İşleri Başkanlığı'nın merkezi idare içinde örgütlenmesiyle dini bir bakıma kendi himayesi altına almıştır. Tabii ki bu tutum da her zaman tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. DİB'in İslam dinini savunması ve bu dinin yayıcısı olduğu da her zaman göze çarpan bir olumsuzluk olarak görülmüştür.

Bizce de, DİB'in varlığı ve merkezi idare içinde yer alması laikliği benimsemiş bir toplum olarak çok da doğru bir tercih değildir. Fakat şunu da unutmamak gerekir. Laikliğin her ülkede tanımı ve uygulaması farklıdır. Türkiye'deki laiklik uygulaması kendisine özgü bir gelişim göstermiştir. Ülkemizde dinin bağımsız ve özerk örgütlenmesine izin verilmemiştir. Din ve devlet ayrımı benimsenmekle beraber din işlerinin yürütülmesi devletin denetimi altında tutulmuş, din işleri ile uğraşan Diyanet İşleri Başkanlığı'na merkezi idare içinde yer verilmiştir.

2114. Din Kurallarının Hukuk Kurallarının Temelini Oluşturmaması

Laik bir sistemde hukuk kuralları din kurallarına uymak zorunda olmamalıdır. Eğer bir devlette hukuk kurallarının din kurallarına uyma zorunluluğu varsa, o devlette laiklikten bahsedilemez. Devlet yönetimi din kurallarından etkilenmemelidir. 1982 Anayasasında hukuk kurallarının din kurallarına uyma zorunluluğunu getiren herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.

¹⁸⁶ Bkz.: E.S.: 1973/53, K.S.: 1971/76, K.T.: 21.10.1971.

Ancak devletin yönetimi din kurallarına bağlı değilse de, din kurallarından etkilenmesini engellemek mümkün değildir. Demokratik bir sistemde, devlet yönetiminin genellikle dolaylı olarak, fakat bazen ise doğrudan doğruya dinlerden etkilenmesi mümkündür. Çünkü din her şeyden önce bir insanlık durumudur ve bu gerçeği reddederek uygar bir toplumsal-siyasal sistem kurulabileceği söylenemez. Din toplumsal gerçekliğin bir parçası olduğu ölçüde onun pozitif hukuka yansımaları kaçınılmaz bir durumdur. Burada laiklik bakımından olması gereken durum, bir kuralın dini bir yükümlülük olması nedeniyle ve kişiler için genel bir sorumluluk şeklinde ortaya konulmamasıdır. Yoksa kişilerin seçeneklerini artıran veya din temeli yaygın bir toplumsal pratiğin gözetilmesi şeklindeki dinden etkilenmeler laikliğe aykırılık oluşturmaz.¹⁸⁷

Ülkemizde de birçok durumda devlet kurallarının dinsel kurallardan etkilendiği göze çarpmaktadır. Bunlardan biri de tatiller içindir. Türkiye’de 17 Mart 1981 tarih ve 2429 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanununun 2. maddesine göre, Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı günleri “resmi daire ve kuruluşlar tatil edilir”. Buradan 2429 sayılı Kanununun 2. maddesinin dini kaynaklı olduğu açıktır. Demek ki laik hukuk sisteminde bazı hukuk kuralları dine dayanmaktadır. Burada biz zorunluluk olmadığı sürece kanun koyucunun din kurallarından etkilenmesi normaldir.

22. Siyasal Parti Özgürlükleri ve Laiklik

Anayasa Mahkemesi, hem 1961 hem de 1982 Anayasası döneminde açılan parti kapatma davalarının büyük bir kısmında siyasal partilerin kapatılması yönünde karar vermiştir. Bu kapatma kararları sayesinde, Yüksek Mahkeme, Türkiye’nin çağdaş demokratik rejimler içinde adeta en fazla siyasi parti kapatan ülke konumuna gelmesine sebep olmuştur. Anayasa, bir yandan siyasal partilerin varlığını siyasal yaşamın vazgeçilmez bir ögesi olarak kabul ederken, bir yandan da siyasal parti özgürlüğünün sınırına da yer vermiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Erdoğan, Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, s.161.

¹⁸⁸ Hakyemez, Hukuk ve Siyaset Ekseninde Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve İnsan Hakları Anlayışı, s. 314–315.

Anayasa Mahkemesi laiklik ilkesi bağlamında siyasal parti özgürlüğünü oldukça “katı” yorumlamaktadır. Nitekim Anayasa Mahkemesinin konuya ilişkin kararlarından hareketle doktrinde, Anayasa Mahkemesinin ve anayasa yargıcının laiklik ilkesinin de içerisinde olduğu “Anayasa ideolojisi”nin yargıcı olduğu yorumları yapılmaktadır.¹⁸⁹

Yüksek Mahkeme ilk olarak Milli Nizam Partisini laiklik ilkesine aykırı vaatleri ve faaliyetleri sebebiyle kapatmıştır. Anayasa Mahkemesi bu kararında, partinin faaliyet raporlarında, tanıtım çalışmalarında ve partinin Birinci Büyük Kongresi’nde okunan “Beyanname”, “ Milli Nizam Ahdı” ve “ Milli Nizam Marşı”nın 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 111. maddesinin 2 sayılı bendi kapsamına girdiğini ve anayasaya aykırı olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁰

Kapatılma kararının bir diğer gerekçesi de, Milli Nizam Partisi’inin din derslerinin mecburi olması isteklerinin 1961 Anayasasının 19. maddesinin 4. fıkrasında yer alan din eğitim ve öğreniminin, kişilerin kendi isteğine ve küçüklerinde kanuni temsilciliklerinin isteğine bağlı olması hükmüne aykırı olduğudur. Ayrıca Anayasa Mahkemesi Cuma gününün tatil yapılması, Halifeliğin getirilmesi gibi talepleri partinin laiklikle bağdaşmayan faaliyetleri kapsamında kabul etmiştir. Söz konusu taleplerin Anayasa’nın Başlangıç bölümü, 2., 19., 57. maddelerine ve Siyasal Parti Kanunu’nun 92., 93. ve 94. maddelerine aykırı olduğunu belirterek bu partinin kapatılmasına karar vermiştir.¹⁹¹

Teokratik devlet yapısını benimsediği görülen bu partinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması, Yüksek Mahkemenin nitelikleri anayasa belirtilen “laik devlet”i koruma kararlılığını göstermektedir.¹⁹²

Anayasa Mahkemesinin laiklikle bağlantılı verdiği bir diğer karar da Huzur Partisi’nin kapatılması kararıdır.¹⁹³ Bu karar Yüksek Mahkemenin laiklik prensibine ilişkin olarak 1982 Anayasası döneminde verdiği ilk karardır.

¹⁸⁹ Çağlar, a.g.m., s.116.

¹⁹⁰ Bkz.: E.S.: 1971/1 (Parti Kapatma), K.S.: 1971/1, K.T.: 20.5.1971.

¹⁹¹ Bkz.: E.S.: 1971/1 (Parti Kapatma), K.S.: 1971/1, K.T.: 20.5.1971.

¹⁹² Dinçkol, a.g.e., s.179.

Huzur Partisi kararında Anayasa Mahkemesi, bu partinin programında yer alan kimi ifadeleri, Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu'nda benimsenmiş olan laiklik ilkesine aykırı olarak bu partiyi kapatmıştır. Parti programında eğitim öğretim kurumları ve üniversitelerin laik olması gerektiği fikrine karşı çıkıyordu. Bunun yerine din eğitim ve öğretiminin üniversitelere de Batıdaki örneklerine uygun olarak uygulanması gerektiği belirtiliyordu.¹⁹⁴

Anayasa Mahkemesi, Türkiye'deki laiklik anlayışının Batıdaki Hıristiyan ülkelerinden farklı bir yapı ve düşünce biçimine sahip olduğunu belirtmiş, ayrıca sosyalist ülkelerin laiklik anlayışı ile benzerlik taşımadığını vurgulamıştır.¹⁹⁵

Dinçkol'a göre, Batıdaki laiklik anlayışının Türkiye'den farklı olmasını sadece dinsel nedenlere bağlamak yeterli değildir. Batı ülkelerinde laikliğin oluşması, toprak reformu, ticaret devrimi sonunda güçlenen burjuvazinin, merkezci ve salt yetkili krallıkların kurulması için kilisenin aşırı egemenliğinin sınırlanmasında rol oynaması ve aydınlanma çağı ile aklın üstünlüğünün ortaya atılması aşamalarından geçmiştir. Tarihi, ekonomik nedenler farklılığı oluşturmaktadır. Dini faktörlerde de şüphesiz farklılıklar vardır. Bunlardan ilki, İslamiyette ruhban sınıfının olmaması, ikincisi ise, İslam dininin doğuşunda ümmet fikrinin olmasıdır. Oysaki batıda laiklik ulus devletin doğuşu ile ortaya çıkmıştır.¹⁹⁶

Huzur Partisinin kapatılması ile ilgili davaya konu olan 12, 17/1 ve 21. maddelerinin neler olduğu ve Anayasa Mahkemesinin bu konudaki değerlendirmeleri “devletin bütün dinler karşısında tarafsız olması” başlığı altında değerlendirilmiştir.¹⁹⁷

Mahkeme ayrıca, parti programında yer alan Türk alfabesinin geliştirilmesine ve dokuz heceli olan bu alfabeyle dokuzuncu sesli harfi koymak biçimindeki talebi de Anayasa'nın

¹⁹³ Bkz.: E.S.: 1983/2 (Parti Kapatma), K.S.: 1983/2, K.T.: 25.10.1983.

¹⁹⁴ Bkz.: E.S.: 1983/2 (Parti Kapatma), K.S.: 1983/2, K.T.: 25.10.1983.

¹⁹⁵ Bkz.: E.S.: 1983/2 (Parti Kapatma), K.S.: 1983/2, K.T.: 25.10.1983.

¹⁹⁶ Dinçkol, a.g.e., s.195.

¹⁹⁷ Konu ile ilgili olarak bkz. Syf. 59.

174. ve Siyasi Partiler Kanunu'nun 84. maddelerinde belirtilen devrim kanunlarından 1928 tarihli Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbiki Hakkında Kanuna Aykırı bularak, kapatma nedeni olarak kabul etmiştir.¹⁹⁸

Bu karardan da anlaşıldığı gibi, Yüksek Mahkeme akli ve bilimin ışığında ilerlemeyi her zaman üstün tutmuş, çağdaşlaşmayı hedefleyen bir bilimden yana olmuştur. Hukukun ve eğitimin laik olması fikri önemle vurgulanmıştır.

Anayasa Mahkemesinin laiklikle ilgili olarak verdiği bir diğer siyasi parti kapatma davası da Özgürlük ve Demokrasi Partisinin kapatılma kararıdır. Anayasa Mahkemesi, partinin programında yer alan “devlet din işlerine karışmayacak, din cemaatlere bırakılacaktır” biçimindeki ifadeyle bu partiyi kapatmıştır. Siyasi Partiler Kanununun 89. maddesindeki, Diyanet İşleri Başkanlığının genel idare içinde yer almasına ilişkin Anayasanın 136. maddesine aykırı amaç gütmeye, siyasal partiler için kapatma nedeni olarak kabul edilmiştir. Mahkemeye göre, Diyanet İşleri Başkanlığının görevlerini ortadan kaldırmak ve bu yolla kurumun hukuksal varlığına son vermek, özellikle siyasal partiler yönünden 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanununun 89. maddesine aykırı olduğundan Özgürlük ve Demokrasi Partisinin kapatılması gerekmektedir.¹⁹⁹

Laikliğin evrensel standartlarından biri olan din kurumları ile devleti kurumlarının birbirinden ayrı olması ilkesi ülkemizde farklılık göstererek, Diyanet İşleri Başkanlığını genel idare içinde yer almıştır. Bu kural her zaman tartışmalara sebep olarak eleştiri noktası haline gelmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığının genel idare içinde yer almasının sakıncalı bir durum olduğunu eleştirenlerin gerekçelerinden biri de şudur: DİB'in görevleri arasında toplumu aydınlatma görevi çerçevesinde, dinle ilgili soruların yanıtlanması, vaazların hazırlanması, dinsel konferans ve panellerin düzenlenmesi yer almaktadır. Ayrıca DİB dinsel ve ahlaki konularda basılı, sesli, görüntülü medyada yayınlamak üzere dinsel programlar hazırlamaya ve kurslar açmaya yetkili bir kurumdur. Vatandaşlar arasında kitle iletişim araçları ve eğitim yoluyla etki etme olanağına sahip olan bir kurumun milli bütünleşmeyi

¹⁹⁸ Bkz.: E.S.: 1983/2 (Parti Kapatma), K.S.: 1983/2, K.T.: 25.10.1983.

¹⁹⁹ Bkz.: E.S.: 1993/1 (Parti Kapatma), K.S.: 1993/2, K.T.: 23.11.1993.

amaç edinmesi, önemli sorunları da beraberinde getirmektedir. Milletçe dayanışma ve bütünleşmenin sağlanması amacı, çoğulculuğu hiçe sayar ve tek tipleşmeye yönelik faaliyetlere izin verir. Bunun bir de din eksenli bir kurum eliyle yürütülmesi demokratik ve laik nitelikleriyle çelişen bir yapı ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.²⁰⁰

Dinçkol'a göre ise, laikliğin hukuksal tanımı olan din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması açısından Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içinde yer alması laiklikle çelişme olarak görüle bile, hukuk kuramları açısından düşünüldüğünde bu durum aynen zorunlu din kültürü ve ahlak dersleri gibi, 1982 Anayasası'nın öngördüğü laikliğin bir gereği olarak kabul edilmelidir. Bu durum Türkiye'deki laiklik anlayışının bir sonucudur ve din işlerinin özel örgütlere bırakılması, Anayasa'nın öngördüğü laikliğin amaçlarıyla çelişeceğinden böyle bir yola gidilmiştir.²⁰¹

Diyanet İşleri Başkanlığının genel idare içinde yer alması laikliğin evrensel ilkeleriyle bağdaşmayıp, ülkemiz koşullarında kabul edilebilir bir durumdur. Çoğunluğu Müslüman olan ülkemizde din işlerinin yürütülmesi özel kuruluşlara verildiğinde dinin istismar edilmesi ve kötüye kullanılması ile karşı karşıya gelinebilir. Fakat siyasal partiler bu konu hakkında yorum yapıp değişik görüşler ortaya koyabilirler. Bu onların en demokratik hakkıdır ve kapatılma sebebi olmamalıdır. Çünkü laiklik en başta hoşgörülü olmayı ve farklılıkları kabul etmeyi gerektirir.

Anayasa Mahkemesi bu konudaki içtihadını daha sonra değiştirmiştir. Yüksek Mahkeme, Demokratik Barış Hareketi Partisi hakkındaki davada, partinin programında yer alan Diyanet İşleri Başkanlığının bir devlet kurumu olmaktan çıkarılmasını talep etmeyi kapatma nedeni olarak görmemiştir.²⁰² Aslında bu dava sırasında da Siyasi Partiler Kanununun 89. maddesinde söz konusu açık hüküm yer almaktaydı. Burada Anayasa Mahkemesi, Özgürlük ve Demokrasi Partisinin kapatılmasının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin ihlali olarak kabul edilmiş

²⁰⁰ Berke Özenç, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnanç Özgürlüğü, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s.133.

²⁰¹ Dinçkol, a.g.e., s.163-169.

²⁰² Bkz.: E.S.: 1996/3 (Parti Kapatma), K.S.: 1997/3, K.T.: 22.5.1997.

olmasından dolayı, bu davada bu biçimdeki bir görüşü savunan partileri kapatmamanın yollarını aramış ve farklı bir sebep oluşturmuştur.²⁰³

Anayasa Mahkemesinin laiklik ilkesine aykırı olduğu düşüncesiyle kapatma kararı verdiği bir diğer parti Refah Partisi'dir. Anayasa Mahkemesi Refah Partisini, Partinin Genel Başkanı ve bazı Genel Başkan Yardımcıları ve milletvekillerinin laiklik karşıtı beyan ve davranışlarıyla, demokratik hak ve özgürlükleri ve demokrasiyi ortadan kaldıracak biçimde kullandıkları gerekçesiyle kapatmıştır.²⁰⁴

Anayasa Mahkemesi, Refah Partisi ile ilgili kararında , "Türkiye'deki laiklik ilkesinin uygulaması, kimi Batılı ülkelerdeki, laiklik uygulamalarından farklıdır... Türkiye için özellik taşıyan laiklik, Anayasa ile benimsenen ve korunan bir ilkedir... Devletin dinlerden birini tercih fikri, aynı dinlere bağlı yurttaşların yasa önünde eşitliğine de aykırıdır... Çağdaşlığın göstergesi olan bu ilke, Türkiye Cumhuriyet'inde "ümme'ten, "ulus"a geçmenin de itici gücü olmuştur... Laik devlette, kutsal din duyguları politikaya, dünya işlerine, hukuksal düzenlemelere kesinlikle karıştırılmaz diyerek partinin kapatılma nedenlerini sıralamıştır.²⁰⁵

Ayrıca, Parti Başkanı Erbakan'ın yasama dokunulmazlığı kapsamında olduğunu ileri sürdüğü konuşmasını çok hukukluluğu, başka bir deyişle, dine dayalı hukuk sisteminin getirilmesini amaçlar nitelikte bulmuş ayrıca kimi partililerin parti tarafından da benimsendiği anlaşılan konuşmalarını ve Erbakan'ın devrim yasalarına aykırı giysiler içindeki kişileri Başbakanlık konutuna davet ederek bunların devlet katında kabul gören kişiler olduğu görüntüsünü vermesini Anayasa Mahkemesi laiklik ilkesine aykırı görmüştür. Partinin Genel Başkanının yaptığı bir konuşmayla hukuk birliği yerine çok hukukluluğu, diğer bir ifadeyle dine dayalı hukuk sisteminin getirilmesini amaçlaması, Anayasa ve yasa kuralları ile Anayasa Mahkemesi kararları göz ardı edilerek resmi daire ve üniversitelerde türban ve başörtüsü kullanımını teşvik eden konuşmaların yapılması,

²⁰³ Hakyemez, Hukuk ve Siyaset Ekseninde Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve İnsan Hakları Anlayışı, s. 321.

²⁰⁴ Bkz.: E.S.: 1997/1 (Parti Kapatma), K.S.: 1998/1, K.T.: 16.1.1998.

²⁰⁵ Bkz.: E.S.: 1997/1 (Parti Kapatma), K.S.: 1998/1, K.T.: 16.1.1998.

laik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemler olarak partinin kapatılmasına gerekçe gösterilmiştir.²⁰⁶

Anayasa Mahkemesi Refah Partisi'nin kapatılma davasında da laikliği katı bir biçimde savunarak kutsal din duygularının devlet işlerine karışmaması ilkesini bir kez daha vurgulamıştır. Laik bir devlette din işleri ile devlet işleri birbirinden ayrılmalı ve dini düşünceler yönetimde etkili olmamalıdır. Fakat özellikle türban konusunda mahkemenin düşüncesi en başta bireysel hak ve özgürlüklere ters düştüğünden bu konudaki yorumlar tekrar değerlendirilmelidir.

Anayasa Mahkemesinin verdiği bir diğer karar da Fazilet Partisi ile ilgilidir. Anayasa Mahkemesi kararında, 1999 tarihinde yapılan seçimlerden sonra, TBMM'deki yemin töreninde başörtülü olarak yemin etmeye çalışan bir milletvekilinin ve onu destekleyen diğer bir milletvekilinin tutumları, partili bir milletvekilinin türban yasağına karşı gelen bu nedenle de üniversitelerden çıkarılan öğrenciler basın toplantısı yaptırması, türban ve başörtüsü yasağını, zulüm ve zorbalık olarak göstererek halkı kin ve düşmanlığa tahrik etmesi, üniversitelerde türban takılmasını serbest bırakılmasını destekleyen eylemleri laiklik ilkesine aykırı olarak kabul etmiş ve kapatma kararı vermiştir.²⁰⁷

Anayasa Mahkemesi laiklikle ilgili kararlarında gözlenen eğilimlerden biri de, yükseköğretim yerlerinde türban takılmasının laiklik karşıtı bir eylem olduğu, türbanın bir simge olarak benimsendiği ve bu nedenle yasaklanması gerektiğidir.²⁰⁸

Anayasa Mahkemesinin, türban ve başörtüsü ile ilgili verdiği birçok karar tartışma konusu olmuş ve farklı fikirlerin ortaya çıkmasına, tartışmaların her zaman canlı tutulmasına yol açmıştır. Tanör'ün başörtüsü ile ilgili Anayasa Mahkemesini eleştirdiği yön şudur: Mahkeme dinsel inançlara ya da dinselliğe yollama yapmadan sağlanacak bir giyim serbestliğini, Anayasa ve hatta Anayasa üstü değerlere aykırı saymaktadır. Bu görüş, türban yasağının doğrudan doğruya Anayasadan çıktığını, yasamanın bile bunu kaldıramayacağını savunmak demektir. Oysa yasaklar ve özgürlük kayıtlamalarıyla dolu

²⁰⁶ Bkz.: E.S.: 1997/1 (Parti Kapatma), K.S.: 1998/1, K.T.: 16.1.1998.

²⁰⁷ Bkz.: E.S.: 1999/2 (Parti Kapatma), K.S.: 2001/2, K.T.: 22.6.2001.

²⁰⁸ Aliefendioğlu, a.g.m., s.127.

1982 Anayasasından bile böyle bir somut yasak üretilemez. Kanun koyucunun belli konularda ve alanlarda bu konuyu düzenlemek ve yasaklar koymak olanağına anayasal açıdan sahip olduğu gibi, dinselliğe yollama yapmadan bunları kaldırma hak ve yetkisine sahiptir. Kanun koyucunun ve yürütmenin ve laik eğitim ve ilkeleriyle türban takma arasındaki ilişkileri zamana ve mekana göre düzenleme yetkisi yoksa, ülkedeki siyasal karar organlarının varlığı da tartışmalı hale gelir.²⁰⁹

Tüm bu kararlar aslında bize Yüksek Mahkeme'nin laiklik konusundaki tutumunu da göstermektedir. Anayasa Mahkemesi, laiklik ilkesini, Cumhuriyetin bir niteliği olması yanında, Anayasal çatın korunması yönünde temel dayanaklardan biri kabul etmiştir. Mahkemede bu anlayış, siyasal partilerin, çok partili döneme geçişle beraber dini kendi amaçları doğrultusunda kullanma eğilimlerine karşın, Cumhuriyetin kuruluşunda benimsenen ve itinayla koruması istenen dinin devleti işlerine karışmaması, dinin siyasi amaçlı sömürüsüne karşı çıkılması ve dinin kamusal alanda devlet denetimine tabi tutulması yönündeki görüşlerle örtüşmektedir.

Son olarak 2008 yılında iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi için kapatma davası açılmıştır. Kapatma davasında, AK Partinin laiklik karşıtı fillerin odağı haline geldiği, kapatılan Refah ve Fazilet Partileri ile bağıını koparmadığı ve nihai hedefinin şeriat düzeni olduğu iddianamede belirtildi. Ayrıca iddianamede, türbanın serbest bırakılmasına ilişkin anayasa değişikliği ile anayasanın laiklik ilkesinin ortadan kaldırılmak istendiği savunuldu. Anayasa Mahkemesi bu iddianame karşısında, davalı partinin üniversitelerde uygulanan başörtüsü yasağı, Kuran Kurslarına yönelik yaş kısıtlaması, İmam hatip Liselerine uygulanan katsayı sınırlamasının kaldırılmasına yönelik taleplerini, Anayasanın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında belirtilen demokratik ve laik cumhuriyet ilkesine aykırı eylemler olarak görerek, bu partiyi devlet yardımından yoksun bırakma ile cezalandırmıştır.²¹⁰

AK Partiye açılan kapatma davası tartışmaları ve farklı fikirleri de beraberinde getirmiştir. En çok da davanın siyasi hayat üzerindeki etkileri tartışılmıştır.. Türkiye'de bu kadar sık parti kapatılması ve partilerin kolaylıkla kapatma davalarına konu olması

²⁰⁹ Tanör, a.g.e., s.57.

²¹⁰ Bkz.: E.S.: 2008/1 (Parti Kapatma), K.S.: 2008/2, K.T.: 30.07.2008.

demokrasi ile bağdaşan bir durum değildir. Kapatılan her parti, hem demokrasinin kökleşmesini, hem de siyasi geleneklerin yerleşmesini ve siyasi kadroların yetiştirilmesini sekteye uğrattırıyor. Ayrıca, daha 7 ay önce yapılmış seçimlerde yüzde 47 oy alarak iktidar olmuş bir partiyi siyasal hayattan silmeye yönelik bir talep demokratik yaşamın ne kadar kırılğan olduğunu da gösteriyor. Dolayısıyla bu davanın Türkiye'nin dışarı ile olan gerek ekonomik ve gerek siyasi ilişkilerine olumsuz etkilerde bulunması kaçınılmazdır. Bu sürecin sonunda, AK Parti sözcüleri, halkın kendilerine verdiği temsil yetkisine sonuna kadar sahip çıkacaklarını ve iktidar partisi olarak icraatlarına devam edeceklerini söylediler. Bu bir bakıma mağdur edilmiş ama bu mağduriyetinden taviz vermeyen AK Parti'ye artı puan kazandırdı.²¹¹

Hakyemez' e göre, Anayasa Mahkemesinin bu kararında iki önemli sorun göze çarpmaktadır. İlk olarak, açılan kapatma davasında, üniversitelerde uygulanan başörtüsü yasağı, Kuran Kurslarına yönelik yaş kısıtlaması ve İmam Hatip Liselerine uygulanan katsayı sınırlamasının kaldırılması hususunda birçok partiliye isnad edilen delillerden birçoğu yaptırım uygulamada esas alınmazken, bunlar içerisinden sadece birkaç partiliye ait olanların delil olarak kabul edilmesinin açıklamasına gerekçede yer verilmemektedir. İkinci olarak ise, Anayasa Mahkemesinin davalı partiye, kapatma yerine, devlet yardımından yoksun bırakma cezası vermesindeki gerekçededir. Çünkü gerekçenin bir bölümünde, Anayasa Mahkemesinin davalı partiye yönelik olarak uygulamalarına bakıldığında partiye yaptırım uygulanmaması gerektiği aklı gelmektedir. Bu kararın yaptırımını da aslında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ölçütleri ve siyasal parti kapatma konusundaki Venedik kriterlerine aykırılık oluşturmaktadır. Anayasa Mahkemesi kendine özgü demokrasi uygulamasını bu biçimdeki kararıyla sürdürmektedir.²¹²

Siyasal yaşamın bir parçası olan partilerin kapatılması ülkemizde sık sık yaşanan bir durumdur. Ancak, siyasal partilerin ortaya koyduğu farklı fikirler kapatılma nedeni olmamalıdır. Mahkeme bu konuda daha temkinli davranıp, laikliği sadece kendi tanımı ile yorumlamayıp, evrensel değerlere ve toplumun yapısına da önem vermelidir. Millet iradesi

²¹¹ Vahap Çoşkun, "Ak Partiye Kapatma Davası", **Yeni Şafak Gazetesi**, (16.3.2008)

²¹² Hakyemez, Hukuk ve Siyaset Ekseninde Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve İnsan Hakları Anlayışı, s. 323–324.

ile iş başına gelen ya da gelmeyen bir partinin kapatılması demokrasiye de bir bakıma sekte vurmaktır. Demokratik yaşamın vazgeçilmez öğelerinden bir olan partilerin kapatılma sebepleri kolay olmamalı, ulus iradesi göz önünde tutularak, farklı fikirlerin bir arada bulunması doğal karşılanmalıdır.

SONUÇ

Çalışmamızda, laiklik kavramının kapsamı ve felsefi boyutu ele alınarak, laikliğin Türk ve dünya anayasalarında neyi ifade ettiği açıklanmıştır. Bir yönetim ilkesi ya da devletin niteliklerinden biri olarak kabul edilen laiklik, günümüz toplumlarında ve bu toplumların anayasalarında önemli bir yer teşkil etmektedir. Özünde din alanı ile dünya işleri alanının birbirinden ayrılmaları, birbirine karışmamaları anlamına gelen laiklik, aynı zamanda kişilerin dinsel inanç ya da inançsızlıklarını da koruma altına alır. Değişik anlamlarda kullanılan laiklik kelimesi, ruhban sınıfına ait olmayan kişi, dini olmayan şey, dini olmayan düşünce, dini olmayan kurum vb... durumlar için kullanılmaktadır. Laikliğin bir başka tanımı ise, akli düşünce ile dini olmayan düşüncenin birbirinden ayrılmasıdır. Felsefi anlamda laiklik ise, rasyonalizmi yani akılcılığı ifade eder. İnsanın kendi akli ile toplumun ve doğanın kurallarını kavraması, bu akıl ve güçle doğa ve topluma egemen olması akılcılığın temel boyutunu oluşturur. Kişi kendi aklıyla evrensel adalet ilkesini anlar, evrensel gerçeklere ancak bu yolla ulaşabilir.

Laikliğin ortaya çıkışına baktığımızda ise karşımıza şu tespitler çıkmıştır. Laiklik, Batı dünyasında Katolik Kilisesi'nin merkezi ve baskıcı yapısına duyulan tepkiden doğmuştur. Batı dünyasında gelişen laiklik, dinsel dogmaların bilim, sanat, felsefe ve siyaset üzerindeki baskılarından kurtularak özgür düşüncenin yerleşmesine zemin hazırlamıştır. 1789 Fransız Devrimi ile laiklik alanında ilk adımlar atılmış, akılcılık akımı oluşturulmuştur. Batı'da laiklik sürecine geçiş sanıldığı kadar kolay olmamış, değişimlerin benimsenmesi zaman almıştır. Batı toplumlarında laikliğin özü, devletin belli bir dini temsil etmekten çıkarılması, din ve devlet ayrılığının sağlanması ve devletin her türlü inançlar karşısında tarafsız davranmasıdır. Ancak toplumların laikliği kabul ediş ve bunu anayasalarında uygulayışı birbirinden farklılık göstermektedir. Bazı ülkelerde, laiklik anayasalarda yer almaktadır ve devlet belli bir din ya da mezhebi korumadığı gibi din, devlet işlerinin ayrı olmasına da yer vermektedir. Bu devletlere örnek olarak, Fransa'yı verebiliriz. İkinci grup devletlerde ise, laiklik anayasada yer almasa da din ve devlet işlerinde karşılıklı karışmazlık ve ayrılık ilkesi hâkimdir. Almanya, bu devlet yapısını

benimsemiştir. Diğer bir grup devlette ise, devletlerin belli bir dine ya da mezhebe geleneksel bağlılıkları sürmektedir. Ancak bu devletlerde başka din ve mezhepler de koruma altındadır. İngiltere bu gruba girmektedir. İngiltere bir dini resmen tanımış olmasına rağmen laikliğin çağdaş bir şekilde uygulandığı ülkedir.

İslamiyet ve laiklik ilişkisine baktığımızda ise karşımıza şu sonuç çıkmıştır: Laikliğin İslam ülkelerinde var olup olmadığı konusunda doktrinde hala bir uzlaşmaya varılmış değildir. Laikliğin olmadığını savunanlar, İslamiyet ile laikliğin birbiriyle bağdaşamayacağını, din ve devlet işlerini birbirinden ayırmanın imkânsız olduğunu ifade etmektedirler. Çünkü İslamiyet'te din ile devlet birbirine girmiş, adeta bütünleşmiştir. İslam hukukunun laik kaynaklara aykırı düşeceği ve din kurallarının kamusal, siyasal ve medeni alanda geçerli olduğu savunulmaktadır. İslamiyet'te laikliğin var olduğunu savunanlar ise, bireysel hümanizm anlayışının etkili olduğunu, farklı dinlere inananlara büyük bir hoşgörü gösterildiğini söylemektedirler. Kanımızca da İslamiyet'te laikliğin unsurları tam olarak gerçekleştirilemiyor olsa da, özünde vicdan özgürlüğüne büyük önem verilmektedir. Kuran ayetlerine bakıldığında da, baskı ve zorlamanın olmadığı, insanların farklı dinler içinde bulunmalarının Allah'ın takdiri olduğu görülmektedir.

Çalışmamızın özünü ise laiklik, din ve vicdan özgürlüğü ilişkisi oluşturmaktadır. 1937 yılında ilk kez anayasal ilke olarak kabul edilen laiklik, uygulamada bir takım zorlukları da beraberinde getirmiştir. Bu zorlukların en başında da çoğunluğu Müslüman olan bir devlette din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gelmektedir. Ayrıca tarihsel olarak baktığımızda da halifeliği, saltanatı ve bu yönetim biçimini benimseyen bir toplumun laikliği benimsemesinin kolay olmadığı açıktır. Türkiye'de laiklik, devlet dışında özerk bir din örgütlenmesine izin vermemiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın merkezi idare içinde yer alması da, devletin dini denetim altında tutmasının bir göstergesi olmuştur. Kanımızca, evrensel laiklik ilkeleri dikkate alındığında, laik bir devlette din ile devlet kurumları birbirinden ayrı olmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığının varlığı, ilk bakışta din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ilkesine ters düşer gibi görünse de, bu durum ülkemiz koşullarında laikliği koruyucu bir durum olarak değerlendirilmelidir.

1982 Anayasası'nda laiklik, Cumhuriyetin temel nitelikleri arasında sayılmış ve değiştirilemez ilkelerin içinde yer almıştır. Laikliği ilgilendiren en temel madde ise

Anayasanın 24. maddesi olup, din ve vicdan hürriyeti bu maddede açıkça ifade edilmiştir. Bu maddeyle Türkiye'nin laikliğe bakış açısı da ortaya konulmuştur. Ülkemizde vicdan özgürlüğüne mutlaklık tanınırken, kurulu düzeni korumak amacıyla ibadet özgürlüğüne sınırlandırmalar getirilmiştir. 24. maddenin 4. fıkrası ise, en çok tartışılan konulardan birisi olmuş; zorunlu din eğitimi verilmesi, çelişkileri de beraberinde getirmiştir. Anayasanın çizdiği laiklik çizgisi ve çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma çabası doğrultusunda, bu çelişkiler tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Anayasa Mahkemesinin, laiklik konusunda verdiği kararlar her ne kadar bağlayıcı olsa bile, bu kararların tutarlı olduğunu göstermez. Yüksek Mahkeme verdiği kararlarda, laiklik ilkesinin Türkiye'deki uygulamasının batıda uygulanan biçimle aynı olmadığı kanısını benimsemiştir. Bu da dinsel ve toplumsal nedenlerle ilişkilendirilmiştir. Anayasa Mahkemesinin verdiği kararlarda en çok tartışılan konu ise kuşkusuz türban meselesidir. Türbanın siyasi bir simge olduğuna hükmeden Yüksek Mahkeme kamusal alanlarda türban takılmasının laiklik ile bağdaşmadığını savunmaktadır. Verdiği kararlarla da türbanın kamusal alanlarda takılmasını yasaklamıştır. Bu yasaklama da haklı olarak bazı çevreler tarafından, kişisel hak ve özgürlüklere, din ve vicdan özgürlüğüne müdahale olarak algılanmaktadır.

Laikliğin evrensel ilkeleri dikkate alındığında, Türkiye'nin laik olup olmadığı ya da hangi konularda laikliği tam anlamıyla sağladığı da ortaya çıkmaktadır. Devletin belli bir dini temsil etmemesi ya da devletin resmi dininin olmaması yönünde laiklik uygulaması ülkemizde tam manasıyla gerçekleşmiş gibi gözükse de halen nüfus cüzdanlarında "dini" ibaresinin yer alması çelişkili bir durumdur. Çünkü devlet hem belli bir dini kabul etmemekte hem de günlük hayatta en çok kullanılan nüfus cüzdanlarında kimin hangi dinden olduğu açık bir şekilde ortaya çıkarılmaktadır. Uygulamadaki farklılıklardan bir diğeri de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çoğunlukla İslam dininin savunuculuğunu yapması bu ilkenin ülkemizde çok da uygulanabilir olmadığını göstermektedir. Ayrıca türban sorununa bir açıklık getirilmeden din ve vicdan hürriyeti tam olarak sağlanamayacak ve laiklikle ilgili bir problemde bu sorun hep karşımıza çıkacaktır. Ülkemizde laikliğe aykırı olarak görülen bir diğer konu da zorunlu din dersleridir. Din derslerinin, din kültürü ve ahlak eğitiminden ziyade, belli bir dinin öğretilmesi şeklinde yapılması, evrensel laiklik

standartlarına uymamaktadır. Dini inanç özgürlüğü, kanun önünde eşitlik ilkesi dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

Çalışmada, Türkiye'nin kendine has bir laiklik anlayışı olduğu kanaatine varılarak, bu anlayışta, devleti dinden soyutlamamın ve dini devletin dışında özerk bir kurum olarak düşünmenin mümkün olmadığı sonucuna varılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığının genel idare içinde yer alması, din derslerinin zorunlu halde olması gibi uygulamalar, Türkiye'nin laiklik anlayışını da bir bakıma ortaya koymaktadır. Anayasa Mahkemesi kararlarının kendi içinde tutarlılığı olsa dahi, türban ve siyasi parti kapatma davalarında evrensel standartlara ulaşarak ve insan haklarını dikkate alarak tekrar değerlendirme yapması gerektiği açıktır. Türkiye'de laiklik bağlamında yapılan her çalışmada, atılan her adımda aslında laiklikten uzaklaşmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığı, nüfuz cüzdanında din hanesinin yazılıyor olması, başörtüsü sorunu, zorunlu din dersleri gibi konular aslında evrensel laiklik ilkelerince laikliğin ülkemizde var olmadığını göstermektedir.

Siyasi parti kapatma davaları bu kadar kolay açılmamalı, demokratik yaşamın vazgeçilmez unsuru olan partiler bu kadar kolay kapatılmamalıdır. Farklı düşünceler ve farklı fikirler laiklik karşıtı bir hareket olarak algılanmamalıdır. Ayrıca, türban meselesinde de, kız öğrencilerin eğitim haklarıyla ve kadınlara ayrımcılık yapıldığı düşünülerek daha dikkatli olarak değerlendirme yapılmalıdır. Laiklik, devletin yansız bir tutum içinde olmasıyla gerçekleşecek, din ve vicdan hürriyeti de sağlanmış olacaktır. Ancak bu şekilde laik bir toplum olma yoluna gidilebilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Kitaplar

- ALTUĞ, Yılmaz : Türk İnkılâp Tarihi (1919–1938), Çağlayan Kitapevi, İstanbul, 1997.
- ANAYURT, Ömer : Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları, 17. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2005.
- ARAL, Vecdi : Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1983.
- ATAAY, Aytekin : Medeni Hukukun Genel Teorisi; Temel Bilgiler, Genel Kavramlar, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1980.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal : Nutuk, Kare Yayınları, İstanbul, 2006.
- BARUT, Mustafa : Türk Devrimi ve Atatürk İlkeleri, Der Yayınları, İstanbul, 2004.
- BAŞGİL, Ali Fuad : Din ve Laiklik, 9. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2007.
- BERKES, Niyazi : Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
- _____ : Teokrasi ve Laiklik, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984.

- BOZKURT, Enver : Uluslararası İnsan Hakları Hukuku, 2. Baskı, Asil Yayın, Ankara, 2006.
- CAN, Halil
GÜNER, Semih : Hukukun Temel Kavramları, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001.
- CANGIZBAY, Kadir : Çok Hukukluluk, Laiklik ve Laikrasi, Liberte Yayınları, Ankara, 2002.
- CEVİZOĞLU, Hüseyin : Neden Laiklik, Çığır Stratejik Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.
- ÇAPA, Mesut
ÇİÇEK, Rahmi : Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Milli Mücadele, Serander Yayınları, Trabzon, 2001.
- DAVER, Bülent : Siyaset Bilimine Giriş, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.
- ERDOĞAN, Mustafa : Anayasal Demokrasi, 6. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.
- _____ : Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, 4. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2003.
- GOETZ, Philip W. : Ana Britannica, **Laiklik**, Cilt 14, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1986.
- GOLOĞLU, Mahmut : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1 1924–1930 Devrimler ve Tepkileri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

- GÖZLER, Kemal : Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000.
- _____ : Anayasa Hukukuna Giriş, 6. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 2005.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref : Yönetim Hukuku, 6. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999.
- GÜNDAY, Metin : İdare Hukuku, İmaj Yayınları, Ankara, 1997.
- GÜRBÜZ, Yaşar : Anayasalar, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1981.
- GÜRİZ, Adnan : Hukuk Başlangıcı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1986.
- HAFIZOĞULLARI, Zeki : Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Fikri Temelleri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- HAKYEMEZ, Yusuf Şevki : Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı Doğuşu, Gelişimi, Kavramsal Çerçevesi ve Dönüşümü, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004.
- _____ : Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2000.
- _____ : Hukuk ve Siyaset Ekseninde Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve İnsan Hakları Anlayışı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2009.
- KAPANİ, Münci : Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.
- KIŞLALI, Ahmet Taner : Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

- KİLİ, Suna
 GÖZÜBÜYÜK, Şeref : Senedi İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985.
- KOCABAŞ, Süleyman : Türkiye Cumhuriyeti Devleti Tarihi 2, “Atatürk ve İnkılâplar Dönemi 1923–1938”, Vatan Yayınları, İstanbul 2006.
- KUZU, Burhan : 1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1990.
- MUMCU, Ahmet
 KÜZECİ, Elif : İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri (Kavramlar, Evrensel ve Ulusal Gelişimleri, Bugünkü Durumları), Baştan Aşağı Yenilenmiş 3. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 2003.
- ODYAKMAZ, Zehra
 KAYMAK, Ümit
 ERCAN, İsmail : Anayasa Hukuku İdare Hukuku, 7. Baskı, İkinci Sayfa Yayınları, İstanbul, 2006.
- OZANKAYA, Özer : Atatürk ve Laiklik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.
- ÖKTEM, Niyazi : Laiklik / Din ve Alevilik Yazıları, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1995.
- _____ : Özgürlük Sorunu ve Laiklik, Der Yayınları, İstanbul, 1977.

- ÖNBİLGİN, Gürbüz
OYTAN, Muammer : Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının İlke ve Kuralları ile Anayasa Mahkemesi Kararları Dizini, Doğan Basımevi, Ankara, 1977.
- ÖZBUDUN, Ergun : Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002.
- ÖZEK, Çetin : Türkiye’de Laiklik (Gelişim Ve Koruyucu Ceza Hükümleri), Baha Matbaası, İstanbul, 1962.
- ÖZENÇ, Berke : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnanç Özgürlüğü, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- SABUNCU, Yavuz : Anayasaya Giriş Ek 1982 Anayasası, 7. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001.
- SELÇUK, Sami : Laiklik (Sivil Toplum-Homo Democraticus), Uygurlık Yayınları, İstanbul, 1994.
- SOSYAL, Mümtaz : Anayasaya Giriş, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.
- _____ : 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1986.
- TANÖR, Bülent : Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu, Genişletilmiş ve Yenilenmiş 3. Baskı, BDS Yayınları, İstanbul, 1994.
- TANÖR, Bülent
BORATAV, Korkut
AKŞİN, Sina : Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980–1995, 2. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997.

- TANÖR, Bülent
 YÜZBAŞIOĞLU, Necmi : 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- TAŞKESEN, Mustafa : İnsan Hakları, Matus Basımevi, Ankara, 2006.
- TİKVEŞ, Özkan : Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Şerhi ve Uygulaması, Sulhi Garan Matbaa, İstanbul, 1969.
- TİKVEŞ, Özkan : Teorik ve Pratik Anayasa Hukuku, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İzmir, 1982.
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er : Türk Modernleşmesi, Lotus Yayınevi, Ankara, 2003.
- ÜNAL, Şeref : Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997.
- VURAL DİNÇKOL, Bihterin : 1982 Anayasası Çerçevesinde ve Anayasa Mahkemesi Kararlarında Laiklik, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1992.
- DERYAL, Yahya : Hukukun Temel Kavramları (Hukuka Giriş), Güncellenmiş ve Geliştirilmiş 4. Baskı, Trabzon, 2004.
- YAYLA, Yıldızhan : Anayasa Hukuku Ders Notları, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.

b. Makaleler

- AKYOL, Taha : “Hangi Laiklik”, **Milliyet Gazetesi**, (18.09.2006).

- _____ : “Din ve Laiklik Gerilimi”, **Milliyet Gazetesi**, (01.06.2006).
- _____ : “Liberal Hoşgörü” , **Milliyet Gazetesi**, (20.12.1999).
- ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz : “Laiklik ve Laik Devlet”, **Laiklik ve Demokrasi**, (Ed. İbrahim Kaboğlu), İmge Kitabevi, Ankara, 2001, ss.73–128.
- BOZKURT, Gülnihal
- AKBIYIK, Yaşar : “Laiklik”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.
- ÇAĞLAR, Bakır : “Türkiye’de Laikliğin Büyük Problemi”, **Cogito**, Dördüncü Baskı, Yapı Kredi Yayınları, Sayı:1 (Yaz, İstanbul), 1994, ss.111–117.
- ÇOŞKUN, Vahap : “Ak Partiye Kapatma Davası”, **Yeni Şafak Gazetesi**, (16.3.2008).
- DUMAN, Fatih : “Din ve Siyaset”, **Siyaset**, (Ed. Mümtaz’er Türköne), Lotus Yayınevi, İstanbul, 2003.
- FEYZİOĞLU, Turhan : “Türk İnkılâbının Temel Taşı: Laiklik”, **Atatürk Yolu**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1987.
- KARAMAN, Hayrettin : “Din Hürriyeti ve Laiklik” <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/laikduzen/4/0252.htm>, (01.04.2009).
- KURU, Ahmet : “Laiklik Ama Hangisi?”, **Yeni Şafak Gazetesi**, (12.10.2009).

- ÖZBUDUN, Ergun : “Türkiye Pasif Laik Olacak”, **Akşam Gazetesi**, (23.09.2009).
- ÖZKAYA, Yücel : “Atatürk Dönemi ve Atatürk İnkılâpları” **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- SARAY, Mehmet : “Atatürk’ün Laiklik İlkesi”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Cilt 2, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.
- TAŞKIRAN, Cemalettin : “Atatürk İlke ve İnkılâpları”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

c. Kanun, Tebliğ, Yönetmelik, Tüzük ve Diğerleri

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 1961.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 1982.

1412 sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Resmi Gazete, Nr. 1172, K.T. 04.04.1929.

1587 sayılı Nüfus Kanunu, Resmi Gazete, Nr. 14189, K.T. 05.05.1972.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, Resmi Gazete, Nr. 18027, K.T. 22.04.1983.

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, Resmi Gazete, Nr. 17506, K.T. 04.11.1981.

ÖZGEÇMİŞ

Serpil SARAL, 01.02.1980 yılında Tekirdağ'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Tekirdağ'da tamamladı. 1998 yılında Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nü kazandı. 2002 yılında buradan mezun olan SARAL, 2005 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Programı'na başladı. SARAL'ın yabancı dili İngilizcedir. Evli ve bir çocuk sahibi olan SARAL, halen özel bir bankada çalışmaktadır.